

1. évfolyam

2020. 1. szám

DÉL-DUNÁNTÚLI HADTÖRTÉNETÍRÁS

**AZ MTA PAB
HADTÖRTÉNETI MUNKABIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLEMÉNYEI**

LEKTORÁLT TUDOMÁNYOS TÖRTÉNELMI FOLYÓIRAT

A kiadványt szerkesztette:
Bene Krisztián és Végh Ferenc

Pécs
2021

A Szerkesztőbizottság elnöke:

Varga J. János

Szerkesztőbizottság:

Balla Tibor
Fischer Ferenc
Hermann Róbert
Veszprémy László
Visy Zsolt

A tanulmányok lektorai azok közlésének sorrendjében:

Oborni Teréz, Varga Szabolcs, Lenkefi Ferenc, Balla Tibor, Bene Krisztián, Bagi Zoltán Péter, Végh Ferenc, Nagy-L. István, Bartha Ákos

Idegen nyelvi lektor:
Madarász Fanni

A borítót tervezte:
Lippai Attila

A tanulmányokban közzétett képek jogtisztaságáért
a Szerzők felelnek.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottság
Hadtörténeti Munkabizottsága.

Felelős kiadó: Végh Ferenc

© Szerzők és szerkesztők

Nyomdai munkálatok:
Kontraszt Plusz Kft.

Pécs, 2021

ISSN 2786-0639

TARTALOM

Beköszöntő	7
<i>Tanulmányok</i>	
TÓTH ÁKOS: Perényi Gábor politikai és katonai pályafutása (1532–1567)	11
KONKOLY SÁNDOR: A Mohácsi-sziget mint földrajzi tér a törökellenes hadjáratokban	37
NAGY-LUTTENBERGER ISTVÁN: Szerbek a császári-királyi hadsereg tábornoki karában, 1787–1815	65
FERWAGNER PÉTER ÁKOS: Magyar katonák Palesztinában, 1916–1918	85
VÉGSŐ ISTVÁN: „A honvéd vállára vette kerékpárját”. A Balogh Ádám kerékpáros zászlóalj sorsa 1945-ig	103
<i>Közlemények</i>	
VÉGH FERENC: Küzdelem földön és vízen. A tizenötéves háború elfeledett balatoni hadművelete (1603)	125
VARGA J. JÁNOS: A dunai flotta és az 1599. évi tolnai csata	143
LÁZÁR BALÁZS: Ottomán hadifoglyok Szigetváron II. József török háborúja idején	153
BENE KRISZTIÁN: A Balatonbogláron internált francia hadifoglyok életkörülményei és tevékenysége képi források alapján	169
<i>Szemle</i>	
BARÁTH ZSOLT: <i>Bagi Zoltán Péter: Türkenlouis – Bádeni Lajos (1655–1707)</i>	189
<i>A Munkabizottság hírei (2017–2020)</i>	
A tagság adatai	197
Rendezvényeink	199
<i>E számunk szerzői</i>	209

CONTENTS

Opening announcement	7
<i>Studies</i>	
ÁKOS TÓTH: Political and Military Carrier of Gábor Perényi (1532–1567)	11
SÁNDOR KONKOLY: Mohács Island as a Geographical Space in the Military Campaigns against the Turks	37
ISTVÁN NAGY–LUTTENBERGER: Serbian Generals of the Imperial-Royal Army 1787–1815	65
PÉTER ÁKOS FERWAGNER: Hungarian Soldiers in Palestine, 1916–1918	85
ISTVÁN VÉGSŐ: ". . .and the private put his bicycle on his shoulder." History of the Adam Balogh Battalion until 1945	103
<i>Essays</i>	
FERENC VÉGH: Fight on Land and Water. A Forgotten Campaign of the Long Turkish War at Lake Balaton (1603)	125
J. JÁNOS VARGA: The Danube Fleet and the Battle of Tolna in 1599	143
BALÁZS LÁZÁR: Ottoman Captives in the Fortress of Szigetvár during the War of 1788–1791	153
KRISZTIÁN BENE: Living Conditions and Activities of French Prisoners of War interned in Balatonboglár based on Pictures	169
<i>Review</i>	
Zoltán Péter Bagi: Türkenlouis – Louis of Baden (1655–1707) (ZSOLT BARÁTH)	189
<i>Military History Working Committee (2017–2020)</i>	
Membership	197
Conferences	199
<i>List of Contributors</i>	209

BEKÖSZÖNTŐ

A MTA Pécsi Területi Bizottságának II. Filozófia-, Történettudomány- és Néprajztudományok Szakbizottságán belül, újító kezdeményezésként 2017. szeptember 21-én kezdte meg működését a Hadtörténeti Munkabizottság. A szándékaink szerint folyamatosan bővülő tagság esetében elvárásaként fogalmazódott meg – az adott szakterületen nyújtott kimagasló kutatási eredményeken túl – a régió tudományos életéhez való kötődés. A munkaközösség legfőbb célkitűzése, hogy szoros szakmai és kollegiális kapcsolatokat építsen ki a dél-dunántúli régió hadtörténelmével (az ókortól napjainkig) foglalkozó tudományos intézményekkel, közgyűjteményekkel, műhelyekkel és kutatókkal, egyfajta keretet és támogatást adva ezen irányú tevékenységüknek. Rendezvényeivel (úgy mint hazai és nemzetközi konferenciák, felolvasóülések, workshopok, kiállítások stb.) ösztönözni kívánja az ez irányú kutatásokat, egyúttal hozzá kíván járulni a tudományos eredmények szélesebb körben történő megismertetéséhez. A PAB Hadtörténeti Munkabizottsága az első akadémiai ciklusban (2017-2020) három regionális, ám országos kitekintésű konferencia megszervezését vállalta fel. Emellett ambiciózusan s talán kissé merészen egy önálló hadtörténeti periodikum indítására – akadémiai ciklusonként egy kötet kiadására – is kötelezettséget vállalt; ennek első számát tartja kezében az Olvasó.

„Dél-Dunántúli Hadtörténetírás. Az MTA PAB Hadtörténeti Munkabizottságának Közleményei” címet viselő, hangsúlyozottan lektorált folyóirat legfőbb célkitűzése a régió hadtörténetírásának a fejlesztése. Mindenekelőtt azért, hogy egy – eddig sajnálatosan hiányzó – fórumot teremtsen a régióban tevékenykedő és/vagy ahhoz kötődő szakemberek (úgy mint történészek, régészek, csatatérkutatók, néprajzkutatók, muzeológusok, a földrajztudományok képviselői) számára tudományos írásműveiknek megjelentetésére. A most útjára induló folyóirat három évente egy alkalommal jelenik majd meg, hozzávetőlegesen 15 ív terjedelemben.

Tervezett állandó rovatok:

- Tanulmányok (a régió területére vonatkozóan, de kitekintő jelleggel más térségekre is)
- Közlemények (rövidebb írások, forrásközlések)
- Szemle (recenziók, könyvismertetések)
- Munkabizottságunk hírei (tagságunk, projektjeink, rendezvényeink)

- Bibliográfia (a régió hadtörténelmével foglalkozó tudományos művek bibliográfiai adatai)

Fontosnak tartjuk, hogy lehetőség szerint minél több tagtársunk írása megjelenjen az egymást követő kötetekben, de – munkabizottságunk célkitűzéseinek megfelelően – hangsúlyozottan más szerzők munkáit is örömmel várjuk. Az általunk (társ)rendezett szakmai konferenciákon elhangzott előadásoknak természetesen ugyancsak teret kívánunk adni, de egyéb tematikájú tudományos írásműveket is közreadunk.

Csak remélni tudjuk, hogy hiánypótlónak szánt és több tekintetben is újszerű folyóiratunk elfoglalhatja helyét a hazai periodikumok palettáján és kedvező fogadtatásra úgy a szakmai közönség, mint a hadtörténet iránt érdeklődők körében, ösztönzést és erőt adva számunkra a megkezdett közös munka folytatásához.

dr. Végh Ferenc

MTA PAB
Hadtörténelmi Munkabizottságának
elnöke

2020. november

Tanulmányok

PERÉNYI GÁBOR POLITIKAI ÉS KATONAI PÁLYAFUTÁSA (1532–1567)

Bevezetés

Perényi Gábor nagypolitikus kortársainál mindenképpen szerényebb karriert futott be, ám korának egyértelműen meghatározó szereplője volt, amit mind a katonai, mind a politikai ügyekben vállalt szerepe is igazol. Olyan arisztokratáról beszélhetünk, aki a politikai életben az ország második legmagasabb tisztségéig, az országbírói hivatal viseléséig jutott; a hadi ügyekben való jártassága miatt pedig a felső-magyarországi országos főkapitányi címet is magáénak tudhatta. Mindezek mellett külön kiemelendő a família gazdasági ereje, amelyet apja, Péter foglалásai alapoztak meg. Perényi Péter halála után fia tovább folytatta a vagyongyarapítást, amelynek köszönhetően élete végére Perényi Gábor az ország tizedik leggazdagabb nagybirtokosa lehetett.¹

A hazai történetírás ennek ellenére igen kevés figyelmet szentelt a Perényi család és ezen belül Gábor történetének. A dualizmus korának történészei közül egyedül Gyárfás István és Szederkényi Nándor nevét érdemes kiemelni. Ugyan kutatásuk Heves megye, Eger, s a Dobó família működésére irányult, de mivel a 16. században a Dobók és a Perényiek között állandóan viszály uralkodott birtokügyi nézeteltéréseik miatt, így a szerzők igen értékes adatokat közöltek Perényi Gábor karrieréhez is.² A két világháború között Takáts Sándor munkásságára kell felhívnia a figyelmet, főként a szerző azon művére, amelyben a török korszak „magyar nagyasszonyait” vette górcső alá. Takáts nemcsak guthi Ország Ilonáról, Gábor feleségéről értekezett, hanem röviden összefoglalta férje pályafutását is. A nagybirtokos főúr életével kapcsolatban azonban számos pontatlanságot közölt, s meg sem próbálta Perényi Gábor pártváltoztatásainak ok-okozati összefüggéseit kimutatni.³ A Perényi família történetével mindezidáig legbehatóbban Détsky Mihály foglalkozott a 20. század végén. Détsky fő kutatási területe a sárospataki vár és uradalom története volt, s ezzel összefüggésben a Perényiek történetét is igen részletes leírta,

---

¹ MAKSAY 1990. 1081.; FALLENBÜCHL 1988. 72.; PÁLFFY 1997. 272.

² GYÁRFÁS 1879.; SZEDERKÉNYI 1890.

³ TAKÁTS 1926.

ugyanis a család központja a kora újkorban a pataki kastély volt. Sajnálattos módon Détsky sem tartotta fontosnak azt, hogy munkájában kitérjen a Perényi Gábor pályafutását meghatározó, mozgó tényezőkre.⁴

A rövid áttekintésből is kitűnik, hogy a már a vizsgált korszakban kihalt Perényi család nem tartozott Détsky kutatásának fő irányába, és ez általánosságban elmondható a famíliakutatásról is. A 19. század végén tudvalévőleg főként a köztörténet, míg a Horthy-korszakban a gazdaság- és művelődéstörténet témakörei foglalkoztatták a kutatókat. Az 1945 után a marxista történetírás művelői részéről pedig nem volt ildomos, vagy egyenesen tilalmas volt a nemesi társadalom, különösen az arisztokrácia tanulmányozása. A főurak karriertörténetének vizsgálatában a 2000-es évektől figyelhető meg jelentősebb változás, nevezetesen egyre több tanulmány, tanulmánykötet jelent meg főként a dunántúli nagybirtokosokról, ám a Perényi család ekkor sem került az érdeklődés középpontjába.⁵ Egy rövid gondolat erejéig érdemes megemlíteni, hogy a Perényiek közül, ha nem is a teljességre törekedve, de Péter politikai és vallási magatartásával vagy az egri uradalom megszerzésével kapcsolatban születtek már meghatározó munkák, ám Gábor esetében ehhez hasonló vizsgálatokra nem került sor.⁶

Az örökség

1526-ot követően akadtak olyan magyar politikusok, akik a Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János által kínált alternatívák mellett egy harmadik utat kerestek. A magyar trónt vagy az ország egy részének irányítását a Porta támogatásával kívánták megszerezni, s céljaik elérésében elsősorban saját felemelkedésük és anyagi gyarapodásuk vezérelték őket. Ilyenek tekinthető Perényi Péter (1502–1548), Török Bálint (1502–1551) vagy Majláth István (1502–1550) is, akiket – Pálffy Géza szavaival élve – harmadikutas önjelölteknek nevezhetünk. Perényit a gátlástalan politizálás jellemezte, ám Mohács előtti karrierje még nem ezen az úton indult. 1519-től több mint másfél évtizedig ugyanis az ország védelme szempontjából kulcsfontosságú alsó részek főkapitányának tisztségét (*supremus capitaneus partium regni Hungariae inferiorum*) töltötte be.⁷ A mohácsi katalizma utáni zűrzavarban gyorsan felismerte, hogy szinte bármit megszerezhet magának, s ennek tudatában jogtalanul elfoglalta a csatában elesett

---

⁴ DÉTSKY 1989.

⁵ ERŐS 2015. 129-203.

⁶ SUGÁR 1992.; DÉTSKY 1989.; DIENES 2008.; PÉTER 2006.; PÁLFFY 2000.; PUSKÁR 2004.; PUSKÁR 2003.

⁷ PÁLFFY 1996. 170.

Pálóczy Antal pataki, upori és cékei uradalmait.⁸ Hatalmaskodására ösztönzőleg hatott, hogy korábbi várai a Pálóczy-örökség szomszédságában helyezkedtek el, így nemcsak gazdagodhatott a javak megszerzésével, hanem politikai befolyását is növelni tudta, hiszen jószágait ezáltal ország-résznyi tartománnyá egészíthette ki.⁹ Tisztában volt hatalmaskodásának törvénybe ütköző voltával, s jól tudta, hogy elengedhetetlen az uralkodói érvényesítés, hiszen általa senki sem kérdőjelezheti meg szerzeményeinek jogosságát.

Perényi Péter részt vett a két király harcában: szolgálataival először az erősebbnek hitt Jánost, később pedig – mindenekelőtt a Szent Korona kiszolgáltatásával – Ferdinándot támogatta annak érdekében, hogy mindkét uralkodótól megszerezze a hön áhított adománylevelet az általa elfoglalt birtokokra. Köpönyegforgató politikájával elérte célját és a Habsburg uralkodótól is megkapta adománylevelét, ám a Szent Korona kiadása Ferdinánd javára felségárulással ért fel Szapolyai számára. Az országból időközben kiűzött János király ez ellen nem tudott mit tenni, de abban biztosak lehetünk, hogy nemtetszését váltotta ki egykori hívének árulása.¹⁰ Perényi öröme ennek ellenére nem lehetett felhőtlen, ugyanis a Pálóczy-birtokok jogos örökösei előléptek és maguknak követelték a javakat. Ezek közül a Dobó családnak az igénye lehetett jogilag erősebben alátámasztott, mivel a két família nemcsak rokonságban állt egymással, hanem már a középkortól fogva egy nemzettségéből is származtak. Emiatt a Pálóczyak hatalmas birtokegyüttesét a Dobók örökölték volna, ha Perényi Péter nem foglalta volna el azokat.¹¹

Perényi Péter hatalomvágya miatt sem a Mohács utáni években, sem a későbbiekben nem volt az az ember, aki sokáig kitartott korábbi meggyőződése mellett. Mint korábban utaltam rá, azáltal, hogy Perényi kiszolgáltatta a Szent Koronát Ferdinándnak, tudhatta, hogy mind János, mind Szulejmán szemében árulást követett el. 1529-ben a töröktől való félelmében úgy döntött, hogy családjával, vagyonával és a koronázási ékszerekkel együtt Siklósról a korábban megszerzett Sárospatak várába távozik. Útközben egy Kajdacs nevű településen elfogták és János király elé vezették, aki a Mohácsnál lévő szultáni táborban tartózkodott. Perényit ezután ajándékként átadta a szultánnak. A török hadjárat kudarca után

---

⁸ DÉTSHY 1989. 3–5.

⁹ DÉTSHY 1989. 5–6.; PÁLFFY 2000. 97.

¹⁰ PUSKÁR 2003. 238–240.; PUSKÁR 2004. 217–220.

¹¹ DÉTSHY 1989. 6.; SZIRMAY 1798. 150.; CSIPES 1972. 3–7.

Szulejmán a Szent Koronával együtt Szapolyai gondjaira bízta, aki a szultánhoz hasonlóan megkegyelmezett neki.¹² Később János király és a szultán is belátta, hogy óriási hibát követtek el, mivel Perényi célja nem volt más, mint annak a hatalmi jelvénynek a saját fejére tétele, aminek hosszú ideig őre volt. Úgy gondolta, hogy az ehhez vezető út a Porta segítségével lehet járható számára, akár János vagy Ferdinánd letétele árán is. Ám Lodovico Gritti kormányzósága idején az úgynevezett király nélküli országgyűléseken (1531–1532) hiába próbálkozott tervéről meggyőzni a rendeket, ereje nem volt összemérhető a szintén nagy hatalomra és támogatottságra szert tett kormányzóéval.¹³ Perényi hiába vonult 1532-ben a kőszegi hadjárat kezdetén a szultáni táborba, hogy ott feltétlen hűségéről biztosítsa Ibrahim nagyvezért és magát a szultánt is: ehelyett fogságba ejtették. Szulejmán a főurat újra János királynak adta át és sakkban tartása érdekében 1533 tavaszán még fiát, az akkor hét éves Ferencet is Isztambulba vitette.¹⁴

A politikai küzdelmek közepette a család történetében még egy fontos eseményt érdemes kiemelni, nevezetesen a rezidenciaváltás szükségességét. Mo-hács után a családfő még a Siklós és Valpó központú uradalmát részesítette előnyben, ám hamarosan fontolóra kellett vennie székhelyének áthelyezését, mivel 1527-től kezdve az oszmán hadak folyamatosan veszélyeztették a dél-dunántúli és szlavóniai területeket, köztük saját birtokait is. Dél-magyarországi uradalmi biztonságát nem lehetett fenntartani a törökök Bécs elleni hadjáratai (1529, 1532) és a portyázások által okozott pusztítások miatt sem. Ezért Perényi úgy döntött, hogy családja épségének megőrzése érdekében Sárospatakra helyezi át központját. Döntése teljesen beleillett kortársai, a Zrínyiek és Batthyányak politikájába, akik a török elől menekülve családi központjukat biztonságosabb északi területre helyezték át. A pataki székhely kiépítése mellett szólt az is, hogy Perényi Péter fia, Gábor éppen ezekben a vészterhes időkben született Terebes várában 1532. augusztus 9-én.¹⁵

Perényi Péter a családi ügyek intézése mellett megpróbált az országos politikában is jelen lenni, s részt vett a 1538. évi nagyváradi béke tető alá hozatalában János király híveként, aki – hogy kifejezze háláját – 1537 végén ismételten megerősítette és az időközben bekövetkezett változások-

---

¹² SZTÁRAI 1985. 8–9.; BESSENYEI 1981. 36.; PUSKÁR 2003. 241.

¹³ SZAKÁLY 1986. 64–65., 133.

¹⁴ PÁLFFY 2000. 98.; SZAKÁLY 1986. 132–134.; PUSKÁR 2003. 242.

¹⁵ SZAKÁLY 2012. 20–21.; SZIKSZAI 1568, fol. 4.; PÁLFFY 2009, 322–324.; PÁLFFY 2007. 47–48.

nak megfelelően módosítva megújította a koronázásakor tett adományait.¹⁶ A birtokokba történő beiktatásra mindazonáltal egy évet várni kellett, ugyanis Péter tartott a Dobók tiltakozásától. Ezzel magyarázható az is, hogy a jogi aktusra nagy titokban került sor, akkor, amikor a Dobók egy török elleni hadjáratban vettek részt. A hadjárat végeztével értesültek arról, hogy lekésték az ellentmondásra kiszabott határidőt, ám ez nem tántorította el őket és a történetek ellenére számos hiteleshelyen, sőt még János királynál is több ízben tiltakoztak a jogsértő eljárás ellen.¹⁷

A rendíthetetlen önbizalmú nagyurat a szultán még fiától való elszakítása ellenére sem tudta kordában tartani. Színleg, mint már szó volt róla, János király táborát erősítette, ám az 1530-as évek második felében tárgyalásokat kezdeményezett a törökökkel annak érdekében, hogy régi célkitűzését, a trón megszerzését megvalósítsa, sőt a felső-magyarországi rendeket megpróbálta rávenni arra, hogy válasszák meg az ország főkapitányává. Politikai manőverezéseit most sem koronázta siker, ugyanakkor félelmet nem ismerő elszántságáról és hatalomvágyáról tanúskodik, hogy Szapolyai híveként titokban a Portával tárgyalt, miközben felvette a kapcsolatot Thurzó Elek közvetítésével Ferdinánddal is és a kancellári hivatalért cserébe hajlandó volt komolyan fontolóra venni a pártváltoztatást.¹⁸ A Habsburg uralkodóval folytatott szervezkedés folyamatát János király 1540 júliusában bekövetkezett halála felgyorsította, s a főúr az év őszén a bécsi udvar szolgálatába szegődött. Átállása után komoly szervezőmunkába fogott, ami nemcsak abban nyilvánult meg, hogy megnyerte a hangadó János-párti urak támogatását, amivel a Habsburgok táborát és területi befolyását is növelni tudta, hanem gyűléseket szervezett és kiterjedt levelezést folytatott a korszak befolyásos előkelőivel, hogy előmozdítsa új királya törekvéseit.¹⁹

Perényi Pétert fáradozásaiért Ferdinánd nem felejtette el megjutalmazni: a Pálóczy-örökségben történő megerősítése mellett a kancellári és főkapitányi méltóságot is ráruházta, sőt birtokait a király az egri uradalommal is kibővítette.²⁰ Köztudott, hogy az egri püspökség jelentős jövedelmekkel rendelkezett, s ebből a szempontból igen tekintélyes helyet foglalt el az egyházmegyék sorában. Sugár István kutatásaiból tudjuk, hogy 1493-ban 20 840, 1495-ben pedig 29 446 forint bevétellel rendelkezett az egri egyházfő. Emellett fennmaradt a velencei követ 1525. évi titkos

---

¹⁶ DÉTSHY 1989. 29–30.

¹⁷ DÉTSHY 1989. 30.; SZEDERKÉNYI 1890. 41.

¹⁸ PUSKÁR 2003. 244–245.

¹⁹ LUKINICH 1918. 19–22.; FRAKNÓI 1874. 594–595.

²⁰ SZEDERKÉNYI 1890. 48–49.; SUGÁR 1992. 187.; PUSKÁR 2003. 246.

jelentése is, amely szerint a püspökség évi átlagban 22 000 aranyforinttal rendelkezett. A felsorolt adatokból egyértelműen kijelenthető, hogy a késő középkorban az egri püspökség évi átlagban 20-30 000 forint körüli bevételi összeggel rendelkezett.²¹ Perényi Péter 1542-ben tette rá a kezét az erősségre és kezdte el a püspökség bevételeinek kezelését is. Ferdinánd azzal a céllal nevezte ki a főurat, hogy a vár katonai és védelmi helyzetén javítson és ezért javainak intézését is rábízta.²² Ám az országos fejlemények igen kedvezőtlen fordulatot vettek, ugyanis Buda 1541-ben török kézre került és a következő évben a vár felmentésére irányuló német hadjárat is kudarcot vallott. A vereségek nemcsak Ferdinándot érintették érzékenyen, hanem Perényi számára sem úgy alakult a helyzet, ahogyan azt eltervezte. Miközben készült a főváros felszabadítására szervezett hadjáratra, Dobó Ferencet Egerbe csalta, majd fogolyként dédesi várába vitette, amiért a Dobók még mindig követelték tőle a Pálóczy-javakat.²³ A már említett sikertelen 1542-es vállalkozás után Perényit Esztergomba hívták, ahol letartóztatták, ugyanis megvádolták azzal, hogy információkkal látta el a törököket a keresztény sereg terveiről, s árulásáért a bécsújhelyi vár börtönébe zárták, ahol élete végéig (1548) kellett raboskodnia.²⁴

Az események hatására Ferdinánd mihamarabb birtokába akarta venni Eger várát, s tervének végrehajtásában az is sürgette, hogy az oszmánok 1543-tól kezdve folyamatosan támadásokat indítottak, amelyek következtében a Hódoltság területe folyamatosan növekedett.²⁵ Ám a vár birtokba vétele nem ment problémamentesen, mert Perényi Péter felesége, Székely Klára és a vár kormányzásával megbízott Varkoch Tamás azt megakadályozta. Éveken át tartó harc vette kezdetét, amibe a Dobó familia is bekapcsolódott. Nemcsak amiatt, mivel Dobó István ebben az időben a felső-magyarországi tizedek beszédésével volt megbízva, amit Varkoch visszatartott, hanem a Pálóczy-birtokok okán is.²⁶

A bécsi udvar szolgálatában

Az egri várért folytatott alkudozások végül 1548 nyarán értek véget, amikor az időközben megözvegyült Székely Klára és fia Habsburg Ferdinánd oldalára álltak és teljesítették annak Egerre vonatkozó követeléseit.²⁷

---

²¹ SUGÁR 1992. 183.

²² SUGÁR 1992. 188–189.

²³ DÉTSHY 1989. 31–32.

²⁴ DÉTSHY 1989. 32.

²⁵ SZÁNTÓ 1985. 30–31.

²⁶ GYÁRFÁS 1879. 17–19.; SUGÁR 1992. 194–203.

²⁷ GYÁRFÁS 1879. 14–19.

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy melyek voltak azok az okok, amelyek Gábort és családját a Habsburgok táborához kötötték. Úgy gondolom, hogy mivel Gábor ekkor még fiatal, csupán 16 éves volt, így nagyban támaszkodhatott anyja ítélőképességére és belátására, akinek döntését férje utolsó aktív éveinek Habsburg hűsége határozhatta meg. Gábor alig ismerhette apját, mert bebörtönzése idején csak 10 éves volt, így anyja mellett a család régi jó barátjának, a Bebek familiának hatását érdemes kiemelni. A Bebek család az 1526 utáni évtizedek politikai küzdelmeiben a jelek szerint közösen politizált, mondhatni „egységben mozgott” a Perényiekkal, sőt 1543 után a családfő, Ferenc is Ferdinánd táborát erősítette. Több mint valószínű, hogy Perényi Gábor döntésében Bebek Ferenc véleménye is szerepet játszhatott.²⁸

A bécsi udvar melletti elköteleződést Ferdinánd ígérete is elősegíthette, nevezetesen az, hogy amíg Gábor el nem éri a felnőtt kort, vagyis a 24. életévét, addig akadálytalanul élvezheti atyai örökségét.²⁹ Ez a lehetőség az előzmények ismeretében, úgy vélem, kulcsfontosságú volt a familia számára, mert Perényi Péter hatalmaskodásai óta a Dobó család minden adandó alkalmat kihasználta arra, hogy birtokperek révén elvegyék a Perényiektől jogos tulajdonukat. A király birtokvédelmi intézkedése Perényi javára nagy megnyugvást jelenthetett, ugyanis az uralkodóval folytatott alkudozások időpontjában is perben állt a Dobókkal.³⁰ Emellett az sem elhanyagolható, hogy Eger várának 1542–1548 közötti átépítése hatalmas anyagi ráfordítással járt, amely komolyan megterhelte a család kincstárát.³¹ Az egri püspöki uradalom királyi kézbe helyezése teljesen illeszkedett a dinasztia politikájába, ugyanis a török terjeszkedés miatt kialakulóban lévő végvárrendszer anyagi alapjait Ferdinánd részben a kamarai kezelésbe vont egyházi vagy magánföldesúri birtokok jövedelméből próbálta előteremteni. Így került sor Eger mellett Szigetvár és Gyula átadására is. A várak és uradalmak királyi kézbe adásával az egyes familiák a bécsi udvar gondjaira bízták egyúttal a várak karbantartását és helyőrségének élelmezését is.³² Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a 16. század közepén a Habsburgok országrésze sokkal kedvezőbb gazdasági feltételekkel rendelkezett, mint Erdély. 1548-1549-től Ferdinánd pénzügyigazgatási reformjainak következtében a kincstári jövedelmek ugrásszerű

²⁸ PÓKA 2017. 442–443.; CSORBA 1980. 37–44.

²⁹ ELTE EK, KR, Coll. Hevenesi., Tom. 30., No. 18.; SZEDERKÉNYI 1890. 73–74.; GYÁRFÁS 1879. 19–20.

³⁰ GYÁRFÁS 1879. 19–20.

³¹ DÉTSZY 1989. 10–27.

³² SUGÁR 1992. 192–194.; KENYERES 2002. 20–21.; KENYERES 2004. 1122.

növekedést produkáltak, s ezzel egy olyan szintet értek el, amelyet a keleti országrész meg sem tudott közelíteni.³³

Mindezek mellett fontos kihangsúlyozni, hogy a fokozódó török veszély is arra készítette a Perényieket, hogy a bécsi udvar oltalma alá helyezték magukat. Buda török kézre kerülése után a Hódoltság területe folyamatosan növekedett. Az 1540-es évek közepétől a felső-magyarországi birtokok is a portyák célpontjaivá váltak. Ezek a pusztító hadjáratok a Perényiek jószágait sem kímélték, sőt a törökbarát Szapolyaiakkal rokonszenvező kassai kapitány, Czeczey Lénárd garázdálkodásai is sok szenvedést okoztak a családnak.³⁴ Ferdinánd meggyőző ígéretei, növekvő gazdasági ereje, továbbá az erősödő oszmán nyomás, valamint anyja, s valószínűleg Bebek Ferenc hatására alapozva Perényi Gábor 1548 őszén hűséget fogadott Ferdinándnak, aki ezért cserébe kinevezte Abaúj és Zemplén megyék főispánjává.³⁵ Gábor udvar melletti elköteleződése teljesen összhangban volt a kortárs főurak politikai magatartásával. A Nádasdy, Batthyány, Thurzó és Zrínyi famíliák is úgy gondolták, hogy a Habsburgoktól várható leginkább a török terjeszkedés megállítása, az ország és saját birtokaik védelme. Perényi Habsburg kötődése amiatt érdemel figyelmet, mivel birtokállománya nem a Bécs előterének számító Nyugat-Dunántúlon feküdt, mint kortársaié, hanem az ország északkeleti szegletében, s így védelmét sokkal nehezebb volt biztosítani.³⁶

A hasonlóságok ellenére ugyanakkor arról is szót kell ejteni, hogy Gábor pályája nem úgy indult, mint kortársaié. Nádasdy Tamás, Thurzó Elek és Batthyány Ferenc is karrierjét a királyi udvarban betöltött különféle szolgálatokkal kezdte, ám Perényi Gábor esetében ilyenről nem tudunk. Úgy tűnik, hogy az említett famíliák már a Jagelló-korban felismerték az udvari szolgálatban rejlő lehetőségeket és ettől utódaikat sem akarták megfosztani. Perényi Péter talán a Mohács után kialakult háborús helyzet, vagy esetleg az 1542. évi elfogatása és bebörtönzése miatt, de fiát nem Bécsbe küldte neveltetni. Ahhoz, hogy a Perényi család bécsi integrációban játszott szerepét meg tudjuk válaszolni, további kutatások szükségesek. Tény, hogy fiát és leendő örökösét nem a Habsburgok bécsi udvarába küldte, hanem itáliai és protestáns házi tanítókat fogadott helyette. Oláh Miklós egyik levelének tanúsága szerint az ifjú nagybirtokos 1550-ig meg sem fordult

³³ OBORNI 2002. 111–117.; KÖPECZI 1986. 454–459.; KENYERES 2003. 78–90.

³⁴ DÖBRENTEI 1840. 313–314.; DOROMBY 1932. 201–202.; CSIFFÁRY 2008. 41–48.

³⁵ MNL-OL A57, Vol. 2., 269, 308.; ELTE EK, KR, Coll. Kaprinay. B., Tom., 28., No. 123.; FALLENBÜCHL 1994. 59., 113.; KARÁCSONYI-KOLLÁNYI-LUKCSICS 1912. 72.

³⁶ BESENYEI 2005. 20–21. PÁLFFY 2009. 322–324.; PÁLFFY 2007. 47–48.; ERDÉLYI 2005. 19–30.

Bécsben. Az érsek ugyanis éppen arra próbálta őt rávenni, hogy töltsön el némi időt az udvarban, ismerje meg az ottani előkelőket.³⁷

1548-tól Gábor hűségesen szolgálta Ferdinándot, s kettejük kapcsolatán az sem változtatott, hogy a Perényi család köztudottan szimpatizált a protestáns tanokkal. Péter támogatta a protestantizmus terjedését, ám ezzel nem kívánta az új vallási mozgalmat táplálni, pusztán Evangélium szerinti keresztény akart lenni. Ugyan lutheránus beállítottságú volt, de a jelek szerint ezt csak a magánkegyességben gyakorolta; a pataki uradalom templomaiban katolikus mise folyt.³⁸ Fia idején a protestáns tanok még inkább teret nyertek, erre utal a prédikátorok nagy száma Sárospatakon, valamint a pataki református iskola megépítése is. Fontos azonban rámutatni arra, hogy a 16. század első felében még képlékenyek voltak a felekezeti határok, azok majd csak az 1570-es években vettek fel szilárdabb kontúrokat. A vallási hovatartozás a jelek szerint ebben a korban még nem befolyásolta a főurak és az udvar kapcsolatát. Ez nem okozott törést a Thurzó család esetében sem, holott a 16. századtól kezdve mindvégig kitartottak a protestantizmus mellett.³⁹

A fentebb ismertetett okok alátámasztják azt, hogy a Perényiek számára miért volt ésszerű döntés a Habsburgok táborához szegődni. Ugyanakkor fontos rámutatni arra, hogy Ferdinánd királynak is éppoly szüksége volt a famíliára, mivel a felső-magyarországi régióban a keleti és nyugati országrész közötti határok bizonytalanok voltak. Az 1570. évi speyeri egyezmény megkötéséig a régió határövezetnek számított, az egyes várak, városok, uradalmak tényleges hovatartozása az ott birtokokkal rendelkező famíliákon múlt. Így a politikai és katonai potenciállal bíró Perényiek akarva-akaratlanul meghatározó részesei lettek mind az említett térség, mind pedig az ország életének.

Perényi Gábor támogatta királyát politikai céljainak elérésében, ami ebben az időben az ország egységének helyreállítása volt, s részt vett az ebből eredő törökellenes akciókban is. Bár Perényi Gábor elkötelezett volt a Habsburgok iránt, mégis egyes politikai lépéseit elhamarkodottan, mármár meggondolatlanul hajtotta végre, s ezzel komoly nehézséget okozott a bécsi vezetésnek. Mint említettem, Ferdinánd és kiváló diplomatája, Nádasdy Tamás is azon munkálkodtak már évek óta, hogy az ország politikai egységét helyrehozzák, s úgy tűnt, hogy 1551 nyarán a fáradozásokat végre siker koronázza. Ám Perényi, még mielőtt megkötötték volna a

³⁷ BESENYEI 2005. 20.; PÁLFFY 2011. 70–71.; PÁLFFY 2009. 323.; PÁLFFY 2015. 110–114.; SZABÓ 1999. 27–28.

³⁸ PÉTER 2006.; DIENES 2008.

³⁹ PÁLFFY 2011. 66.; SZABÓ 1999. 29–30.

szászsebesi lemondó nyilatkozatot (1551. júl. 19.), a lengyel király Iza-
bellához küldött (1551. március vagy április) delegációját elfogta és be-
börtönöztette, vagyonukat elkobozta.⁴⁰ Ferdinánd, hogy a további diplo-
máciai bonyodalmaknak elejét vegye, megparancsolta Perényi Gábornak,
hogy azonnal engedje el a követeket, amire sor is került, ám vagyonukat
nem kapták vissza.⁴¹ Az ifjú főúr vélhetően fiatalsága miatt nem tudott
helyesen mérlegelni, nem látta be tettének súlyát, ugyanis egy ilyen hord-
erejű diplomáciai egyezkedés idején egy ilyen súlyos lépést elkövetni,
megfontolatlanságra vall. Úgy vélem a király erdélyi főhadparancsnoka,
Gianbattista Castaldo tapintott rá a lényegre, amikor az eseményt azzal
magyarázta, hogy „...Gábor uram még igen fiatal, kevés a tapasztalata és
a sója.”⁴²

Úgy tűnik, Ferdinánd gyorsan szemet hunyt híve meggondolatlan lé-
pése felett, mert 1551-52 fordulóján Perényi egy igen megtisztelő feladat
részese lehetett. A király ugyanis reprezentációs feladatokra általában
olyan ifjú arisztokratákat alkalmazott, akik kiemelkedő teljesítményt
nyújtottak a Habsburg dinasztia számára. Ferdinánd ekkor delegációt ál-
lított fel, amelynek az volt a célja, hogy a Spanyolországból hazatérő
Miksa főherceget kísérelje nagy pompával Genovából Bécsbe. A magyar ne-
mesi díszöltözetben felvonuló arisztokraták között olyan előkelő szemé-
lyek voltak, mint Perényi Gábor, Országh Kristóf, Bánffy István és
László.⁴³

Sajnálatos módon Perényi nem okult előző évi hibájából, mert a kö-
vetkező évben, 1552-ben, amikor az országnak a legnagyobb szüksége lett
volna katonai és gazdasági potenciállal rendelkező főurakra, nem tudta a
személyes és az országos ügyek súlyát helyesen mérlegelni. Ahelyett,
hogy részt vett volna az ország jövőjét érintő ügyekben, szabályos ma-
gánháborút folytatott gyűlölt ellensége, Dobó Ferenc ellen olyan „jelen-
téktelen” ok miatt, mint a térség bordézsmaínak birtoklása.⁴⁴ Cselekedeteiből
egy tettere kész személy alakja rajzolódik ki, de fiatalságából eredő
tapasztalatlansága miatt nem volt képes távlatokban gondolkodni, s sze-
mélyes sérelmeit az ország jövőjének alárendelni.⁴⁵ Ellenpéldaként Zrínyi
IV. Miklós (1508–1566) hozható fel, aki 1529-ben, Perényivel egyidősen,

---

⁴⁰ DÉTSHY 1989. 34–35., 85.

⁴¹ DÉTSHY 1989. 35.

⁴² DÉTSHY 1989. 35.; SZÁNTÓ 1985, 39–75.

⁴³ KŐSZEGHY 2008. 66–68.

⁴⁴ DÉTSHY 1989. 35.

⁴⁵ DÉTSHY 1989. 35.

képes volt felmérni a török veszély súlyát, saját céljait háttérbe szorította, és részt vett Bécs védelmében.⁴⁶

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy a korábbi évek túlkapásai mennyiben befolyásolták Perényi és az udvar között kialakult kezdeti jó kapcsolatokat. Az 1552. év végén történt beházasodása a guthi Országgh családba arra is utalhat, hogy Perényi Gábor a házasság révén próbált meg társadalmi helyzetén és Bécshez fűződő kapcsolatán javítani. Országgh Ilona testvére, Kristóf ugyanis a magyar király egyik nagy becsben tartott híve volt, s Kristóf felesége, Zrínyi Ilona révén a Habsburg Monarchia egy soknemzetiségű családjával is meghatározó rokoni és politikai kapcsolatokat tudott kiépíteni.⁴⁷

Nem tudni hogyan alakult Perényi és a király viszonya, ám az biztos, hogy az ország helyzete igen súlyossá vált ezekben az esztendőekben. Habsburg Ferdinánd ugyanis – az oszmánokkal kötött fegyverszünetet megszegve – 1551-ben kísérletet tett a Magyar Királyság keleti és nyugati felének egyesítésére. A következő évi oszmán büntetőhadjárat és Fülel 1554. évi elfoglalása miatt viszont immáron Felső-Magyarország és az alsó-magyarországi bányavárosok is komoly veszélybe kerültek. Ilyen körülmények között felértékelődtek a katonai tapasztalatokkal és határszéli várakkal rendelkező nagybirtokosok. Nagy valószínűséggel a védelem érdekében került sor arra, hogy 1554-ben Perényi Gábor felső-magyarországi országos főkapitány lett, akire az ország Gömör megyétől keletre lévő részét bízta, míg az ettől nyugatra fekvő bányavárosok védelmét Balassa István zólyomi kapitány látta el.⁴⁸ Az év folyamán Ferdinánd tanácsosainak sorába emelte és a tárnokmesteri hivatallal is kiténtette Perényit. Kinevezésének köszönhetően hasonlóan megtisztelő, ugyanakkor felelősségteljes feladatot látott el, mint a Dunántúlon főkapitányi tisztséggel rendelkező Nádasdy Tamás vagy a már említett Zrínyi Miklós.⁴⁹

Izabella királynő oldalán

Perényi Gábor és a felső-magyarországi rendek elszakadási törekvése a bécsi udvartól már az 1550-es évek első felében megindult, így nem egy azonnal meghozott lépésről, hanem előre eltervezett, kigondolt döntésről beszélhetünk. Az 1550-es évek közepére az erdélyi rendek megtapasztalták a Habsburg-vezetés tehetetlenségét, világossá vált számukra, hogy I.

⁴⁶ BESSENYEI 2007. 67.

⁴⁷ TAKÁTS 1926. 199–200.; PÁLFFY 2015. 123.

⁴⁸ PÁLFFY 1997. 272.

⁴⁹ DONGÓ 1899. 170.; PÁLFFY 1996. 185–187.; SZIKSZAI 1568. fol. 6.; PRAY 1806. 25–30.; KOVACHICH 1801, 221–226.

Ferdinánd erdélyi politikája és országgyesítő törekvései megbuktak. 1551 után a Habsburg uralkodótól azt várták, hogy a belső ellentétől és hadakozásoktól megszabadult ország hatékonyabban tud majd ellenállni a török nyomásnak. Ezzel szemben az eredmény lesújtó volt: nemcsak az 1552-es török hódítás miatt, hanem északon Fülek és Salgó várának elvesztése után a hódoltság egészen Gömör és Hont megyéig terjedt már. Ugyanakkor a keleti vármegyék is megszenvedték a török terjeszkedést: a Körös-Maros köze fokozatosan a szultán kezére került.⁵⁰ De nemcsak a katonai hódítás, hanem a verbális kommunikáció is félelmet keltett. A szultán és a nagyvezér rendszeresen szólította fel egyre fenyegetőbb hangnemben az erdélyi rendeket arra, hogy hozzák vissza János Zsigmondot Erdélybe.⁵¹ A rendek a területi veszteségek és az állandó fenyegetések közepette Ferdinándtól csak ígéreteket kaptak. Ám abban az esetben, ha a király képes is volt sereget küldeni Erdélybe, a zsoldhiány okozta elégedetlenség következtében a német csapatok a lakosságra támadva hatalmas károkat és pusztítást vittek véghez. Mindez oda vezetett, hogy az erdélyi rendek ismét János Zsigmondban kezdték látni a megmentőt, és véleményükhöz csatlakoztak az észak-magyarországi megyék nemesi is. A bécsi vezetésnek így már nemcsak Erdély elszakadásával kellett számolnia, hanem fennállt a veszély, hogy az ország északi, északkeleti régiója feletti befolyását is elveszti.⁵²

Ezek után érdemes feltenni a kérdést, hogy melyek voltak azok az okok, amelyek Perényit arra sarkallták, hogy megszegje Ferdinándnak tett esküjét. Úgy véljük, ebben mindenképpen szerepet játszhatott kiábrándultsága Ferdinándból és csalódottsága a bécsi udvar sikertelen politikája miatt. Ugyan ekkor már idősebb fejjel tudta mérlegelni a kialakult politikai helyzetet, ám ennek ellenére neki is meg kellett tapasztalnia királya tehetetlenségét, s azt, hogy az ígéreteken kívül mást nem tud nyújtani híveinek. Talán az sem zárható ki, hogy az ekkor 23–24 éves, ereje teljében lévő Perényit hajtotta a tettvágy és a felemelkedés reménye, ám a Habsburg udvar folyamatos vereségei miatt erre nem volt lehetősége, s emiatt a másik fél táborában próbálta mindezt elérni. Perényit döntésében, úgy véljük, a famíliával szoros kapcsolatban lévő Bebekék is megerősíthették, ugyanakkor fontos kitérni arra is, hogy a Bebek család magatartásának behatóbb ismerete további kutatásokat igényel. A jelenleg rendel-

---

⁵⁰ LUKINICH 1918. 72–75.

⁵¹ HORN 2012. 85–86.; BARTA 1984. 113–117.

⁵² KÖPECZI 1986. 432–436.; CSIPES 1972. 108–111.; VERESS 1901. 410–413.

kezésünkre álló részinformációkból azonban így is egyértelműen megállapítható, hogy már 1555-től puhatólózni kezdtek Izabella és fia irányába.⁵³ A kapcsolatkeresés után igen hamar nyíltan kimutatták a Habsburg magyar királlyal szembeni ellenséges szándékaikat, ami a térség tizedeinek elrablásában és Izabella támogatására egy magyarországi párt szervezésében nyilvánult meg.⁵⁴

Véleményem szerint két adat is arra utal, hogy a Perényi és Bebek familiák ekkor is egységesen hozták meg döntéseiket, s távolodtak el Ferdinándtól. Az egyik Bebek Ferenc Ferdinándhoz írott levele, amelyben az erdélyi rendek véleményével teljesen megegyező sérelmeket sorakoztatott fel a Habsburgokkal szemben, s nem lehet kétség a felől, hogy a főúr nemcsak saját véleményét, hanem arisztokrata társai és a térség rendjeinek politikai felfogását is tolmácsolta.⁵⁵ A másik, fiának, Bebek Györgynek levele, amelyben hűségére hivatkozva arra kérte a szultán egyik követét, hogy saját és társai érdekében üzenjen az oszmán uralkodónak segítségnyújtás céljából. A levélíró nem felejtette el társait sem megjelölni, így tudjuk, hogy a felsoroltak között Perényi neve is szerepel.⁵⁶ A Bebek levelei nemcsak azt erősítik meg, hogy a két família közösen politizált, hanem arra is fényt vetnek, hogy a felső-magyarországi rendek Erdéllyel összehangolt akciót folytattak Ferdinánd ellen.⁵⁷ Ez pedig azért volt lehetséges, mert a felső-magyarországi főnemesek már Mohács előtt szerteágazó politikai, rokoni kapcsolatokkal rendelkeztek erdélyi társaikkal, s ilyenén naprakész információkkal bírtak az Erdélyben uralkodó állapotokról.⁵⁸

Perényi ezen politikai magatartása, vagyis elszakadása a bécsi udvartól teljesen eltért kortársaiétól még akkor is, ha a leghűségesebb dunántúli nagybirtokosoknak sem volt mindig felhőtlen a viszonya Habsburg Ferdinánddal vagy Miksával. A feszült légkör ellenére egyik főúrbán sem

⁵³ PÓKA 2017. 443.

⁵⁴ PÓKA 2017. 443–444.

⁵⁵ „Az mire sokszor ígérte és fogadott hitivel őfelsége, hogy az ellenséggel személye szerint megvív, Magyarországnak minden határát megszabadítja, azt őfelsége mind ami utolsó veszedelmünkig nem mívelte, sem mívelhette... Mert nem úgy, hogy azt őfelsége megszabadíthatná, és az ő hitinek eleget tehetne, de még az maradékát es, ha mi magyarok eszenkbe nem vesszük magunkat, őfelsége után elveszünk. Mert ha ezideig és őfelsége e szegény országot meg nem kételyezi vala ennek sok fogadásával, hitivel, és minket nem háborgatott volna fegyverivel, boldog életben voltunk volna.” DÖBRENTEI 1840. 118–119.; LUKINICH 1918. 80.

⁵⁶ HURMUZAKI 1891. 341–342.

⁵⁷ DÖBRENTEI 1840. 119.; SZILÁGYI 1875. 474.

⁵⁸ HORN 2005. 9–88.; PÁLFFY 2015. 249–250.; BARTA 1984. 146–147.

merült fel az eltávolodás gondolata, ám ez annak tudható be, hogy családi uradalmaik a bécsi udvar biztonságosabb előterében feküdtek, így számukra a pártváltoztatás nem volt reális lehetőség. Ezzel szemben Gábor birtokai egy sokkal nehezebben védhető országrészben voltak távol Bécs-től, így amikor az 1550-es évek közepére a felső-magyarországi régióban is felértékelődött János Zsigmond személye, hűségében megingott, mert úgy érzékelte, hogy a Szapolyaiak növekvő hatalma miatt jószágai is veszélybe kerülhetnek.⁵⁹

Perényi Gábor magatartása, a Habsburg udvartól történő eltávolodása magyarázhatja azt, hogy nem rendelkezett Bécsben állandó szállással. Egy 1563. évi udvari szálláskönyv szerint a magyarországi arisztokraták közül csak Nádasdy Tamás, Zrínyi Miklós, Pethő János és Batthyány Ferenc rendelkezett ingatlannal az „új fővárosban”.⁶⁰ Felmerül a kérdés, hogy az ország tizedik leggazdagabb nagybirtokosa ne lett volna képes Bécsben állandó vagy legalább ideiglenes szállást vásárolni magának. Jóllehet a bécsi élet valóban költséges volt a magyar nemesség számára, ám Perényi minden nehézség nélkül vehetett volna ingatlant. Hasonlóan további vizsgálatok kellene ahhoz, hogy kiderüljön, Oláh meghívó levele mennyiben gyakorolt hatást Perényire, vagyis eltöltött-e és ha igen, mennyi időt a monarchia központjában. Ugyanis nem tudunk arról, hogy Gábor miként válaszolt az érsek levelére, s további adatok előkerüléséig pályafutását tekintve úgy véljük, hogy Oláh erőfeszítése nem járt sikerrel.

Perényi Gábor és hívei működése révén 1556-ra az egész Felső-Magyarország János Zsigmond mellé állt, sőt a térségben rablólovagok módjára feldúlták és kifosztották a Ferdinándhoz hű városokat.⁶¹ Ferdinánd tudomásul vette, hogy az északkeleti országrészben Izabella és fia hatalma erősödött meg, s emiatt az 1556. évi pozsonyi diétán megindította az eljárást a meg nem jelent felső-magyarországi urak ellen. Az országgyűlésen hozott törvények általánosságban és név szerint is elítélték Perényit, a Bebek famíliát és a szolgálatukba szegődött urakat.⁶² Izabella magyarországi híveinek átállása után kinevezte őket tanácsosaivá, Perényi Gábort pedig ezen felül felső-magyarországi főkapitányává is.⁶³ Perényi ezek után hozzálátott a Habsburgok utolsó Erdélyben maradt támaszá-
nak, vagyis Dobó Istvánnak az elmozdításához. Szinte biztosak lehetünk

⁵⁹ BESSENYEI 200., 38–39.; KOLTAI 2012. 43.; BESSENYEI 2007. 72–73.

⁶⁰ PÁLFFY 2015. 115–116.

⁶¹ SZEGHYOVÁ 2004. 169–170.

⁶² SZEGEDI 1734. 128.

⁶³ VERESS 1901. 423–424.

abban, hogy Izabella híveként önként vállalkozott a feladatra, amelyben személyes indítékai is tüzelhették, hiszen a Dobók annyi szenvedést okoztak nemcsak apja, hanem saját életében is, így minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy a Dobó famíliával végleg leszámoljon. Próbálkozásait siker koronázta, mert Izabellára gyakorolt hatása révén elérte, hogy Istvánt bebörtönözzék, öccsét, Domokost pedig Konstantinápolyba küldjék.⁶⁴

Az erdélyi fejleményekkel párhuzamosan Felső-Magyarországon a Habsburgok komoly lépésre szánték el magukat. Ferdinánd 1556-ban kénytelen volt lemondani Erdélyről, de a felső-magyarországi részeket viszont semmiképpen nem volt hajlandó feladni. Létfontosságú volt számára ennek a gazdag és stratégiaileg is fontos országrésznek a megtartása, hiszen ennek elvesztésével az a veszély fenyegetett volna, hogy oly mértékben szűkül össze az általa uralt terület, hogy ennek következtében királyi címe is jelentéktelenné válna. Emiatt Ferdinánd az északkeleti országrész megszerzésére és ottani hatalmának minél erőteljesebb megszilárdítására helyezte a hangsúlyt. Hogy célját elérje, egyik legkiválóbb hadvezéré, Thelekessy Imrét küldte a térségbe, aki 1556 és 1559 között sorra foglalta vissza az országrész várait, súlyos csapást mérve az Izabellához pártolt helybéli nemességre.⁶⁵

Ismételten a Habsburgok mellett

Thelekessy foglalásaival és pusztításaival nemcsak azt akarta elérni, hogy Ferdinánd hatalmát újra helyreállítsa a térségben, hanem egyúttal így akarta rákényszeríteni az itteni nagybirtokosokat arra, hogy János Zsigmond táborát elhagyják. Tervét hibátlanul végrehajtotta, mert a korábban a Szapolyaiakhoz átállt magyarországi főurak a hadvezér hatására elkezdtek kételkedni meghozott döntésük helyességében.⁶⁶ Az éveken át tartó háború, amelyben sorozatos vereségek érték Perényit, nem beszélve a családi birtokok folyamatos pusztulásáról, ráébresztették a főurat arra, hogy átállása mégsem volt bölcs lépés. A családi javak megóvása a korszakban mindennél fontosabb volt, s mivel Izabella ígérete ellenére nem volt képes biztosítani híve jószágait, Gábor még az 1557. év folyamán lemondott főkapitányi címéről.⁶⁷ Perényi számára valószínűleg csalódást

⁶⁴ OBORNI 2008. 356–357.; CSIPES 1972. 113–114.

⁶⁵ OBORNI 2003. 110.; LUKINICH 1918. 83–88.; CSORBA 1980. 49–56.

⁶⁶ LUKINICH 1918. 83–88.

⁶⁷ A korszak eseményeit feldolgozó narratív források egyöntetűen Perényi Gábor Izabellától történő eltávolodásának okát Thelekessy Felső-Magyarország területén, illetve Perényi birtokain véghez vitt pusztításában látják. BETHLEN 2002. 208–209.; ISTVÁNNFFY

okozott Izabella azzal, hogy nem tudta ígétét betartani, s kiábrándultságát csak fokozhatta, hogy magyarországi támogatóit Izabella egy idő után fokozatosan mellőzte. A főbb ügyek intézésében egyre inkább lenygel tanácsadóira támaszkodott, s ez Perényiben és a Bebek famíliában csak növelhette az ellenszenvet és haragot annál is inkább, mert a királynő legfőképpen nekik köszönhette saját és fia hatalmának megerősödését nemcsak Erdélyben, hanem a Magyar Királyságban is.⁶⁸

Hasonlóan erősíthette Perényiben az elszakadás, s egyben Ferdinándhoz való visszatérés gondolatát legfőbb barátjának és társának, Bebek Ferencnek könyörtelen kivégzése. Már 1557-től érzékelhető volt az egyre növekvő nézeteltérés Izabella és Bebek között, mert a gömöri főispán nehezményezte azt, hogy Izabella királynő nem nevezte ki őt vajdának. Az erdélyi diétákon fellépett a keleti országrész irányításával kapcsolatos igényeivel, ám ezeket Izabella rendre elutasította, s amikor már nem akadt más lehetősége, a szultánhoz fordult támogatásért, aki kinevezte II. János gyámjává és az ország kormányzójává.⁶⁹ Természetesen a Porta nem tulajdonított nagy jelentőséget Bebeknek, mégis a főúr megnövekedett hatalma miatt Izabella tartott tőle, s kételkedett hűségében. A királynőben való csalódottság érzete egyre inkább növelte a kettejük között kialakult bizalmatlanságot, amelynek következtében Izabella úgy határozott, hogy végleg elmozdítja egykori hívét, amit 1558 nyarán végre is hajtott.⁷⁰ Az eset nemcsak amiatt említésre méltó, mert megerősíthette Perényi azon meggyőződését, hogy nem érdemes Izabella mellett harcolni. Úgy vélhette, az özvegy királyné nem bízik magyarországi támogatóiban és emiatt sem társadalmi, sem katonai felemelkedésük nem lehetséges. Bebek Ferenc kivégzésének hatására Perényi és Bebek György együtt álltak vissza Ferdinánd szolgálatába. A két família ismét egységben mozgott és határozott úgy, hogy a szebb jövő érdekében a Habsburgokba vetik bizalmukat és nem várják meg azt, hogy Izabella esetleg őket is kivégezteti.

Perényi nem töltött el két évet Izabella mellett és máris kezdte átértékelni döntését. A fentebb felsorolt tényezők ráébresztették arra, hogy a Szapolyaiak oldalán a társadalmi felemelkedés nem lehetséges, úgy, ahogy javainak megóvása sem. Ebből kiindulva már 1558 nyarán visszatért Ferdinánd táborához, s ezután azon munkálkodott, hogy királya támogatását ismét elnyerje.⁷¹ Életének utolsó szakaszában, a Habsburgok

---

2003. 265–279.; DÉTSHY 1989. 38.

⁶⁸ BARLAY 1986. 67–69.; HORN 2012. 90–92.

⁶⁹ SZILÁGYI 1876. 13–20.; HORN 2012. 92–94.

⁷⁰ SZILÁGYI 1876. 20–41.; HORN 2012. 94–97.

⁷¹ ELTE EK, KR, Coll. Pray., Tom. 15., No. 69.; DÉTSHY 1989. 38.

mellett, úgy tűnik, hogy sokkal körültekintőbben, megfontoltabban járt el, mint korábban. Ez nemcsak a hadi cselekményekben mutatkozott meg – ugyanis amíg tudott, személyesen részt vett Ferdinánd oldalán a hadjáratokban –, hanem ekkora valószínűleg felismerte a bécsi kötődés fontosságát, s ennek tudatában sokkal nagyobb hangsúlyt tulajdonított neki.

Átállása után részt vett Forgách Simonnal és Thelekessy Imrével Sajókazánál egy győztes török ellenes hadjáratban, emellett 200 lovas és 20 ágyút ajánlott fel Ferdinánd hadjárataihoz. Ezek után nem kellett sok idő ahhoz, hogy ismét a Habsburgok kegyeibe férkőzzön, tekintve, hogy Ferdinánd már 1560-ban szolgálataiért kinevezte Ugocsa vármegye főispánjává⁷², illetve 1562-ben felmerült a neve, amikor az időközben elhunyt Nádasdy tisztségeinek ismételt betöltéséről tárgyaltak. Perényi személyének fontosságáról és a bécsi udvar támogatóinak körébe történt befogadásáról árulkodik az is, hogy 1563-ban meghívót kapott Miksa koronázásának ünnepeire, amelyen olyan arisztokratákkal együtt vehetett részt, mint Zrínyi, Batthyány, Tahy Ferenc vagy Bánffy László.⁷³ E megtisztelő eseményen való részvétel tovább erősítette a főúr és az udvar közötti kapcsolatot, amely Perényi végrendekezésében is megnyilvánult. 1564-ben kiadott végrendeletében néhány kisebb jószágtól eltekintve majdnem az egész pataki uradalmát Miksára hagyta, akiről jól tudta, hogy szüksége van rá a János Zsigmond elleni harcában.⁷⁴

Életének utolsó éveit megkeserítette köszvénye, ami miatt immáron nem tudott személyesen részt venni a keleti Magyar Királyság elleni hadműveletekben, ám még ilyen állapotában sem feledkezett meg arról, hogy támogassa királyát. A Lazarus von Schwendi által vezetett hadjáratokra hadnagyai vezetésével elküldte 400 lovasát, 800 gyalogosát és 4 nagyobb ágyúját, ezzel is segítve a Habsburgok térnyerését Északkelet-Magyarországon.⁷⁵ A tényleges összecsapásokon ugyan nem tudott részt venni, de a katonai megbeszéléseken rendre megjelent és megosztotta véleményét, sőt egyes feljegyzések szerint befolyást is gyakorolt Schwendire az 1565. évi hadjárat célpontjait illetően.⁷⁶

Perényi és az udvar bensőséges kapcsolatát jól példázza, hogy Zrínyi, Batthyány, Bánffy és Pethő János mellett ő is meghívást kapott Ferdinánd

---

⁷² FALLENBÜCHL 1994. 104.; VERESS 1901. 467.; SZEDERKÉNYI 1890. 189.

⁷³ PÁLFFY 2015. 282–283.; KRIZKO 1877. 37–42.; KOVACHICH 1798. 147.

⁷⁴ RADVÁNSZKY 1879. 97–101.

⁷⁵ SZAMOSKÖZY 1876. 16.

⁷⁶ TOLDY 1857. 51.

1565. évi temetési szertartására.⁷⁷ A Felső-Magyarországon ekkor uralkodó hadi helyzet és egyre romló egészségügyi állapota azonban nem tette lehetővé, hogy személyesen látogasson el Bécsbe. Ennek ellenére az elmúlt években nyújtott teljesítményét és hűséges szolgálatát Miksa nem hagyta viszonzatlanul, ugyanis 1567-ben, élete utolsó évében magyar tanácsosainak egyöntetű beleegyezésével kinevezte Perényit országbíróvá. Úgy tűnik, hogy a fiatal főúr kinevezése nem szakmai tudása, hanem sokkal inkább hatalma, vagyona, befolyása miatt történt, ám ennek ellenére támogatták megválasztását.⁷⁸ A hivatal elnyerésével a világi hierarchia második legmagasabb tisztségét tölthette be, amelyet kortársai közül is csak Nádasdy Tamás tudhatott magáénak. Ilyen értelemben hatalma és befolyása még inkább kiteljesedett, bizonyos szempontból megelőzve kortársait, ám nem sokáig viselhette a méltóságot. Ez év nyarán ugyan még elvitette magát a pozsonyi országgyűlésre, ám a diéta alatt elhunyt, életének 35. évében.⁷⁹

Összegzés

A 2000-es évektől felélénkülő családtörténeti kutatások ellenére a Perényiek története továbbra is háttérbe szorult, jóllehet a 16. század egyik legbefolyásosabb arisztokratái közé tartoztak. A Mohácsot követő hatalmi harcokban Perényi Péter elfoglalta a Pálóczy-javakat, majd a török veszély miatt Patakra tette át a família központját. Lépésével nemcsak új korszakot kezdett, hanem új alapokra is helyezte családjá jövőjét, amelyet fia, Gábor vitt tovább. Perényi Gábor a Habsburgokhoz csatlakozott, mert felismerte az általuk nyújtott lehetőségeket, amelyekkel nemcsak gazdasági hatalmát, hanem társadalmi felemelkedését is el tudta érni. A keleti országrész átvételét követő sorozatos kudarcok azonban megingatták a főurat ebbéli meggyőződésében, s növekvő elégedetlenségében rövid időre Izabella királynő híve lett. Az 1550-es évek közepén úgy tűnhetett, hogy a hatalmi helyzet a Szapolyaiaknak kedvez. Ám hamar rádöbbsent arra, hogy átállásával hibát követett el, s alig két év múltán ismét a Habsburgok táborában szolgált. Perényi Gábor és az udvar felhőtlen kapcsolatát jól példázza az a tény, hogy már 1560-tól kezdve sorra kapta a meg-tisztelő kinevezéseket és meghívásokat jeles eseményekre. Az 1550-es

---

⁷⁷ PÁLFFY 2005. 261–262.

⁷⁸ Verancsics Antal szívesebben látott volna a hivatal élén jogtudóst „mégis úgy ítélem, Perényi Gábor uramat kellene megkeresni... és hajlandó lenne az udvarnál gyakrabban időzni, nagyon is alkalmasnak vélném, mert nemzetségével, vagyonával és tekintélyével egyaránt súlya van.” DÉTSHY 1989. 42–43.

⁷⁹ KOVACHICH 1798. 126.; SZIRMAY 1805. 203–205.

évek első felének gyenge bécsi integrációja ellenére jogos az a kijelentés, amely szerint Perényi Gábor családja és saját maga előre jutása, anyagi gyarapodása érdekében helyesen döntött, amikor jövőjét a Habsburgok kezébe helyezte. A Ferdinánd és Miksa mellett eltöltött rövid idő legalábbis ezt látszik igazolni.

Forrás és szakirodalom

Levéltári források

ELTE EK, KR = Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár, Kézirat- és Régiségtár:
Coll. Hevenesi., Tom. 30. = Hevenesi-gyűjtemény 30. kötet.
Coll. Kaprinay. B., Tom. 28. = Kaprinay-gyűjtemény B. 28. kötet.
Coll. Pray., Tom. 15. = Pray-gyűjtemény 15. kötet.

MNL-OL A 57 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária.

Kiadott források

BESSENYEI 1981 = 1504–1566 Memoria rerum. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv). Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta: Bessenyei József. Békéscsaba, Helikon Kiadó, 1981.

BETHLEN 2002 = Bethlen Farkas: Erdély története II. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1536-1571) II–V. könyv. Budapest-Kolozsvár, Enciklopédia Kiadó-Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2002.

DOROMBY 1932 = Doromby József: Szemelvények Dobó István egri várkapitány leveleiből 1548 és 1552-ből. *Magyar Katonai Szemle* 2 (1932) 1. 201–207.

DÖBRENTEI 1840 = Döbrentei Gábor: Régi magyar nyelvemlékek. Buda, Magyar Tudós Társaság, 1840.

HURMUZAKI 1891 = Eudoxiu de Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Romanilor. Volumul II. Partea I. 1451–1575. Bucuresci, k.n., 1891.

ISTVÁNFFY 2003 = Istvánffy Miklós: Magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/2 13–24. könyv. Szerk.: Kőszeghy Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2003.

KARÁCSONYI-KOLLÁNYI-LUKCSICS 1912 = Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Ötödik kötet: 1548–1551. Szerk.: Karácsonyi János, Kollányi Ferenc, Lukcsics József. Budapest, Szent-István-Társulat Tud. és Irod. Osztálya, 1912.

KOVACHICH 1798 = *Scriptores rerum hungaricarum minores*. Edidit: Martinus Georgius Kovachich, Budaë, 1798. I

KOVACHICH 1801 = Supplementum ad vestigia comitorum apud hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem. Edidit: Martinus Georg. Kovachich. Budae, 1801.

PRAY 1806 = Georgius Pray: Epistolae procerum regni Hungariae. Pars III. Posonii, Cathedralis Ecclesiae Magno – Varadiensis Canonicus, 1806.

RADVÁNSZKY 1879 = Randvászky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. III. kötet. Budapest, M. Tud. Akadémia, 1879.

SZAMOSKÖZY 1876 = Szamosközy István történeti maradványai, 1566–1603. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1876.

SZIKSZAI 1568 = Basilius Fabricius Szikszai: Oratio de vita et obitu spectabilis et magnifici domini Gabrielis Perenii. Wittenbergae, Iohannes Crato, 1568.

SZTÁRAY 1985 = Sztárai Mihály: História Perényi Ferenc kiszabadulásáról. Perényi Péter élete és halála. H.n., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985.

TOLDY 1857 = Toldy Ferenc: Sárospataki magyar krónika 1523–1615. *Magyar Történelmi Tár* 2 (1857) 4. 43–91.

Irodalom

BARLAY 1986 = Barlay Ö. Szabolcs: Romon. virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1986.

BARTA 1984 = Barta Gábor: Az erdélyi fejedelemség születése. Budapest, Gondolat Kiadó, 1984.

BESSENYEI 2005 = Bessenyei József: A Nádasdyak. Budapest, General Press Kiadó, 2005.

BESSENYEI 2007 = Bessenyei József: Szigetvári Zrínyi Miklós. In: Bene Sándor, Hausner Gábor (szerk.): *A Zrínyiek a magyar és a horvát történelmében*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007. 67–87.

CSIFFÁRY 2008 = Csiffáry Gergely: A történelmi valóság Tinódi Varkocs Tamásról írt énekében. In: Petercsák Tivadar, Berecz Mátyás (szerk.): *Tudomány és hagyományörzés*. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2008. 35–55.

CSIPES 1972 = Csipes Antal: Dobó István élete és szerepe Magyarország XVI. századi történetében. Eger, Eger Város Tanácsa, 1972.

CSORBA 1980 = Csorba Csaba: Várak a Hegyalján: Tokaj, Ónod, Szerencs. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1980.

DÉTSHY 1989 = Détsky Mihály: Sárospatak vára és urai 1526–1616-ig. Sárospatak, Rákóczi Múzeum Baráti Köre, 1989.

- DIENES 2008 = Dienes Dénes: Sárospatak reformációja. *Egyháztörténeti Szemle* 9 (2008) 4. 48–60.
- DONGÓ 1899 = Dongó Gy. Géza: Történeti jegyzetek Zemplén-vármegyéről. *Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez* 5 (1899) 1–11., 139–140., 169–170., 200–202., 232–234., 262–263., 294–296., 328–330.
- ERDÉLYI 2005 = Erdélyi Gabriella: Thurzó Elek levelezése. (Források a Habsburg-magyar kapcsolatok történetéhez) I. 1526–1532. Budapest, Magyar Országos Levéltár – Országos Széchényi Könyvtár, 2005.
- ERŐS 2015 = Erős Vilmos: Modern historiográfia. Az újkori történetírás története. Budapest, Ráció Kiadó, 2015.
- FALLENBÜCHL 1988 = Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Budapest, Maecenas Kiadó, 1988.
- FALLENBÜCHL 1994 = Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai 1526–1848. Budapest, Argumentum Kiadó, 1994.
- FRAKNÓI 1874 = Fraknói Vilmos: Magyar országgyűlési emlékek. Első kötet (1526–1536.). Budapest, Magyar Kir. Tudomány-Egyetem Könyvnyomda, 1874.
- GYÁRFÁS 1879 = Gyárfás István: Dobó István Egerben. Budapest, M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1879.
- HORN 2005 = Horn Ildikó: Tündérország útvesztői. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori iskola, 2005.
- HORN 2012 = Horn Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*. Kézirat (ELTE BTK). Budapest [2012]
- KENYERES 2002 = Kenyeres István: XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére I. kötet. Budapest, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2002.
- KENYERES 2003 = Kenyeres István: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. *Történelmi Szemle* 45 (2003) 1–2. 61–92.
- KENYERES 2004 = Kenyeres István: A királyi és királynéi „magánbirtokok” a 16. században. *Századok* 138 (2004) 1. 1103–1148.
- KOLTAI 2012 = Koltai András: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012.
- KÖPECZI 1986 = Erdély története. Első kötet a kezdetektől 1606-ig. In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

KŐSZEGHY 2008 = Kőszeghy Péter: Balassi Bálint: magyar Alkibiadész. Budapest, Balassi Kiadó, 2008.

KRIZKO 1877 =Krizko Pál: Az 1563. évi koronázási ünnepély. *Századok* 11 (1877) 27–48.

LUKINICH 1918 = Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1918.

MAKSAY 1990 = Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.

OBORNI 2002 = Oborni Teréz: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556. Budapest, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2002.

OBORNI 2003 = Oborni Teréz: A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére 1557–1563. *Történelmi Szemle* 45. (2003) 1-2. 109–129.

OBORNI 2008 = Oborni Teréz: Bornemissza Pál és Dobó István távozása Erdélyből (1556). In: Oborni Teréz és Á. Varga László (szerk.): *Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. Eger, k.n., 2008. 349–361.

PÁLFFY 1996 = Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). *Történelmi Szemle* 38 (1996) 2–3. 163–217.

PÁLFFY 1997 = Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39 (1997) 2. 257–289.

PÁLFFY 2000 = Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Budapest, Pannonica Kiadó, 2000.

PÁLFFY 2005 = Pálffy Géza: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. *Történelmi Szemle* 47 (2005) 3–4, 241–277.

PÁLFFY 2007 = Pálffy Géza: Egy horvát-magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: Bene Sándor, Hausner Gábor (szerk.) *A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007. 39–67.

PÁLFFY 2009 = A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 122 (2009) 1. 321–357.

PÁLFFY 2011 = Pálffy Géza: A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. Egy különleges arisztokrata família Magyarországon. *Történelmi Szemle* 53. (2011) 1. 63–84.

PÁLFFY 2015 = Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.

PÉTER 2006 = Péter Katalin: Tolerancia és intolerancia a 16. századi Magyarországon. *Egyháztörténeti Szemle* 7 (2006) 2. 73–83.

PÓKA 2017 = Póka Ágnes: Gyalui Thorda Zsigmond (?–1569) pályafutása. *Fons* 24 (2017) 4. 411–462.

PUSKÁR 2003 = Puskár Anett: Perényi Péter politikai pályafutása. In: Fazekas Csaba (szerk.): *A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara tudományos diákköri közleményei* 2. Miskolc, 2003. 237–253.

PUSKÁR 2004 = Puskár Anett: Szapolyai János és Perényi Péter. In: Besenyei József, Horváth Zita, Tóth Péter (szerk.): *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. A Szapolyaiak a magyar történelemben című, 2002. november 22-i és az Erdély története a 15–17. század című, 2001. november 30-i Miskolcon rendezett konferenciák előadásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2004. 215–231.

SUGÁR 1992 = Sugár István: Miként jutott az egri püspöki vár Habsburg Ferdinánd kezébe? In: Petercsák Tivadar és Löffler Erzsébet (szerk.): *Agria* 27–28. Eger, Dobó István Vármúzeum, 1992. 181–206.

SZABÓ 1999 = Szabó András: *Respublica Litteraria*. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a késő humanizmus koráról. Budapest, Balassi Kiadó, 1999.

SZAKÁLY 1986 = Szakály Ferenc: Veszthely az út porában. Gritti Magyarországon 1529–1534. Budapest, Helikon Kiadó, 1986.

SZAKÁLY 2012 = Szakály Ferenc: A dél-dunántúli hadszíntér 1526–1543. In: Szakály Ferenc, Vonyó József (szerk.): *Pécs a hódoltság korában*. Pécs, Kronosz Kiadó – Pécs Története Alapítvány, 2012. 17–54.

SZÁNTÓ 1985 = Szántó Imre: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.

SZEDERKÉNYI 1890 = Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. II. kötet. A mohácsi vésztől Egervár elestéig 1526–1596. Eger, Heves Vármegye Közönsége – Érseki Lyceumi Könyvnyomda, 1890.

SZEGEDI 1734 = Szegedi Joannes: *Rubricae sive synopses titulorum, capitum, et articulorum, universi juris ungarici. Pars Secunda. Tyrvaniae* 1734.

SZEGHYOVÁ 2004 = Blanka Szeghyová: Erőszak és konfliktuskezelés a polgárok mindennapi életében a 16. században. *Történelmi Szemle* 46 (2004) 1–2, 167–190.

SZILÁGYI 1875 = Erdélyi Országgyűlési Emlékek történeti bevezetésekkel. Szilágyi Sándor (szerk.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1875.

SZILÁGYI 1876 = Erdélyi Országgyűlési Emlékek történeti bevezetésekkel. Szilágyi Sándor (szerk.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1876.

SZIRMAY 1798 = Antonius Szirmay de Szirma: Notitia historica, politica, oeconomica montium, et locorum viniferorum comitatus Zempleniensis. Cassoviae, 1798.

SZIRMAY 1805 = Antonius Szirmay de Szirma: Notitia topographica, politica in clyti comitatus Zempleniensis. Budae 1805.

TAKÁTS 1926 = Takáts Sándor: Magyar nagyasszonyok. H.n., Genius Kiadó, 1926.

VERESS 1901 = Veress Endre: Izabella királyné 1519–1559. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1901.

Political and military carrier of Gábor Perényi (1532–1567)

In the power struggles following the battle of Mohács, Péter Perényi occupied the properties of Pálóczy, and then moved his family to Patak (Sárospatak) due to the Turkish threat. With his action, he not only started a new era, but also laid a new foundation for the future of his family, which his son, Gábor, carried on. Gábor Perényi joined the Habsburgs, because he realized the opportunities the dynasty offered, with which he was able to fulfil not only his economic power, but also his social advancement. However, the successive failures following the takeover of the eastern part of the county shook Gábor Perényi in his confidence, and briefly he became a follower of Queen Isabella. However, he soon realized, that this was a mistake indeed, and barely two years later he served again on the Habsburg's side. Despite of the weak Viennese integration in the first half of the 1550s, the statement or political behaviour of Gábor Perényi is justified, since he made the right decision for his family and for his own advancement, when he placed his future in the hands of the Habsburgs. At least the short period of time spent with the emperors, Ferdinand I and Maximilian I seems to prove this approach.

Keywords:

Gábor Perényi, Péter Perényi, Ferdinand I, Queen Isabella, Bebek family, Upper Hungary, Transylvania, switch of allegiance, „castle sieges period”, Turkish wars.

A MOHÁCSI-SZIGET MINT FÖLDRAJZI TÉR A TÖRÖKELLENES HADJÁRATOKBAN

A 19-20. századi történetírás nem számol a Mohácsi-szigettel, mint katonai szempontból valaha jelentős, vagy bármilyen társadalmi-gazdasági aspektusból releváns tartalmat hordozó földrajzi térkategóriával. Ennek legfőbb oka a sziget feltáratlanságából fakadó számos sztereotípa, amelyet középkori legendák és újkori térképek tucatjai táplálnak. A tudományos körökben is régóta népszerű álláspont szerint a mocsaras sziget sohasem lehetett alkalmas út- és településhálózat kialakítására, hiszen olyan lakhatatlan és járhatatlan ártéri terület volt, ahová a lakosság a történelem viharai elől legfeljebb csak kényszerből menekült, hogy biztonságot reméljen. E nézet kialakításában kiemelt szerepe volt a vízrendezések korát megelőzően készített hajózási, áradási, vízrajzi, topográfiai és katonai térképeknek, köztük különösen a II. József (1780–1790) korabeli I. katonai felmérés vonatkozó szelvényeinek. Utóbbi munkálatok eredményeit sokan hivatkozási alapnak tekintik, és a Mohácsi-szigetet ábrázoló szelvényeire még ma is többen hivatkoznak úgy, mint a lakatlan és kietlen, ártéri erdővel tarkított vízjárta mocsárvilág legfőbb bizonyítékára. Ugyanezt állapíthatjuk meg a 17-18. századi térképeink zöméről, ahogy a szintén gyakran idézett polihisztor hadmérnök, Luigi Fernando Marsigli mappáiról és vázlatairól is. Kivétel nélkül homogén felületű, tartalom nélküli, vagy ingoványos térszínként, esetleg vízerekkel átszótt, mocsaras lápvilágként jellemzik a sziget teljes területét. Az írott források közlésénél is gyakrabban találkozhatunk olyan adatokkal, amelyek az állandóan vagy az év jelentős részében vízzel borított erdős, nádas, áradások által gyakran sújtott, nehezen átjárható ártéri szigetvilág egykori képét tárják elénk. Településeket, utakat és átkelőket csupán a Mohács előtti oklevelek, valamint a tanyasodás időszakából származó egyes 18-19. századi írott források és térképi ábrázolások jeleznek a szigeten. Az utóbbi évtizedek kutatásai, különösen a hazai és külföldi levéltárakban végzett feltáró munkák eredményeként azonban tovább árnyalhatjuk a tájhasználat jellegével és katonaföldrajzi jelentőségével kapcsolatos általános képet. Ennek ismeretése előtt azonban fontos megemlítenünk azokat az új eredményeket, melyeket részben amatőr régészek, lokálpatrióta múzeumbárátok kitaró munkája révén ismerhetünk.

A Mohácsi-sziget korai térszerveződésének lenyomatát azok az egyre gyarapodó számban előkerülő régészeti leletek adják, melyek pattintott és csiszolt kőeszközeik, kerámiatöredékeik révén már az őskor emberének megtelepedését is tanúsítják. A sziget magasártéri szintjének felszínéről szinte minden történelmi korból kerülnek elő szórványleletek, mint-hogy módszeres régészeti kutatásokra – a közismert dunafalvi lelőhelytől eltekintve – még nem került sor. A sziget település- és úthálózata már igen korán kialakulhatott. A magasártéri szintek mozaikos elhelyezkedéséből fakadóan a települések nem csak a szigetet keletről és nyugatról szegélyező teraszperemeken, hanem a folyókanyarulatokat kísérő övzónonyosorok és folyóhátak mentén, alaphegységi kibúvások és üledékkel fedett aljzatgerincek területén is kialakultak. A sziget legmagasabb pontját tszf. 90,5 méterrel a Baracscai-Duna mentén előbukkanó vári-pusztai mezozóos képződmény képviseli, amelynek ármentes térszint képviselő rétegein az egyes történelmi korok tárgyi emlékeinek széles spektrumát megtaláljuk. Hasonló kiemelt térszínként jellemezhetjük a dunaszekcsői Várhegygel szemben lévő bal parti Angyal-fokot, amely a dombhátra egykoron épült középkori, illetve kora újkori templomról kapta a nevét. Az emlékezet szerint a régi időkben is mindig ide hajtották árvizek idején az állatokat.¹ Ezen a ponton évezredek óta kontinuus átkelőhelyet találunk, hiszen ma is ugyanott járnak át a kompok a sziget területére, ahol a római helyőrség egykori csapatai. Erről a már több alkalommal kutatott és nagyrészt feltárt 4. századi bal parti hídfőállás romjai és a vele szomszédos Contra Florentiam üledékkel fedett maradványai tanúskodnak.² A sziget alatt húzódó felszínközeli mezozóos kőzetek okozzák Dunaszekcsőnél a Szekcsői-Duna látszólag indokolatlannak tűnő összeszűkülését is, ahol a Duna kevésbé alakíthatta medrét, és gázlóival kiváló átkelési lehetőséget biztosított Várhegyre települt eleinknek. A magasártéri szint további megjelenésével számolhatunk Kopár-hát, Almás-hát, Kis-Gyeper-hát, Sár-hát, Kerekes-hát, Telek-puszta, Bika-puszta, Szabadság-puszta, Földvár, Kútsebes, Homorúd, Kereszt-fok, Homokosd, Csanádi kert és Dunafalva-barkás területén. Közös jellemzőjük, hogy az ember korai megtelepedésének csalhatatlan nyomai kivétel nélkül jelen vannak az említett térszíneken, bár a tájból való kiemelkedésük szabad szemmel kevésbé érzékelhető. Ennek legfőbb oka az alacsony- és a magasártér közötti csekély

---

¹ PESTI 1982. 240.

² WOSINSKY 1896. 648.; MÓCSY 1958. 89.; KŐHEGYI-NOVOTNY 1968. 39-48.; KOCSIS-MRÁV 2010. 185-203.

szintkülönbség, amely a 380 km²-es sziget területén alig 2-3 méteres magasság-különbséget jelent.³ A legújabb kutatások során előkerült régészeti leletanyag azonban igazolja, hogy a kiemelt térszínek területét csak a legnagyobb árvizek veszélyeztethették, hiszen az őskori, bronzkori leletek is többségében a felszínen, vagy felszínközélen jelentkeznek. Leletsűrűség-eloszlás alapján az északi szigetrész területén több útirány is feltételezhető, melyek Dunaszekcsőtől kiindulva keleti, északkeleti és délkeleti orientációt mutatva a szigeten át az Alföld irányába tartanak. A településeket összekötő útvonalak több átkelőt is feltételeznek az egykori fő Duna-ágon, melyek az alföldi és dunántúli területeket összekötő ókori, népvándorlás kori, kora- és késő középkori közlekedési pályák azonosításában játszhatnak kitüntetett szerepet. Az érem- és tárgyleletek alapján ezen útvonalak a késő bronzkortól fogva használatban voltak, és elképzelhető, hogy a Lugio-Partiscum kereskedelmi- és hadiúttal, valamint a középkori sószállító Káliz-úttal is kapcsolatba hozhatóak. A különböző intenzitással jelentkező őskori és bronzkori telepek anyagai mellett szerényebb mértékben jelen vannak a kelta, szkíta, avar, népvándorlás- és honfoglalás kori szórványok. Kissé markánsabban jelentkeznek a római szarmata, különösen az Árpád-kori és a késő középkori leletek, de az újkor és természetesen a jelenkor is képviselteti magát. Külön érdekességként említhetjük a Telek-pusztától Kútsebesig délkeleti irányban húzódó, mintegy 1 km-es távolságban szabad szemmel is követhető, fokozatosan ellaposodó dombhát-csoportot, amely a leletanyag bőségével és sokszínűségével hívja fel magára a figyelmet. A nagy számban és koncentráltan jelentkező kora újkori fémleletek alapján, valamint a vele egykorú kerámia kísérőleletek hiányából fakadóan nagy valószínűséggel a törökellenes császári hadjáratok csapatainak egyik táborhelyét is erre az ármentes területre lokalizálhatjuk (1. ábra).⁴

A Mohácsi-sziget török elleni hadjáratokban kialakított stratégiai jelentőségét földrajzi-topográfiai helyzete határozta meg. Buda 1686-os visszafoglalása után a Duna vonala ismét fontos stratégiai területté vált, s mint olyan, kiemelt figyelmet kapott. A folyó jobb és bal parti területeit, szigeteit, kísérő útvonalait felmérték és számos térképvázlat, térrajz, topográfiai és katonai térkép született ekkor a Buda-Eszék közötti, illetve a Péterváradon át Belgrádig terjedő szakasról. A stratégiai felvonulási terület érintette Szekcső és Mohács térségét is, így friss adatokkal rendelkezünk e régió „töröklakta” időszak végi állapotáról. Bár a felmérések sok

³ ERDŐSI-LEHMANN 1974. 19–85.

⁴ KASZUR ms.

tekintetben itt is pontatlanok, felületesek és hiányosak, mégis első alkalommal történik meg a Mohácsi-sziget általános topográfiai leírása.

Az 1686-1688-as törökellenes hadjáratok előkészületeit alapos felderítő munka előzte meg. Szükség volt jó minőségű, megfelelő szélességű, zord időjárási körülmények között is járható utakra, a közlekedési pályák mentén kialakított raktárbázisokra, ivóvízre, tűzifára és legelőterületekre. A vonuláskor a gyalogság, a lovasság és a tüzérség igényeit is figyelembe kellett venni, ezért a hadsereg rendszerint a korábban már kiépített postautakat használta.⁵ Ki kellett jelölni a Dunán azokat a folyóágakat, amelyek alkalmasak a hajózásra, azon partszakaszokat, amelyek alkalmasak a szállító- és hadihajók kikötésére, illetve pontonhidak építésére az átkelekhez. A főszeregnek mindig a Duna elérhető közelségében kellett tartózkodnia, a távolságokat is mindig a Dunától mérték. Földrajzi elhelyezkedése és kedvező adottságai révén a hadvezetőség figyelme hamar a Mohácsi-szigetre irányult.

A haditanács részére előzetesen készített jelentés szerint a Mohácsi-szigetnél a Duna mellékágaiban kitűnő a víz, és a szigetet három Duna-ág fogja közre. Abból kettő ág nem széles, de a bal folyópart gyakran mocsaras. Katonai pontonhíd építéséhez kis víznél 11, nagy víznél 40 hajó szükséges. A terület több helyen is táborozásra alkalmas, a kikötés, hídépítés ezen a szigeten végezhető el a leggyorsabban. A folyó lefelé akadály nélkül hajózható, felfelé vontatható. Mohácstól északi és déli irányban a hajóvontató utak kiválóak. A sziget nagy kiterjedése lehetővé teszi, hogy az egész hadsereg ott állomásozzon a tábori és védelmi rend teljes kialakításával. Olyan hidak is építhetők, amelyek akár három hadoszlop vonulását is lehetővé teszik. A legelők minősége a Budától délre található dunai szigetek közül itt a legjobb, a lovak jól tarthatók és feljavíthatók. A folyópart több helyen mélyítés nélkül is kikötésre alkalmas, de a halászok maguk is kialakítottak már ilyen kikötőhelyeket, amelyek szintén igénybe vehetők. A legfelsőbb haditanács Mohácsot, mint hadikikötőt, Szekcsőt, mint hadiátkelőt vette számításba. Végül mindkét helyen épült hajóhíd a szigeti átkelésekhez. A császári garnizonba (Mohácsra) magyar lovasszázadot is vezényeltek, amelynek feladata az alföldi területeken végzett rendszeres felderítés volt.⁶ Ennek megvalósítása újabb átkelő(k) kialakítását feltételezi a keleti Duna-ágon, amely akkoriban a folyó szélesebb ágát képviselte. A szolnoki helyőrség megerősítésére és az alföldi hadműveletek biztosítására a Baja alatti szakaszon

---

⁵ SZITA 1987a. 9.

⁶ SZITA 1993. 109-129.

is épült hajóhíd. Így a dunántúli és az alföldi csapatok áthelyezése, egyesítése szükség esetén késedelem nélkül végrehajthatóvá vált. A sziget jól védhető, dokumentáltan három, de feltehetően legalább négy kijáráttal biztosított katonai bázisként szolgált (2. ábra).

A hadjáratok idején az utánpótlási vonalat a Duna biztosította, a hadsereg ellátására pedig folyóparti raktárbázisokat hoztak létre. A felszabadító seregek ellátására épített magazinok nem csak nagy mennyiségű nyersanyag és élelmiszer, hanem száraz takarmány, só, tűzifa, különféle hadianyagok (lőszer, robbanószer, puskapor, építőanyag, eszközök és szerszámok) tárolására is alkalmas, nagy alapterületű, általában erődített objektumok voltak. Több tízezres létszámú, mozgásban lévő hadsereg napi szintű ellátását az újkori hadviselés már nem tudta nagy távolságokból megoldani, vagy kizárólag helyi erőforrásokra alapozni. Szükség volt a hadiutak mentén, illetve a frontvonal közelében létesített raktárakra, amelyek rugalmasan biztosították a sereg igényeit.⁷ A Duna mentén Pest, Adony, Földvár, Tolna, Dunaszekcső, Mohács és Vörösmart területén hoztak létre sánccal megerősített hadikötőket és hadiraktárakat. Az ellátóbázisról a javakat általában szekérrel szállították a harcoló alakulatok táboraiba. A szállítmány ilyenkor volt a legsebezhetőbb, gyakran érte a szekérkaravánokat török támadás. A hadműveletek megtervezésénél és a táborhelyek kiválasztásánál mindig figyelembe kellett venni a dunai átkelők és a raktárbázisok elhelyezkedését, szükség esetén biztosítani kellett a gyors és biztonságos megközelítésük lehetőségét. A hadinaplók bejegyzéseiből kiolvasható, hogy a szekcsői és a mohácsi bázis a dél-baranyai hadműveletek során az előzetes elvárásoknak megfelelően látta el feladatát, ugyanakkor földrajzi és stratégiai szempontokat figyelembe véve gyakran korlátozta is a hadsereg mozgásterét. A hadtápbázis ellátmánya mellett a katonaság – ha lehetősége volt rá – a kissé szerényebb volumenű, de másfajta minőséget és változatosságot nyújtó civil készletekből is kielégíthette igényeit. A szekcsői hídfőnél kereskedők is letáboroztak, akik nem csak élelmiszert árultak, hanem a harcokban zsákmányolt értéktárgyakat is megvásárolták a katonáktól. A fillérekért szerzett használati- és dísztárgyakat később jelentős haszonnal Bécsben értékesítették.⁸

---

⁷ PÁNYA 2017. 72–77.

⁸ NAGY-SZITA 1987a. 237.

A Mohácsi-sziget szerepe a török elleni háborúban

Buda 1686. szeptember eleji felszabadítása után a Lotharingiai Károly és II. Miksa Emánuel parancsnoksága alatt álló keresztény császári és bajor hadsereg a menekülő török hadak után vonult. A német birodalmi segédcsoportok és a magyar huszár alakulatok támogatásával együtt mintegy 120 000 főre duzzadt hadsereg a Duna vonala mentén Eszék irányába haladt. Az eszéki vár megerősítésének szándékával délre vonuló török csapatok útközben kiürítették a Duna jobb és bal partján lévő erősségeiket és raktáraikat. Az akadálytalanul haladó és Mohácsra érkező keresztény seregek csupán a kifosztott és felégetett várost találták. Az előzetes tervek-től eltérően azonban Eszék elfoglalására már csak a következő évi hadjárat alkalmával került sor. A döntést a hadseregben terjedő vérhas járvány, valamint a téli pihenő közelsége mellett egyéb stratégiai okok is indokolták.⁹ Az új hadjárat során a hadiúton Budáról dél felé vonuló Lotharingiai Károly serege 1687. júniusában Bátaszék alá érkezett. A fővezér parancsára a Mohácsi-sziget északi részén hajóhidat építettek a Duna mindkét ágán. Erre az akkor még Szolnok irányából várt bajor választófejedelem csapatainak dunai átkeléséhez volt szükség. A nyugati ágon Szekcsőnél, a keleti ágon Baja és Bátmonostor közötti szakaszon, Bátával átellenben épült hajóhíd. A sziget területén Szekcsővel szemben, valamint Mohácson is kikötőt építettek az utánpótlást biztosító szállítóhajók számára. A Mohácsnál épült hajóhidat sánccal megerősített hídfőállás védte. A Szeged felől Baja irányába tartó Miksa Emánuel 24 000 fős serege 1687. július 7-én érkezett Bajára, majd másnap a Baracsikai-Dunán felállított hajóhídon átkelt a Mohácsi-szigetre.¹⁰ A hadtest az 1685 körül készített katonai felderítő térkép 9-es számmal jelölt útvonalán a nyugati Duna-ág irányába tartott, majd Szekcsővel szemben a bal parti hajóhíd közelében letáborozott (3. ábra). Az ellátást biztosító hadraktárak is a védett szigeten voltak, így az esetleges portyázó török csapatok számára elérhetetlenné váltak. A hosszú és nehézségekkel teli útja során sokat nélkülöző sereg a felhalmozott készletekből élelmet és új ruházatot kapott, majd egy napot a szigeten pihent.¹¹ Az ártér dús füvű legelőin a lovak is új erőre kaptak. A hadvezetés számított a Mohácsi-sziget gazdag legelőire, melyről az előzetes felmérések útján már tájékozódott, hiszen az elvonuló török csapatok felégettek mindent, ami útjukba került. A török sereg nemcsak az útjába eső

---

⁹ NAGY 1987c. 15–23.

¹⁰ Uo. 28.

¹¹ Uo. 29.

falvakat pusztította el rendre, de még a természetes vegetációt sem kímélte, s kopár pusztaságot hagyott amerre járt a dunántúli és az alföldi területeken egyaránt. Szemtanúk elmondása szerint a felperzselt föld taktikája olyan tökéletesre sikerült, hogy még az 1687-es év nyarára sem tudott megújulni a természet. Üszkös romok és kopár vidék fogadta az új hadjárat katonáit épp úgy, mint ahogy a megelőző év hadműveletei során.¹² A dunai szigetek azonban teljesen érintetlenek voltak. Július 9-én a választófejedelem seregének egy része átkelt a nyugati Duna-ág hajóhídján, és a biztonságosnak ítélt Szekcső menti dombokon táborozott le (1. ábra). A szekcsői vár ekkor már rég elhagyatott volt, a település pedig romokban állt. Másnap a hadsereg szigeten maradt része is átkelt a Dunán, és a Szekcsőn várakozó Lotharingiai Károly seregével egyesített, újoncokkal kibővített haderő megindult Siklós irányába. Az egyesült császári és bajor seregek július 31-én ismét Mohács közelében, a Vizslaki-rét szomszédságában lévő eszéki hadiút mellett táboroztak. A források szerint nagyjából azon a területen állították fel sátraikat, ahol az 1526-os végzetes mohácsi csata is zajlott. A tábor területének déli határa a Török dombnál ért véget, melyet a jelentésekben, mint őskori halomsírt neveztek meg.¹³ A menetjegyzékbe Heinrich Tobias Hasslingen tábornok megfigyelése is bekerült, aki a mocsár mellett egy dombon fa sátrat látott felállítva. A bejegyzésben említésre került, hogy az építményt emlékül állították azon a helyen, ahol a török császár sátra állott, amikor megütközött Lajos királlyal. (A hadinaplóban az „utolsó magyar király” halálát még a Karasica folyóhoz kötik.) Újabb kortörténeti érdekesség, hogy a bejegyzés az „observiren” kifejezést használja, amely távcsővel való megfigyelésre utal. Ez a legelső adatunk hadszíntéren használt távcső említésére a császári seregben, hiszen az új optikai eszköz még csak ezekben az időkben kezdett elterjedni Európában.¹⁴

A hadinaplóban tehát a mohácsi csatát ugyanott említi a hadvezetés, ahol 161 évvel később ismét ütközetre számított. A keresztény seregek augusztus 6-ig maradtak a Mohács környéki táborban, de a régóta várt összecsapásra végül még sem került sor. Mivel Kölked környékén kevés volt a legelőterület, öt lovasezred ismét átkelt a Dunán, majd a szigeten szénát is gyűjtöttek az állatok számára. Ezt követően a seregek közvetlenül Mohács mellé vonultak az utánpótlást biztosító bázis közelébe, majd

---

¹² Uo. 27–28.

¹³ NAGY 1987c. 31.

¹⁴ KUTI-ÚJVÁRI 1989. 79.

preventív intézkedésként a raktárakat felszámolták és lerombolták, az ot-tani hajóhidat pedig északabbra vontatták. Elővigyázatosságból a szállítóhajókat is a sziget északi végéhez, a Sárvíz torkolatának magasságáig vontatták fel.¹⁵ Újabb csapatösszevonásokra került sor, majd a keresztény hadsereg felkészült a nagy ütközetre, amelynek ideje lassan, de biztosan végre elérkezni látszott.

A döntő összecsapás előtti hetekben számos kisebb-nagyobb előcsatározás zajlott a szembenálló felek között, amelyek mérlege egyértelműen a császári csapatok javára billent. A rendszeresen portyázó török egységek figyelmét leginkább a szigeti hajóhidak és a raktárbázisok keltették fel. A mohácsi hadibázis ugyan erősebb védelmet kapott, de a Duna jobb partjára épült, így az ellenség számára elérhetőbb volt (4. ábra). Július 22-én a mohácsi raktárakat három kisebb török egység támadta meg, akiket 1000 fős, más források szerint 2000 fős török lovasság fedezett. Az élelmiszer elrablása ugyan meghiúsult, de mindkét oldalon jelentős veszteségek keletkeztek. A jelentésekben hadtáp- és lőszerszállító hajók megtámadásáról is értesülünk, amelyeket általában török lovas csapatok kíséreltek meg Mohácsnál. Július 24-én hírek érkeztek arról, hogy felső-magyarországi török egységek útnak indultak a stratégiai jelentőségű mohácsi hajóhid lerombolására. Piccolomini gróf vezetésével 5 ezredet vezényeltek a mohácsi hídfő védelmére.¹⁶ Augusztus 1-jén újabb 4000, más forrásokban 5000 katonával Schäffenberg tábornok érkezett Mohácsra, hogy erős sáncot építsen a mohácsi hídfőnél. Az ellenség 6000 fős serege Mohács közelében táborot vert, hogy kedvező alkalom adtán a sáncot megtámadhassa. Augusztus 3-án azonban visszarendelték a tábornok katonáit Mohácsról, mert újabb hírek érkeztek arról, hogy a nagyvezír erősítést kapott és készen áll a régóta várt ütközetre.¹⁷ A mohácsi bázis védelmére később újabb egységeket vezényeltek, hiszen Mohács fontos élelmezési központként működött a dél-magyarországi hadművelet idején 1686-1688 között. Nem csak élelmiszer-, eszköz- és hadiraktárakkal, hanem saját pékséggel is rendelkezett, melynek kemencéiben havi 6000 mázsa liszt felhasználásával az egész hadsereget ellátták kenyérrel. Az élelmiszer-szállítmányokat ugyan továbbra is rendszeresen érték török támadások, de ezek többségükben

---

¹⁵ SZITA 1987a. 352.

¹⁶ NAGY-SZITA 1987a. 196.

¹⁷ KUTI-ÚJVÁRI 1989. 83.

sikertelenek voltak, és a hadsereg folyamatos ellátását érdemben nem befolyásolták.¹⁸

A második mohácsi csataként is elhíresült Harsány-hegyi ütközet augusztus 12-én az egyesített keresztény seregek elsöprő győzelmével végződött. A diadalt követően a császári és bajor hadsereg augusztus 15-én előbb a közeli Kistótfalu védett völgyébe vonult, majd másnap visszaérkezett Mohácsra. A déli hajóhidat ismét Mohácsnál állították fel, majd két nap múlva a több tízezer fős egyesített hadsereg Szekcsónél megkezdte az átkelést a Mohácsi-szigetre.¹⁹ Először a választófejedelem indult meg a balszárnnyal, majd másnap a Lotharingiai herceg indult utána a jobbszárnnyal. A viharosra fordult időjárás következtében a hajóhid megsérült és javításra szorult. Az óriási embertömeg emiatt csak igen lassan haladt, a teljes hadoszlop átkelése 3 napot vett igénybe. A szigeten a csapatok három napos pihenőt tartottak, majd augusztus 21-én a bajor választófejedelem, másnap pedig a császári hadtest is útnak indult Baja irányába. Az átkelés probléma nélkül lezajlott, de a teljes seregnek ez még így is napokig tartott; az utolsó egységek augusztus 23-án távoztak a Mohácsi-szigetről.²⁰ A sziget elhagyása menetparancs szerint történt. Előként a lovasság indult, őket a gyalogság, majd a tüzérség követte. Ezután a málhaszállítók következtek, majd a táborórség tagjai zárták a sort. A jelentésekből megtudjuk, hogy a keleti Duna-ág pontonhídját hamarosan újabb hajóhid követte, amely a Duna egyik mellékága lehetett. Ez megfelel a felderítők korábbi jelentésében említett három Duna-ágnak. A meder szélességére akár becslést is végezhetünk, mert tudjuk, hogy a második hidat 47 hajóból készítették. Ez a mederszélesség azonban sokkal inkább egy fő Duna-ág méretének felelhetne meg, hiszen a Szekcsői-Duna pontonhídjához még nagyvíz idején is csupán 40 hajóra volt szükség. Valószínűbb azonban, hogy nem egy újabb markáns Duna-ágra utal a szűkszavú bejegyzés, csupán egy erősen mocsaras szakasz áthidalására volt szükség. Az átkelést követően a menet mocsaras terület mellett végig erdős vidékeken haladt, útjuk szűk útbevágáson vezetett keresztül. Baja előtt a Duna közelében egy síkon táborot vertek, majd másnap a sziget keleti oldalán déli irányba haladtak Baracska, Dávod, majd Kollut érintésével Erdőd felé. Miksa Emánuel bajor választófejedelem naplója szerint augusztus 25-én és 26-án Baracska és Kollut közti területen ismét a Duna két

---

¹⁸ SZITA 1987a. 327.

¹⁹ NAGY-SZITA 1987a. 124.

²⁰ Uo. 125–126.

ága között táboroztak.²¹ (Ez a nagy sziget melletti Brigitta-sziget lehetett, amely a Mohácsi-sziget részeként annak kisebb, fent említett folyóággal elválasztott keleti felét képezhette. A Margitta-Brigitta szigetpárost, mint a Mohácsi-sziget korai megnyilvánulását egyes 17–18. századi térképek és írott források is elszórtan megemlítik.) A hadvezetés által kitűzött cél ugyan Pétervárad volt, de a tartós esőzések miatt megáradt folyók és a felduzzadt mocsarak lehetetlenné tették a továbbjutást, így a sereg újabb tanácskozások után ismét irányt váltott, majd egyenesen Szeged felé vonult. Az indokolatlannak tűnő hirtelen irányváltások gyakran stratégiai célt is szolgáltak, melyek a török felderítők megtévesztésére irányultak.²²

A főhadereg csapatmozgásairól további részletekkel szolgálnak a bécsi haditudósítások levelei. Amikor augusztus 22-én a Lotharingiai főherceg jobbszárnyával Baja felé vonult, hadseregének minden szükségletét összegyűjtötte és Mohács szigetén hagyta. Ugyanez a sors várt a sérült és beteg katonákra is, akik a menet vonulását hátráltatnák. Őket később hajóval Budára küldeti. A július 8-án szigetre érkező Miksa Emánuel serege is Mohács szigetén hagyta a poggyászát, és a további menetelésre semmi egyéb nem vitt magával a jelentések szerint. Július 29-én Rudolf Rabatta főhadbiztos javaslatára merész tervvel álltak elő a haditanácsban: Mohácsnál átkelnek a Dunán, majd a Duna túloldalán Péterváradig vonulnak. Ott hidat vernek és az ellenséget ütközetre kényszerítik. Károly Gusztáv, a sváb csapatok parancsnoka megerősíti IX. Károly svéd királynak írt levelében, hogy Lotharingiai Károly terve szerint hamarosan átkelnek a Duna túlszárnyára, de előtte Siklós és Pécs alá vonulva azok várait kiürítik és felrobbantják. Végül az utóbbi elképzelés megghiúsult, mert közben a nagyvezír átkelt a Dráván és Dárdánál sáncolta el magát.²³ Számos naplóbejegyzés, valamint a mohácsi révnél felállított hajóhíd is azt feltételezi, hogy a sziget déli, mocsarasabbnak említett részén is lehetségesnek tartották a keleti Duna-ágon való átkelést. Buda és Pétervárad között a legoptimálisabb átkelési lehetőséget a Mohácsi-sziget biztosította gázlóival, és már az ókorban is használatban lévő révátkelőivel.²⁴ Néhány újkori térképen, földabroszon és országrajzon kizárólag itt találunk kijelölt átkelőhelyet az említett Duna-szakaszon.

---

²¹ NAGY 1987a. 172.

²² NAGY-SZITA 1987a. 126.

²³ SZITA 1987b. 423.

²⁴ SZEDERKÉNYI 2005. 209–215.

A Mohácsi-sziget nyugalmat adó biztonsága nem csak a hadinaplók és jelentések megírásához, hanem egy-egy magánlevél megfogalmazásához is megfelelő körülményeket biztosított. A szigeti táborban kelt leveleiben tájékoztatta Lipót császár őfelségét a dicsőséges nagyharsányi ütközet részleteiről Bádeni Lajos császári tábornagy. A győzelmet vártalannak és szerencsésnek nevezte, hiszen a siklósi vár kiürítésére és lerontására indult mozgásban lévő hadat a Harsány-hegy lábánál oldalba támadták. Mint ahogy a hadijelentésekben oly gyakran, ez esetben is előkerültek a hadsereg ellátási problémái, a permanens élelmiszer- és takarmányhiány, amelyet a legyőzött ellenség táborában felhalmozott készletekből most bőségesen pótolni tudtak.²⁵ A Mohácsi-szigeten táborozó Louis Hector Villars ezredes is tollat ragadott, és Charles Colbert, Croissy márkijának írott leveleiben a mantovai herceg csata alatt tanúsított viselkedését ecsetelte ironikus hangvételben.²⁶ Károly Gusztáv pedig a svéd királynak szánt jelentésében még arról írt, hogy a hadvezetés a csata előtt túl erősnek találta az ellenséget, ezért Mohács felé visszavonult.²⁷ A levelek és hadinaplók többségének hangulatán érződik egyfajta győzelmi mámorral átítatott, önbizalommal vegyes optimizmus, ahogy a frissen learatott babérok kamatoztatására a sereg máris újabb sikerekre vágyik. A hadvezetés ekkor még tele van lázas tervekkel és mielőbb a tettek mezejére lépne, ám a szigeti átkelést követően elszenvedett sorozatos balszerencsék hatására a hadsereg harci szelleme megtörik, és a hadjárat befejezésnek kérdése is egyre többször napirendre kerül.

A fényes győzelem hírért az európai sajtó is hamar felkapta. Már ekkor a második mohácsi csataként emlegették az ütközetet, holott a hadinaplókban és a jelentésekben rendre a harsányi, Harsány-menti, vagy Harsány-hegyi („*Schlacht am Berge Harsan*”) – Lotharingiai Károly fővezér leveleiben Harsányi-hegy melletti – csata elnevezéssel került említésre.²⁸

A törökellenes hadjáratokat megelőző felderítő műveletek Bádeni örgróf nevéhez fűződnek. A haditanácsnak átnyújtott jelentésében Szekcső és Mohács térségét a hadsereg felvonulása, táborozása és ellátása szempontjából egyaránt ideális területként jellemzi. Különösen a vízi- és hadiutak alkalmasságát emeli ki, melyeket korábban a török is rendszeresen használt. A „*Szekcső alatti*” és „*Mohács feletti*”, továbbá a jelentésekben és hadinaplókban „*Mohácsi-, Szekcsői-, Baja alatti*”, vagy egyszerűen a „*nagy*

---

²⁵ SZITA 1987a. 309–313.

²⁶ Uo. 361.

²⁷ Uo. 322.

²⁸ VERESS D. 1989. 51.

dunai sziget” hadjáratokban betöltött szerepkörét a jelentésekhez csatolt – sokáig a karlsruhei tartományi levéltárban lappangó – katonai-topográfiai térkép foglalja össze (3. ábra).^{29,30}

Az 1685 körül készített mappa meglepő pontossággal ábrázolja a szigetet övező folyóágakat és a sziget körüli pleisztocén teraszperemeket. (Marsigli néhány évvel később készített szigeti térképei és vázlatai koránt sem ilyen alaposak.) A térképen jól látszik a Buda-Eszék hadiút Szekcsőn és Mohácson áthaladó nyomvonala, a Siklós irányába tartó egyenes útszakasz és a sziget északi részét átszelő Szekcső-Baja útvonal. A szekcsői Várhegyen még épségben álló vár és Baja erődített tornyai is jól kivehetők, a szigetperemi települések topográfiai helyzete is megfelelő. A térkép a szigeten és a sziget környezetében is jelzi azokat a helyszíneket, amelyek táborozásra alkalmasak. A hadinaplók ismeretében megállapítható, hogy a térkép alapján előzetesen javasolt táborhelyeket a valóságban is követték és használták a dél-baranyai hadjáratok során. A keleti tájolású térkép számos erénye ellenére hiányosságokat is felmutat. Nem tárja fel a sziget valós természeti viszonyait. Ötletszerűen elhelyezett, mocsaras foltokkal tarkított ligetes réteket láthatunk mindenütt, ahonnan hiányoznak a korabeli forrásokból már ismert összefüggő erdőterületek, nagy tavak, települések, holtágak és folyók. Nem ábrázolja a Baracska-Duna menti alaphegységi kibúvást és a harmadik Duna-ágot sem, melyet a Mohács utáni oklevelek és egyes újkori térképek mellett maga a hadijelentés is megemlíti.

Az egyesült török elleni hadsereg szekcsői és szigeti táborhelyét ábrázoló 1687 júliusában készített igényes rézmetszet azonban további részletekkel szolgál. A Duna bal partján a szigeti oldalon kikötött szállító- és hadihajókat láthatjuk, a parton gyalogos és lovas fegyveresek. Némelyik bárka fedélzetén még a málhacsomagokat is látni lehet. További részletek kinagyításával egy sütőkemencével ellátott hajó is feltűnik, melyeket levéltári adatok szerint észak-magyarországi mintára építettek a hadsereg részére Mohácson.³¹ A sziget sík területe mocsár- és erdőfoltokkal tarkított ligeterdős rét benyomását kelti, előterében a szigeten táborozó bajor alakulatok sátraival. A part közelében néhány romos épületet látunk. Egyikük talán az Angyalok templomának romja lehet, amit a török térfoglalás idején a szigetre menekült magyar lakos-

---

²⁹ NAGY 1987a. 153.

³⁰ NAGY 1987b. 248.

³¹ SZITA 1987b. 423.

ság épített újjá a Duna-parti Angyal-fokon. E kéttornyú szigeti kőtemplom látható Dunaszekcső 1710-es átöröklött pecsétjén és címerén is, amint a félholdas szekcsői vártorony háttérében feltűnik (5. ábra). A Szekcsői-Dunán hajóhidat látunk, a túlparton megerősített hídfővel. A részletgazdag ábra még a koloncos útelzáró sorompót is feltünteteti a mellette álló őrkatonával. A hídfővel szemben lévő dombon megerősített őrhely került kialakításra. A szekcsői hídfőállás mellett halad el a hadiút, melyhez az átkelő is csatlakozik. A Várhegy lábánál a főút elágazik, egyik ágával a jobb parton halad végig, majd a település határában ismét egyesülnek („*La strada che guida a Buda*”). A hajóhíd szigeti hídfője nincs megerősítve, folytatása kitaposott földút, amely a sziget belseje felé, minden bizonnyal a raktárak irányába tart, illetve onnan Bajára vezet tovább. A hadtápbázis nem látszik, talán a keretes jelmagyarázat takarja. A hajóhíd csupán 14 hajóból áll – tehát a korábbiak függvényében kisvíznél járunk, – de a kép arányaiból is jól látszik, hogy a Szekcsői-Duna mederszélessége jelentősen elmarad a mai állapotától. A 18-19. századi folyószabályozások eredményeként megnövelt nyugati ág víztömege fokozatosan alakította át a Szekcsői-Duna medrét. A korrekciók hatására a főág sodorvonala ma egyenesen a jobb parti löszplató irányába tart. Az antropogén beavatkozások talán leglátványosabb, s máig ható következménye az intenzív parterózió és a hozzá kapcsolódó, időről időre jelentkező szeletes löszcsuszamlások, melyek lassan a várhegy teljes területét veszélyeztetik.³² A túlparti dombokon a keresztény hadsereg táborait láthatjuk, az egyes csapat-egységek név szerinti feltüntetésével. Szolnokon két magyar huszárezred is csatlakozott Miksa Emánuel seregéhez, mielőtt Szeged irányából a dunai átkelő felé indultak. A szekcsői táborban ugyanakkor már nincsenek feltüntetve, amely valószínűsíti, hogy időközben máshova vezényelték őket.³³ Szekcső településén egyetlen épület sincs épségben, a hegyen álló nagy múltú várnak is csak a romjait találjuk. A vár ostromára, ahogy a vonulás útjába eső erősségek egyikénél sem, úgy Szekcső esetében sem volt szükség. A pusztítást a török vitte véghez, mielőtt a keresztény seregek érkezésének hírére elmenekült. Az olasz anyanyelvű térképrajzoló színvonalas munkáját a sziget területén tartózkodva madártávlatból, nyugati tájolással készítette el (1. ábra).

A források alapján 55-60 000 főre becsült császári hadsereg szigeti táborhelyének kialakításához a hadi-táborozási szabályok és rendeletek

³² KONKOLY 2015. 13–42.

³³ NAGY-SZITA 1987b. 49.

értelmében körülbelül 1,5 km²-es területre volt szükség. A menetben lévő, két harcászati oszlopba felfejlődött császári sereg hossza is elérhette a 3,5 km-t.³⁴ Ez a hatalmas embertömeg úgy közlekedett és táborozott teljes felszerelésével több alkalommal is az ártéri sziget területén, hogy említésre méltó akadályt, vagy a vonulást, táborozást korlátozó bármely eseményt egyetlen dokumentum sem tartalmaz. Nem így a sziget körüli területeken, s a hadjáratok során az Alföldön, vagy a Dél-Dunántúlon több ízben is említett élelmiszer-, takarmány- és vízhiányt, a járhatatlan sáros, mocsaras térszínt, vagy az időjárás (eső, hőség, vihar) okozta nehézségeket. Úgy tűnik a mobilitásnak és a térfoglalásnak nem volt gátja Mo-hács szigetén. Paradox módon épp a szigeti tábor elhagyása után kezdődtek az ellátásban és az időjárás állapotában bekövetkező kedvezőtlen változások. A katonákat és lovaikat hol éhínség, hol szomjúság gyötörte, a hidegre fordult időjárás és a heteken át szünni nem akaró esőzések következtében pedig sokan megbetegedtek. A hurutos fertőzések és járványok gyorsan terjedtek a táborban, és egyre fokozódó ütemben kezdték tizedelni a legyengült állományt. Lotharingiai Károly fővezér szerint ezekben a napokban több katonát veszítettek el betegségek miatt, mint a korábbi harcok során összesen. A hadvezetés racionális érvei mindinkább a hadjárat gyors befejezésének lehetőségei mentén fogalmazódtak meg.³⁵

A Mohácsi-sziget stratégiai jelentősége nem választható el a peremén futó hadiút és a hozzá kapcsolódó két meghatározó település; Szekcső és Mohács török elleni hadviselésben betöltött szerepétől. Mohács sánccal megerősített garnizonváros, szigeti átkeléshez épített erős pontonhíddal. Hadikikötővel, élelmiszer-, hadi- és építőanyag raktárakkal, valamint a teljes hadsereget ellátó saját pékséggel rendelkezett. A dél-dunántúli hadműveletek részére felhalmozott tüzérségi és gyalogsági muníció mellett a pontonhidak építéséhez szükséges anyagokat és eszközöket is itt tárolták. Szekcsőn a dunai átkeléshez szükséges hajóhíd épült, a szigeti hídfőnél hadiraktár és utánpótlási bázis létesült. A szállító- és hadihajók biztonságát a bal parton kialakított hadikikötő szavatolta.³⁶ Szekcső jobb és bal parti területei jól védhető, haditáborozásra kiválóan alkalmas térszínek voltak. Az előkészületek során kitűzött célok megvalósításához természetesen szükség volt mindkét település megerősítésére. A fontosabb mun-

---

³⁴ SZITA 1989. 322.

³⁵ NAGY-SZITA 1987b. 42.

³⁶ NAGY-SZITA 1987b. 24–28.

kálatok már 1687 januárjában megkezdődtek. Mohácson a híd is hamarabb elkészült, július 3-án már csapategységek keltek át rajta a Mohácsi-szigetre. A hadjáratokról részletesen tudósító olasz sajtóban – stratégiai helyzetéből fakadóan – gyakrabban szerepelt Mohács, a mohácsi raktár-bázis és a szigeti hajóhidak, melyeken keresztül Szeged felé, majd onnan a következő évi hadjáratok idején az Al-Duna térségébe tengelyen szállították az utánpótlást.³⁷ Ez a kitüntetett figyelem a győztes mohácsi (Harsány-hegyi) csata után csak erősödött, hiszen Mohács neve korábbról már ismerősen csengett az egész „kelet-közép-európai” régióban. A lapokban még arra is találunk utalást, hogy a hajóhidak segítségével könnyebben jut át a „reformált magyarság” a biztos védelmet nyújtó szigetre, ahol Kis Mohács („Kiczin Moacs”), illetve Felmoács településén már korábban kialakították új szállásterületeiket.³⁸ A szigetre menekült magyar lakosság adóösszeírásából kiderül, hogy a fokgazdálkodás révén főként halászattal, gyümölcsösök (alma, körte, dió, szilva) és zöldségeskertek művelésével, valamint pásztorkodással (sertés, marha, ló) foglalkoztak.³⁹

A hadjáratok során a Dél-Dunántúl, illetve Eszék és Pétervárad elfoglalására vonuló szövetséges csapatok a hatalmas sziget területén biztonságot és nyugalmat találtak, ahol tűzifa és ivóvíz bőségesen a rendelkezésükre állt. Az utánpótlást biztosító hadi- és élelmiszerraktárakat a tábor melletti védett kikötőkben létesítették. A sziget olyan ideális geostratégiai csomópontként működött, ahol az alföldi és dunántúli hadjáratok csapategységeit pihentetni, felszerelni, elosztani, illetve egyesíteni lehetett. Egyszerre volt „rekreációs zóna” és „csapatelosztó központ”, ahol ember és állat egyaránt kipihenhette magát, feltöltődhetett, megerősödhetett. A patásokat tiszta víz és kimeríthetetlen legelőterületek várták, a fáradt és sérült katonák felszerelést, ellátását kaptak. A természetes védelmet nyújtó Duna-ágak és a hídfőállásokkal megerősített pontonhidak révén a sziget területén ellenséges támadásoktól nem kellett tartani. A Mohácsi-sziget jelentőségére utaló további forrásokat az 1688-as hadjárat jelentései és szemlejegyzékei közt találunk. A hadvezetőség korán felismerte a merev, vonalas rendben vonuló és harcoló császári és bajor seregeket kísérő mozgékony huszárezredek jelentőségét. A magyar huszárok jól ismerték a hazai terepviszonyokat, a török és a balkáni népek nyelvét, szokásait, harcmódorát.⁴⁰ Miksa Emánuel a

³⁷ SZITA 1993. 109–129.

³⁸ Uo. 109–129.

³⁹ ANDRÁSFALVY 1975. 159–428.

⁴⁰ NAGY 1987b. 244.

Harsány-hegyi csata tapasztalataira hagyatkozva egy bajor vezénység alá tartozó magyar huszárezred kiállításáról is rendelkezett. Johann Baptist Lidl főhadsegéd Miksa Emánuelnek írt jelentéseiből tudjuk, hogy egyéb utasítás hiányában a magyar huszárezrednek ezután minden év május 20-án a Mohácsi-sziget területén kellett gyülekeznie.⁴¹

Sajnos az újkori törökellenes háborúk dokumentumanyagának jelentős része a hadvezetéssel együtt távozott az országból és jórészt bécsi, müncheni, karlsruhei, vatikáni és bolognai levéltárakba vándoroltak. A 18-19. századi írott források és térképi ábrázolások hiányosságai ugyanakkor jelentős mértékben torzították, és túlságosan leegyszerűsítették a Mohácsi-sziget természetföldrajzi viszonyaival és történeti háttérével kapcsolatos ismereteinket. A Mohácsi-szigetet, mint általában minden mocsaras, állandóan, vagy időszakosan vízjárta területet katonai hadműveletekre alkalmatlan, harcászati szempontból értéktelen területnek tartották.⁴² Ebből kifolyólag felmérésére sem fordítottak különösebb figyelmet, így ezen területek ábrázolása (a II. országos katonai felmérést megelőzően) csekélyebb forrásértéket képvisel, mint bármely megyei tiszti mérnök által készített földabrosz vagy topográfiai térkép. Ennek látszólag ellentmond az 1686–88. évi törökellenes felszabadító hadjáratok felderítő tevékenységéhez és harcászati cselekményeihez kötődő tájleírások és térképezési munkálatok magas száma, melyek mennyiségében és minőségében is felülmúlták a későbbi, 18. századi térképészeti munkálatokat. Ennek oka a Duna és a Mohácsi-sziget földrajzi elhelyezkedése, amely stratégiai megfontolásokból a törökellenes hadjáratokban kiemelt figyelmet kapott. A felderítés azonban itt is csak a katonai szempontból releváns térszíneket érintette, és nem terjedt ki a sziget teljes területére. Hasonló volumenű harcászati cselekmények hiányában a 18. század végén ilyen „alapos” felmérésekre nem volt szükség, így a sziget részletes feltárására sem fordítottak különösebb gondot, ami – egészen a 19. század derekáig – rendre elmaradt. Mindezt jól szemléltetik a fentebb említett I. katonai felmérés gyakran hivatkozott szelvényei, ahol a környező területek részletgazdag ábrázolásával ellentétben egy vízrajzától megfosztott, szinte kiüresedett Mohácsi-sziget képe tárul elénk (6. ábra).

Az általánosságban elfogadott szakmai vélekedés szerint a Mohácsi-sziget mocsaras térszíne nem volt alkalmas közlekedési pályák kialakítására a vízrendezések előtti időszakban, így területén ókori és középkori kereskedelmi- és hadiutak sem vezethettek keresztül. Ebből fakadóan a

---

⁴¹ Uo. 248.

⁴² T. MÉREI 2007. 103.

történész és régészszakutatók többsége az Alföld irányába tartó diagonális útvonalak meghatározásánál a Mohácsi-szigetet elkerülő útirányokban gondolkodott.⁴³ (Ennek eredménye a Baja-Szeged nyomvonal kutatásának felértékelődése, amely a Lugio-Partiscum ókori kereskedelmi- és hadiút azonosításához is új távlatokat nyitott – ez idáig szerény eredményekkel.) A 17. század végi törökellenes hadjáratok adatai azonban újabb adalékok szolgálhatnak a fenti, mára meghaladottá vált koncepció cáfolatára; a sziget geomorfológiai viszonyrendszerének ismerete pedig tisztázza a források értelmezéséből fakadó esetleges félreértéseket.

A felszín ellentmondásosnak tűnő vízrajzi viszonyaira a jellegzetes relief ad magyarázatot. A sziget felszíne az alföldi területeket érintő negyedidőszaki süllyedő tendenciák hatására enyhe délkeleti dőlésirányt mutat, melyet a hajdani – északnyugat-délkeleti dominanciát mutató – folyóhálózat is tökéletesen visszaigazol. Ennek következtében a nagyobb árvizek is két-három hét alatt levonultak a sziget területéről.⁴⁴ A vízzel borítottság mértéke tehát időjárás- és klímfüggő, továbbá időszakos, a geomorfológiai sajátosságokból fakadóan pedig mozaikos. A mocsaras, vizenyős térszín leginkább a déli, délkeleti szigetrészre volt jellemző, ahol összegyűlt és a legtávolabbi maradt felszínen a talajvíz, de száraz időszakban akár az egész sziget kiszáradhatott. A hadinaplókban többször említésre kerül, hogy a Mohácsi-sziget térségének útvonalai csak akkor járhatatlanok, ha az esős időjárás miatt a folyók megáradnak, a rétek elmocsarasodnak. A nyári hadjáratok során többször olvashatunk Duna és Dráva melléki kiszáradt mocsarokról és patakokról, de általában az ivóvíz hiányáról, amit gyakran csak a katonák által ásott kutak segítségével lehetett orvosolni.⁴⁵ Ez részben magyarázatot adhat a folyószabályozások előtt készített térképi ábrázolások nagyfokú diverzitására.

A Mohácsi-sziget geomorfológiai adottságai minden történelmi korszakban lehetőséget adtak a térszerveződésre, út- és településhálózat kialakítására. Középkori okleveleink, a vízrendezések időszakát megelőző írott forrásaink és térképi ábrázolásaink igazolják, hogy a szigeten való átkelés bármely évszázadban lehetséges volt. A szekcsői és mohácsi szigetrészt keresztező diagonális útvezetés ma már éremletek szóródása és lelőhelyek eloszlása alapján is igazolható. Minden kornak megvolt a saját domborzata, amely az adott környezeti feltételek szerint folyamatosan

⁴³ LAKATOS 1972. 214–219.; SOPRONI 1980. 55–213; VADAY 1998. 119–143. VÖRÖS 2003. 25–31.; PATAY 2005. 393–406.

⁴⁴ ERDŐSI-LEHMANN 1974. 19–85.

⁴⁵ SZITA 1987b. 424.; VASS 1989. 102.; NAGY-SZITA 1987a. 128.; Uo. 192.; Uo. 197.; SZITA 1987a. 350.

változott. Az ármentes térszínnek ismerete pedig minden történelmi korszakban kirajzolhatta a potenciális közlekedési útvonalakat, kijelölhette az optimális folyóvízi átkelőhelyeket. A törökellenes hadjáratok iratanyagai további bizonyítékot szolgáltatnak a vízrendezések korát megelőző szabad átjárhatóságra. A Mohácsi-sziget közlekedési útvonalai és átkelői rendszerén keresztül bármely korban, akár nagyobb hadseregek számára is biztosíthatta a földrajzi kommunikáció lehetőségét.

Forrás és szakirodalom

Irodalom

ANDRÁSFALVY 1975 = Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének artéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. (*Tanulmányok Tolna megye történetéből VII.*) Szekszárd 1975.

ERDŐSI-LEHMANN 1974 = Erdősi Ferenc–Lehmann Antal: Mohács földrajza. Mohács városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya. Mohács 1974.

KASZUR ms. = Kaszur László: *Egy elveszett római erőd*. Kézirat. (Dunaszekcső Emlékeiért és Jövőjéért Alapítvány). Dunaszekcső–Dunafalva [2015]

KOCSIS-MRÁV 2010 = Kocsis László–Mráv Zsolt: Egy késő római sisak arcvédő lemezének töredéke Dunafalváról. *Folia Archaeologica* 54. (2008–2010) 185–203.

KONKOLY 2015 = Konkoly Sándor: Sembech középkori várának lokalizációja. In: Ternovác Bálint (szerk.): *Opuscula historica I. Az EC Történész Műhely kiadványai*. ELTE Eötvös József Collegium. Budapest 2015. 13–42.

KŐHEGYI-NOVOTNY 1968 = Kőhegyi Mihály–Novotny Iván: Adatok és megjegyzések Contra Florentiam római kori kikötőről. In: Dankó Imre (szerk.): *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 11-12 (1967) [1968] 39–48.

KUTI-ÚJVÁRI 1989 = Kuti István–Újvári András: Mohács hadibázisának védelme 1687-ben. In: Szita László (szerk.): *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből*. Baranya megyei Levéltár. Pécs 1989. 75–96.

LAKATOS 1972 = Lakatos Pál: A Délalföldön keresztülhaladó római kori út kérdéséhez. *Antik Tanulmányok* 19 (1972) 2. 214–219.

MÓCSY 1958 = Mócsy András: Die spätrömische Schiffslände in Contra Florentiam. *Folia Archaeologica* 10 (1958) 89–104.

NAGY 1987a = Nagy Lajos: Miksa Emánuel bajor választófejedelem naplójából (1687). In: Szita László (szerk.): *Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Baranya megyei Levéltár. Pécs 1987. 145–174.

NAGY 1987b = Nagy Lajos: Az 1688-ban bajor szolgálatba toborzott magyar huszárezred két számlajegyzéke. In: Szita László (szerk.): *Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Baranya megyei Levéltár. Pécs 1987. 239–281.

NAGY 1987c = Nagy Lajos: Az 1686–1687. évi hadjárat. In: Szita László (szerk.): *Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Baranya megyei Levéltár. Pécs 1987. 13–51.

NAGY-SZITA 1987a = Nagy Lajos–Szita László: Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi hadjáratokhoz. In: Szita László (szerk.): *Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Baranya megyei Levéltár. Pécs 1987. 75–281.

NAGY-SZITA 1987b = Nagy Lajos–Szita László: Tanulmányok. In: Szita László (szerk.): *Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Baranya megyei Levéltár. Pécs 1987. 11–71.

PATAY 2005 = Patai Pál: Római út Bácskában? – Römerstrasse in der Batschka? *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. 2005. 393–406.

PÁNYA 2017 = Pánya István: Az újkori erődített raktárak a Duna mentén. In: *Várak, kastélyok, templomok*. Történelmi és örökségturisztikai folyóirat évkönyve 2017. 72–77.

PESTI 1982 = Pesti János (szerk.): Baranya megye földrajzi nevei II. kötet. Baranya megyei Levéltár. Pécs 1982.

SOPRONI 1980 = Soproni Sándor: A pannóniai limes utolsó évtizedei. Doktori értekezés. PTE BTK Ókortörténeti és Régészeti Tanszék. Pécs 1980.

SZEDERKÉNYI 2005 = Szederkényi Tibor: Ma már nem látható, jelentős kőzetkibúvások Tolnában és Baranyában a Duna mentén. In: Bugya Titusz, Wilhelm Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Tóth Józsefnek*. Pécsi Tudományegyetem Földtudományi Doktori Iskola. Pécs 2005. 209–215.

SZITA 1987a = Szita László: Levelek az 1687–1688 évi hadjáratról. In: Szita László (szerk.): *Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Baranya megyei Levéltár. Pécs 1987. 285–397.

SZITA 1987b = Szita László: Egykorú nyomtatványok az 1687. évi hadjáratról és a nagyharsányi győzelemről. In: Szita László (szerk.): *Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Baranya megyei Levéltár. Pécs 1987. 399–447.

SZITA 1989 = Szita László: Kutatási problémák az 1687. évi hadjárat történetéről. In: Szita László (szerk.): *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből*. Baranya megyei Levéltár. Pécs 1989. 311–332.

SZITA 1993 = Szita László: A visszafoglaló háborúk viharában. Mohács a

17. század végén. In: Ódor Imre (szerk.): *Tanulmányok Mohács történetéből*. Mohácsi Városvédő Egyesület. Mohács 1993. 109–129.

T. MÉREI 2007 = T. Mérei Klára: A Dél-Dunántúl földrajza katonaszemmel a 19. század elején. (*Geographia Pannonica Nova I.*) Lomart Kiadó. Pécs 2007. 103.

VADAY 1998 = Vaday Andrea: Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között. In: Havassy Péter (szerk.): *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai katalógusok 6. Gyula 1998. 119–143.

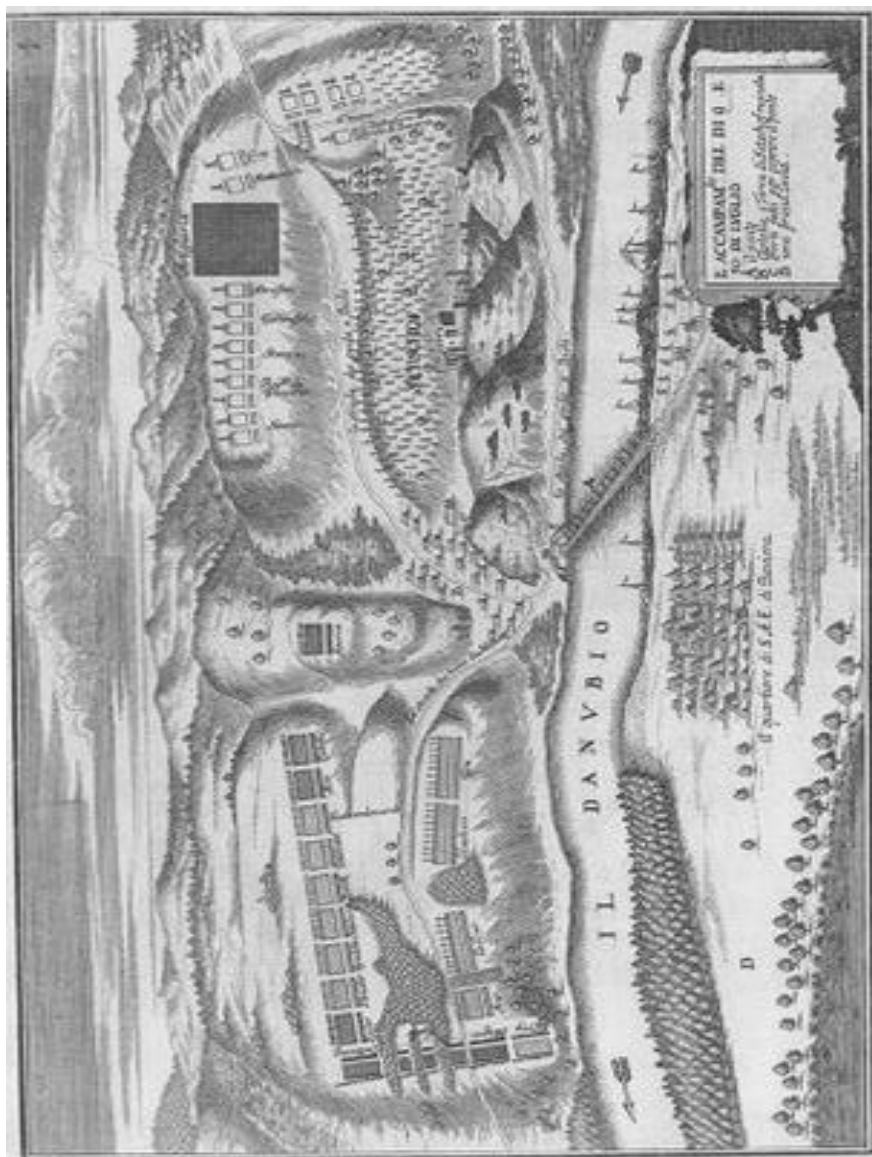
VASS 1989 = Vass Előd: Helyszíni jelentések Baranyából a nagyharsányi csata előzményeiről. In: Szita László (szerk.): *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből*. Baranya megyei Levéltár. Pécs 1989. 97–104.

VERESS D. 1989 = Veress D. Csaba: Hol zajlott le a „második mohácsi”, vagy a „harsányi-hegyi csata” 1687. augusztus 12-én? In: Szita László (szerk.): *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből*. Baranya megyei Levéltár. Pécs 1989. 49–61.

VÖRÖS 2003 = Vörös Gabriella: Római-barbár kapcsolatok a madarasi (Bács-Kiskun megye) temető leleteinek tükrében. In: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 2002*. [2003] 25–31.

WOSINSKY 1896 = Wosinsky Mór: Tolnavármegye története az őskortól a honfoglalásig I-II. Tolna vármegye közönsége. Budapest 1896.

Ábramelléklet

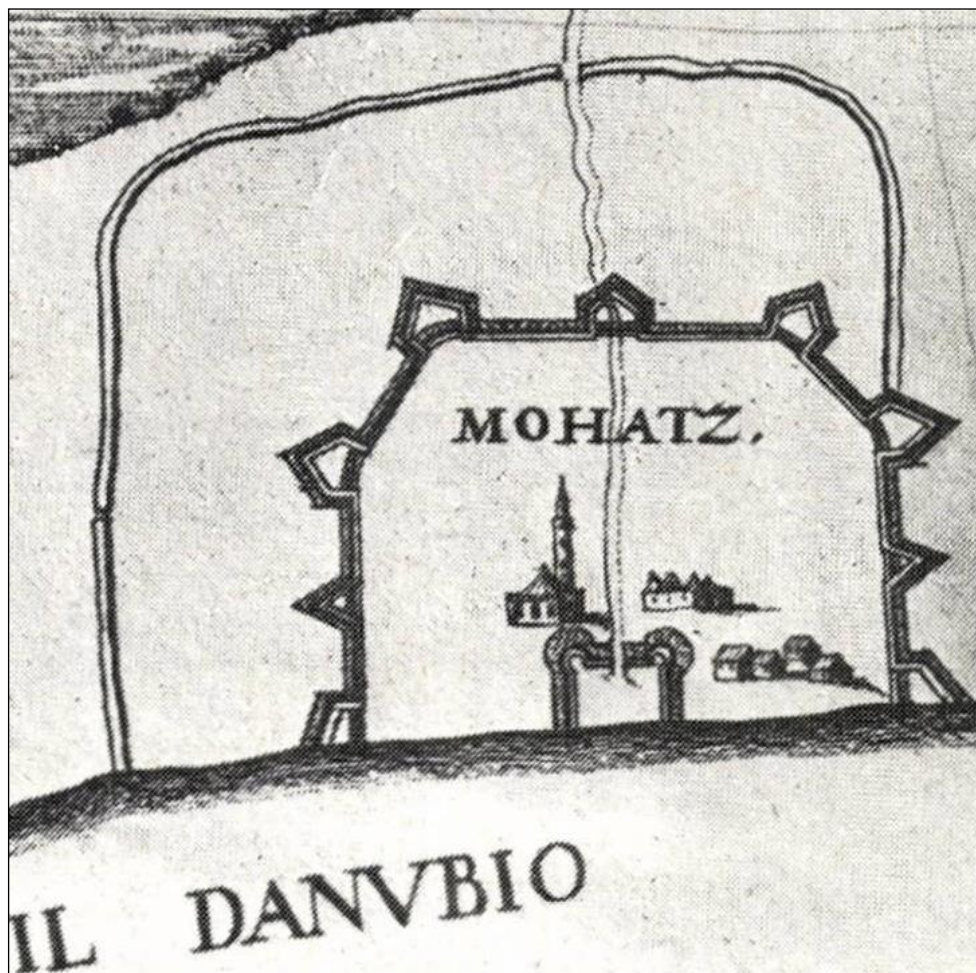
1. ábra: Az egyesült török elleni hadsereg táborhelye Szekcsónél.
[Forrás: Hadtörténeti Intézet és Múzeum H III c 182/11.]

3. ábra: A Mohácsi-sziget ábrázolása a törökellenes hadjáratok felderítő térképén.

[Forrás: Generallandesarchiv Karlsruhe Hfk. Bd. VI. Nr. 6]

4. ábra: A mohácsi hídfő és a megerősített sánc, melyet mesterséges folyóág is védett. [Forrás: Kuti-Újvári 1989. 329.]

5. ábra: Dunaszekcső 1710-es pecsétjéről készített városcímer a török félholdas várral, a Dunával és a szigeten lévő Angyalok templomával.
[Forrás: Bezerédi 1989. 232.]

6. ábra: Az I. katonai felmérés térképeinek
Mohácsi-szigetet ábrázoló szelvénye.
[Forrás: Österreichisches Staatsarchiv B IX. a 527.]

Mohács Island as a Geographical Space in the Military Campaigns against the Turks

Mohács Island, like all swampy, permanently, or intermittently flooded areas in general, was considered to be tactically worthless and unsuitable for military operations; nor does modern historiography count on Mohács Island as a landscape category, which once carried a military-relevant or socio-economically relevant content.

The main reasons for this phenomenon can be found among the stereotypes arising from the undiscovered nature of the island, which is fed by dozens of medieval and modern legends. All of these are confirmed by maps of surveys prior to the age of the river regulation, which described the unknown archipelago as an uninhabited and impassable morass without a road and settlement network. As an example, the popular First Military Surveys could be mentioned, which due to their low source value, have a distorting effect, nonetheless, they have been constantly included in the literature of the past two hundred years.

However, the results of the latest archaeological researches, the certain war reports, war logs, map depictions of wars against the Turks in the 17th century fundamentally altered our knowledge of the natural environment and geomorphological system of the Mohács Island, prior to the age of the river regulation.

In my research, I examine Mohács Island as a geographical-topographic spatial category in the light of the military-geographical aspect of the given period.

Through its favourable facilities and strategic importance, the 380-square-kilometer island played a vital role in the planning of the liberation campaigns.

Keywords:

Mohács Island, Danube, routes, crossings, military campaign.

NAGY-LUTTENBERGER ISTVÁN

**SZERBEK A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI HADSEREG
TÁBORNOKI KARÁBAN,
1787–1815¹**

A 18. század a Magyar Szent Korona országaiban komoly nemzetiségi változásokat hozott. A törökök elleni két és fél évszázados küzdelem során a középkori Magyar és Horvát Királyság déli határterületein jelentős népességvesztés történt. A magyar lakosság a határ menti összecsapásokban nagy veszteségeket szenvedett részben a portyázások és harccselekmények, részben pedig az elmenekülés miatt. Helyükre a Balkánról délszláv népesség érkezett az elnéptelenedett területekre.² A törökök kiűzését követően az új határ mentén a császári hadvezetés megkezdte egy új típusú határőrvidék megszervezését.³ Korábban a magyar rendi közigazgatással párhuzamosan működött a határvédelem rendszere, tehát a határvárak, határörkatonák, a jelzőrendszer és az egyéb védelmi berendezések fenntartása. Az új határon ezzel szemben nem vezették be a polgári közigazgatást, tehát nem szerveztek vármegyét, hanem közvetlenül az Udvari Haditanács igazgatása alá tartozott a terület – kiemelve ezzel a hagyományos magyar rendi közigazgatási struktúrából. Ezáltal jogilag ugyan a Katonai Határőrvidék megmaradt a Magyar és Horvát Királyság részének, de valójában egy birodalmi szerv intézte az ügyeket, amelybe a Magyar és Horvát Királyság tisztségviselőinek, elsősorban a kancellárnak és a bánnak nem volt beleszólása. Egyedül a horvát határőrvidéknek maradt meg egy kis része, amelyet a horvát bán irányított.⁴

Az új Katonai Határőrvidék társadalmi szempontból is kivételes képződményként jött létre. A területén élők részleges adómentességért cserébe katonai szolgálattal tartoztak. Ilyen értelemben kiszakadtak a jobbágyorsból, sorsukat az uralkodó közvetlenül szabályozta. A határőrök tehát egy sajátos jogú társadalmi csoportot alkottak, a rendi társadalomban azonban megmaradtak képviselő nélkülieknek. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a Katonai Határőrvidék városainak egy része

---

¹ A tanulmány az NKFIH FK 123779 azonosítójú pályázat keretében készült.

² O'REILLY 2006. 233-234.

³ HOCHEDLINGER 2003. 24., 33.

⁴ Uo. 240-243.

nem tartozott a Határőrvidékhez, lakosai nem számítottak határőröknek, hanem sokkal inkább a rendi mezőváros lakosainak jogállásához hasonlítottak. A Katonai Határőrvidék történetében a pozsareváci béke (1718) hozott fontos területi változást: az addigi Maros menti területet fokozatosan megszüntették és az új határra, a Temesköz déli részére helyezték át. Ezzel kialakult az a terület, amely kisebb változásokkal egészen az 1870-es években elkezdett és 1881-ben befejezett polgárosításig⁵ a Katonai Határőrvidéket alkotta.

A határőrvidék kezdetben generalátusságokra oszlott. A 18. század középső harmadában azonban a terület erőforrásainak hatékonyabb kihasználása, valamint a határőr katonaság fejlesztése céljából reguláris határőrezredekkel állítottak fel. A generalátusok megmaradtak, de főhadparancsnoksággá átszervezve, tehát a katonai közigazgatást is fejlesztették. Horvátországban a károlyvárosi, illetve báni, a Száva és a Dráva között a szlavóniai, a Temesközben a bánáti főhadparancsnokság létezett, amelyeknek a területi alapon működő határőrezredek is alárendelték. Erdélyben az 1760-as években szervezték meg a határőrezredekkel, de ezek annyiban különböztek a többtől, hogy nem összefüggő területet alkottak, hanem népességhez kötődtek. Összesen tizenhét gyalogos- és hat lovas ezredet, illetve egy sajkás zászlóaljat állítottak fel.⁶

A határőröket elvileg csak a határ védelmére lehetett bevetni, ennek ellenére kisebb kontingenseket a nyugat-európai hadszíntereken is bevetettek. A regularizáció egyik fontos célja volt, hogy a határterületen kívül is be lehessen vetni nagyobb számban határőrcsapatokat. Ezzel a Habsburg Monarchia nagyhatalmi státuszát garantáló hadsereget szerették volna erősíteni. Ennek eredményeként a hétéves háborúban (1756–1763) a határőröket már nagy számban vetették be. A háború kezdetén 40 ezer határőr állt a zászlók alatt, amelyből 34 ezer gyalogos és 6 ezer lovas szolgálatot teljesített.⁷ Nem teljes ezredek vonultak ki a hadszíntérre, hanem ún. „hullámokat” szerveztek, amelyek cserélődő állománnyal, de folyamatosan jelen tudtak lenni a harcokban. A háború folyamán 88 ezer határőr fordult meg a hadszíntereken.⁸

A háborús tapasztalatok alapján 1780-ban újabb átszervezést hajtottak végre. A lovaszredek közül csak a székely határőr huszárezred maradt

---

⁵ O'REILLY 2006. 244.

⁶ A regularizálás eredményeként létrejött szervezetét ld. NAGY-L. 2013. 87-89.

⁷ VANÍČEK 1875a. 403.

⁸ WREDE 1903. 257–304.; ROTHENBERG 1966. 40.

meg, a többi feloszlatták.⁹ A gyalogságnál 1787-ben¹⁰ két tábori zászlóaljat állítottak fel, amelyek mozgósíthatók voltak bármelyik hadszíntéren, de természetesen a határ védelmére további népes tartalék alakulatokat szerveztek. A határőrkatonaság a francia háborúkat ezekben a szervezeti keretekben harcolta végig. Jelentős horvát területek elvesztése 1809-től hat határőrezred feloszlátását, majd az 1814-es visszaszerzés az újbóli megszervezésüket eredményezte.¹¹

A határőrség reguláris ezredkebe szervezésének nagyon fontos következménye lett a hadsereg vezetése szempontjából. Az új ezredkeket a hadvezetés a sorcsapatokhoz hasonló módon akarta bevetni, ezért előírta számukra a zárt rendben való harcot, illetve az ehhez kapcsolódó kiképzést. Erre a célra a sorcsapatokból küldtek jelentős számú tisztet a határőrezredke kötelékébe, hogy a korszerű harcmódra megtanítsa a nehezen fegyelmezhető, de bátor katonákat. Az idegen tisztek mellett a határőrség saját tisztjei is megtanulták a korszerű hadviselés követelményeit, így megnyílt előttük az út a hadsereg legfelsőbb vezető köreibé. A másik fontos tényező, hogy a katonai nevelő intézményekben elsősorban a katonatisztek fiait vették fel, így a határőrtisztek gyerekei is egyre nagyobb számban tanultak a bécsújhelyi katonai akadémián és a bécsi mérnökakadémián.

A határőrkatonaság integrációjának folyamata a 18. század utolsó harmadában fejeződött be a császári-királyi hadsereg kötelékébe. A délszláv tisztek a hadsereg nem határőrcsapatainál is megjelentek. Ez elsősorban a sorgyalogságot jelentette, de a huszárság és a műszaki szakcsapatok kötelékében is találunk már délszláv tisztet. A szervezet átalakítását, a harcmód modernizálását, a közigazgatás korszerűsítését és a tisztikar fejlesztését utolsó lépcsőként a császári-királyi hadsereg legfelsőbb vezetésébe történő integráció követte. A teljes harcértékű határőrcsapatok élén kiváló tisztek álltak, akik amellet, hogy hagyományosan vitézül harcoltak, immáron elég képzettek voltak sorcsapatok vezetéséhez is. A hadsereg felső vezetése kiválasztásnak paradigmaváltásával, a rátermettség, képzettség egyre erőteljesebb figyelembe vételével, röviden a meritokrácia elvének alkalmazásával megnyílt az út a határőrtisztek előtt a tábornoki karba történő bejutásra is. Az első két határőrtiszt tábornoki kinevezésre a török háború előtt, 1783-ban és 1786-ban Dimich von Papilla és Paulich Ferenc személyében került sor.

---

⁹ NAGY-L. 2013. 169–170.

¹⁰ ROTHENBERG 1966. 67.

¹¹ WREDE 1903. 257–272., 292–298.

Míg az 1788-es hadiév kezdetén, 1787. november 1-én az összesen 139 aktív szolgálatot teljesítő tábornok között mindössze két délszlávot találunk, addig az 1787 és 1815 közötti időszakban összesen 741 előléptetés történt, amelyek között 51 délszlávot találunk. Így az 1787 és 1815 között összesen 880 aktív szolgálatot teljesítő tábornok közül 53 délszlávot regisztrálhatunk.¹²

időpont	összes tábornok	délszláv	arány
1787. november 1-én aktív szolgálatban	139	2	1,44%
1787. november 1. és 1815. december 31. közötti előléptetés	741	51	6,88%
Összesen	880	53	6,02%

A délszláv tábornokok aránya a tábornoki karban

Az adatokból jól látszik az integráció mértéke, a kezdeti arány közel ötszörösére emelkedett, ami egyértelműen a délszláv elem tábornoki karba való teljes beépülését jelenti. Jól látható az időeltolódás a reguláris ezredek megszervezése a hadsereg vezényletbe történt beépülés között. Ez azt mutatja, hogy a nem reguláris határőrkatonaság élén legfeljebb lokális karriert lehetett felépíteni, de a csapatok integrálódása az új tisztgeneráció felnövéseivel párhuzamosan néhány évtizeddel később megnyitotta az utat a katonai elitbe.

Ezt a természetes folyamatot felerősítette II. József (1780–1790) török háborúja (1787–1791), amelyben a határőrcsapatok nagyon jelentős feladatot kaptak, amit rendkívül sikeresen hajtottak végre.¹³ A horvát-bosnyák határtérségben a főként határőrökből álló Horvátországi Hadtest a háború egésze alatt eredményesen harcolt a törökök ellen.¹⁴ A háború jelentős számú kiváló határőrtisztet „termelt ki”. Közülük hatan már a háború ideje alatt elérték a tábornoki rangot.

Az első koalíciós háború¹⁵ (1792–1797) hosszú évei különösen jó alkalmat teremtettek a könnyűcsapatok élén harcoló rátermett tisztek számára az előléptetésre. A francia forradalmi hadsereg – különösen a gyalogság tekintetében – sokkal nagyobb szerepet szánt a nyitott rendben

¹² A tábornokokat illető kutatásról ld. NAGY-L. 2019. 203–208.

¹³ VANÍČEK 1875b. 363–472.

¹⁴ HOCHEDLINGER 2003. 382–386.

¹⁵ VANÍČEK 1875c. 2–71.

történő harcnak és a kisháborúnak, így a határőr csapatok, illetve a határőrség szervezeti bázisán létrehozott, többnyire délszláv tisztek által vezetett szabadcsapatok élén álló tisztek számára nagyon sok alkalom adódott katonai tehetségük bizonyítására.¹⁶ A hadsereg tábornoki karában egyre nagyobb szükség mutatkozott könnyűcsapatokból álló magasabbegységek, elővéddandárok és elővédhadosztályok vezetésére alkalmas vezetők iránt, így ebben az időszakban tizenegy délszláv tiszt tábornoki előléptetését regisztrálhatjuk. Ebből a helyzetből is tovább lehetett már lépni, 1796-ban azonban Davidovich és Quosdanovich tábornok egész hadtesteket vezényelhetett.

A második koalíciós¹⁷ háború (1799–1802) ugyan rövidebb ideig tartott, de mégis a tábornoki kar jelentős átalakulását hozta. Sok idősebb, rossz egészségű, vagy éppen sikertelen tábornokot nyugdíjaztak, vagy vontak vissza a hátszágba, a helyükre egy új generáció lépett. Ezzel magyarázható tíz délszláv ezredes tábornoki előléptetése is.

Érdekes módon ez a fajta átalakulás bizonyos mértékben minden következő háború előtt megfigyelhető. A második koalíciós háborút követően még kisebb mértékben, ami a lunéville-i béke (1801) utáni békeidőszakban és a harmadik koalíciós háború idején öt délszláv tábornoki előléptetés történt. Az 1805-ös háború¹⁸ kudarcra ismételten a tábornoki kar átforgalmazását tette szükségessé, ami tíz délszláv tábornoki előléptetéshez vezetett. Hasonló folyamat játszódott le az 1809-es háborút¹⁹ követően is. Ezúttal azonban a Habsburg Monarchia rendkívül szorító gazdasági helyzete a tábornoki kar létszámának csökkentése mellett szólt. Az 1812-es háború, valamint az 1813 és 1815 közötti felszabadító háborúk²⁰ során összesen 11 délszláv ezredes kapott tábornoki előléptetést.

A Magyar Szent Korona országainak területén a délszláv népességet két nemzetiség, a horvát és a szerb²¹ alkotta. A 18. század viszonyai között a szerbek és horvátok között csak a vallásuk alapján lehet különbséget tenni.²² Társadalmi szempontból azonban erőteljes különbséget jelentett,

---

¹⁶ A szabadcsapatok története szinte teljesen ismeretlen terület, alkalmazásukhoz ld. RÉFI 2018b. 382-385.

¹⁷ VANÍCEK 1875c. 72-103.

¹⁸ Uo. 103-114.

¹⁹ Uo. 114-138.

²⁰ Uo. 139-177.

²¹ A sokácok, a bunyevácok és a szlovének kis létszámúak voltak a szerbekhez és a horvátokhoz képest, a határorkatonaság szempontjából jelentőségük nem volt.

²² HOCHEDLINGER 2003. 91.

hogy a Horvát Királyság nagyfokú belső autonómiával, illetve teljes társadalommal rendelkezett, míg a szerbek ekkoriban államiság nélküli csonka társadalmat alkottak, legfőbb vezetőik a vallási előljáróik voltak. Ez a társadalmi különbség katonai oldalon is jelentkezett. A Katonai Határőrvidék horvátországi területeinek szervezete a 16. századra nyúlt vissza, ami egy számottevő katonaréteg kialakulását eredményezte. A törökök kiűzése – a magyarhoz hasonlóan – a horvát társadalom demilitarizálódását vonta maga után, de csak kisebb mértékben, mert a Katonai Határőrvidék szervezetében szükség volt tisztekre.²³

A délvideki délszláv társadalom másik fontos jellemzője a vallási keveredés volt. A Balkánról érkező népesség főként a görögkeleti felekezetekhez tartozott még a Horvátországhoz csatolt visszahódított területeken is, de a katonai vezetők – különösen nyugati területeken – a horvátok közül kerültek ki. Ez okozza a horvát és szerb tábornokok száma közötti eltérést, illetve a szerbek tábornoki kinevezésének időbeli eltolódását.

	szerb	horvát	összesen
1787 előtt	1	1	2
1787-1791	1	5	6
1792-1797	1	10	11
1798-1800	2	6	8
1801-1805	3	2	5
1806-1809	2	8	10
1810-1815	4	7	11
összesen	14	39	53

A délszláv tábornokok kinevezésének nemzetiségi és időbeli megoszlása

Egy-egy rövid vázlat erejéig érdemes áttekinteni a szerb tábornokok életrajzait tábornoki előléptetésük sorrendjében.²⁴

Az első szerb tábornok II. József egyik kedvelt tisztje, báró Dimich-Papilla Pál.²⁵ Aradon született 1722 körül. Családjáról nem maradt fent adat, de feltehetően nemesi címmel rendelkezett születésekor. Talán szerb kereskedő-, vagy határőr-család lehetett. Gyalogos határőregységekben

²³ A lakosság számához ld. FARAGÓ 2011. 326–328.

²⁴ Az életrajzi vázlatok esetében terjedelmi okokból eltekintünk a teljes, olykor 100-150 tételt tartalmazó forrásjegyzék megadásától, amit az Olvasó a megjelenés alatt álló monográfiában talál meg. Az életrajzok sorszám rendjében követik egymást, a hivatkozásban ezen sorszámot adjuk meg.

²⁵ Eredetileg Dimichnek hívták, de a katonai iratokban Papilla név alatt szerepel.

szolgált, 1740 körül lépett szolgálatba. Gyorsan emelkedett a ranglétrán, 1757-ben lett a gradiskai ezred őrnagya, 1758-ban alezredese. 1768-tól a brodi ezredbe helyezték át. Az 1760-as landshuti csatában és Glatz ostromában nyújtott teljesítményéért 1762-ben elnyerte a Katonai Mária Terézi-rend lovagkeresztjét. 1773-ban a brodi, 1777-ben az oláh-illír határőrezred parancsnoka lett. Vezérőrnagyi kinevezését 1783-ban kapta, egyben bánáti dandárparancsnok lett. A török háború alatt a Bánátban szolgált egy dandár élén, Zsupanek védelmében tüntette ki magát. Katonai pályafutását 1788. szeptember 1-én nyugdíjazással fejezte be. Temesváron telepedett le, ott halt meg 1802-ben. Családot nem alapított.²⁶

A szerbek közül másodikként tábornoki rangra emelt tiszt, báró Davidovich Pál egyben az első, aki a harmadik tábornoki szintig jutott. Ő az egyetlen szerb, aki nem a Délvidékről származott, hanem egy budai szerb kereskedőcsaládban látta meg a napvilágot 1737 körül, ilyen háttérrel katonai pályafutása sem a határőrséghez kötődött. 1757-ben önkéntesként csatlakozott a későbbi 2. gyalogezredhez, amely ekkor Károly főherceg nevét viselte. A következő évben zászlós, 1759-ben alhadnagy lett a későbbi 20., akkor Anton Colloredo-gyalogezredben. 1763-ban főhadnagyként tért vissza korábbi ezredéhez, amely akkor már Ferdinánd főherceg nevét viselte, de még ebben az évben vissza is tért a későbbi 20. gyalogezredhez, ahol századoshadnagyi rangot vásárolt magának. Itt kapta meg 1771-ben a kapitányi kinevezését. 1777-ben a 19. gyalogezred őrnagya, 1781-ben a 34. gyalogezred alezredese, majd 1783-ban a péterváradi, végül 1788-ban a brodi határőrezred ezredese lett. 1779-ben megkapta a Katonai Mária Terézi-rend lovagkeresztjét, amiért 1780-ban birodalmi bárói címet nyert el. A magyar nemességet és bárói címet 1791-ben kapta meg.

Tábornoki szolgálata 1790. január 16-i vezérőrnagyi kinevezésével kezdődött. Ekkor Szlavóniában vezényelt egy dandárt, de 1792 végén az Alsó-Rajnai Hadseregbe került, egészen 1796-ig a Rajna mentén töltött be dandárnoki funkciót. 1796. március 4-én altábornaggyá léptették elő és egy hadosztály élére helyezték a Felső-Rajnai Hadseregben. A nyár folyamán azonban Itáliába vezényelték egy hadosztály élére, de már a szeptembertől egy hadtestet vezényelt. A Bonaparte elleni itáliai hadjáratban azonban több vereséget szenvedett, ezért 1797 elején felmentették, majd május 16-án nyugdíjazták. 1801 végén azonban reaktiválták, péterváradi hadosztályparancsnok lett, illetve a 34. gyalogezred tulajdonosi jogait is megkapta. Az 1805-ös hadjáratot az Itáliai Hadsereg egyik hadosztályá-

---

²⁶ NAGY-L. 2020. 36. sorszámú életrajz.

nak élén harcolta végig, majd a következő év elején szlavóniai főhadparancsnok lett. 1807 közepén táborszernagyi előléptetés mellett ismét nyugdíjazták, de 1809-ben a magyar inszurrekció egyik kerületi parancsnoka lett, augusztus 21-én pedig Komárom erődjének kormányzója. 1814. február 18-án halt meg Komáromban. Nőtlen maradt.²⁷

Milutinovich de Milovsky Axentius klasszikus határőr-pályafutást mondhatott magáénak. 1739 körül született Sasincon, a péterváradi határőrezred területén, határőr családban. 1756-ban kadétként lépett a péterváradi határőrezredbe, itt lett zászlós négy év múlva. 1768-ban a németbányai határőrezred főhadnagya lett, de még abban az évben kapitányi rangot vásárolt magának a péterváradi határőrezredben. Őrnagyi és alezredesi előléptetést is itt kapott 1786-ban, illetve 1789-ben. Ezredessé 1794-ben a 2. bányai határőrezred élére léptették elő, de még abban az esztendőben visszatért a péterváradiakhoz. 1796-ban birodalmi nemességet, ehhez kapcsolva Milovsky előnevet, illetve magyar nemességet is kapott. Vezérőrnaggyá és egyben Gradiska erődparancsnokává 1797. április 22-én nevezték ki. Ezt a szolgálatot 1798. október 22-i haláláig látta el. Nős, felesége Staniszavljevics Anna, akitől két fia (Tódor és Pál), valamint négy lánya (Katalin, Zsófia, Julianna és Mária) született. Milutinovich már apja szolgálatára építhetett, amikor (feltehetően önköltséges) kadétként kezdte a pályafutását, ahonnan a tiszti pályára egyenes út vezetett. Kitartó szolgálata végül meghozta számára a tábornoki előléptetést, de igazán fia, Tódor tudott az előző két generáció sikereire építve magas karriert építeni.²⁸

Szintén határőrcsaládból származott Prodanovich Száva, aki 1746 előtt Szalánkeménen született. Apja, Mihály határőrtiszt, pályája csúcán ezredes, a brodi határőrezred parancsnoka volt, 1759-ben birodalmi nemességet szerzett „von Ussitzka-Caminiza” előnévvel. Száva 1759-ben kadétként lépett szolgálatba az oláh-illír határőrezredben, de még ebben az évben a brodi határőrezred zászlósává, a következő évben az alhadnagyi rang átugrásával főhadnaggyá léptették elő az ezredben. A kapitányi előléptetésére a szlavón határőr huszárezredben került sor 1769-ben. A bajor örökösödési háború során, 1779-ben itt lett őrnagy, majd még ebben az évben a határőr huszárezredek tervezett feloszlása következtében a varasd-kőrösi határőrezredbe került. 1786-ban a gradiskai határőrezredbe helyezték át alezredesi előléptetéssel. Itt harcolta végig a török háborút, majd 1793-ban ezredessé előléptetve az oláh-illír határőrezred élére nevezték ki. Tábornoki rangját 1799. szeptember 29-

---

²⁷ Uo. 30. sorszámú életrajz.

²⁸ Uo. 123. sorszámú életrajz.

én kapta vezérőrnagyi előléptetéssel. A második koalíciós háborúban az Itáliai Hadsereg kötelékében egy dandár élén harcolt. Ezt követően a Katonai Határőrvidéken töltött be különböző dandárparancsnoki beosztásokat: 1801-ben Fehértemplomban, a következő évben Pancsován, végül 1803-tól Vinkovcében. Közel fél évszázados szolgálatot követően 1807. június 1-ével nyugdíjazták, de másfél hónap múlva érdemei elismeréseként a címzetes altábornagyi rangot adományozták számára. Ezt követően másfél évtizedig Mitrovicán, magyar nevén Szávaszentdemeteren élt, itt halt meg 1822. szeptember 15-én. Nős volt, de felesége és gyermekei ismeretlenek.²⁹

A korszak egyik legképzettebb délszláv tisztje kádári báró Duka Péter volt. Eszéki kereskedőcsaládból származott, 1756 körül született. Apja 1792-ben magyar nemesi címet és kádári előnevet szerzett. Katonai pályafutását (feltehetően önköltséges) kadétként kezdte az oláh-illír határőrezredben. Két év múlva kapta alhadnagyi előléptetését az ezredben, de 1784-ben főhadnaggyá már a Főszállásmesteri Törzsben léptették elő. 1787-ben kapitány lett, majd 1789-ben őrnagy. 1790 végén visszakerült az oláh-illír határőrezredbe, 1792 végén a 19. gyalogezredbe helyezték át, de szolgálattételre Coburg herceg törzsébe vezényelték. Kiemelkedő szerepet játszott a famars-i csatában, amiért a következő évben megkapta a Katonai Mária Terézi-rend lovagkeresztjét. Az 1793-as év őszén át is helyezték a Táborkarba, ahol 1794-ben alezredesi, 1796-ban ezredesi előléptetésben részesült. A Mannheim melletti 1795 végi harcokban ismét kitüntette magát Wurmser tábornok törzsében. 1796-ban az Itáliai Hadsereg törzsébe helyezték át, végig harcolta az 1796-os és 1797-es itáliai hadjáratokat. 1798-ban Károly főherceg melletti nagy csehországi hadgyakorlaton vett részt. A főherceg mellett harcolt 1799-ben a németországi és svájci harcokban. Érdekes módon vezérőrnagyi előléptetése 1800. május 5-én a Németországi Hadsereg törzséből való leváltásával járt együtt, mert Temesvár erődjének lett a parancsnoka. A németországi kudarcok azonban gyorsan megváltoztatták a helyzetet, már 1800 októberében visszakerült Németországba. 1801. január 3-án altábornagyi előléptetésével együtt a Németországi Hadsereg táborkari főnöke lett. A háború végével Károly főherceg bizalmasaként a Főszállásmesteri Törzs első kinevezett parancsnoka lett. Ebben a minőségében fontos szerepet játszott a főherceg által elkezdett katonai reformokban. 1803-ban a 39. gyalogezred tulajdonosa lett. Károly főherceg ellenlábasai 1805 tavaszán elérték, hogy Dukát me-

---

²⁹ Uo. 151. sorszámú életrajz.

nesszék fontos pozíciójából és kinevezzék a távoli Bánáti Főhadparancsnokság élére. Ezt a pozíciót egész hátralévő életében betöltötte. Az 1805-ös és 1809-es felkelésben is az inszurgensek kerületi parancsnokának nevezték ki. 1813. szeptember 2-án tábornaggyá léptették elő és az uralgó főhadiszállására osztották be. A háború végével visszatért a bánáti főhadparancsnoki beosztásához. 1815-ben államtanácsosi címet kapott. Számos kitüntetést nyert el 1813 és 1819 között, többek között a Lipót-rend nagykeresztjét, de bajor, orosz, porosz, francia rendekkel is megtszították. 1816-ban a magyar bárók sorába lépett, ekkor kapta „kádári” előnevét is. Eseménydús életét 1822. december 29-i bécsi halála zárta be.³⁰

Rakitievich Miksa határőr-családból származott. Apja, Száva az illír-bánáti határőrezredben szolgált kapitányként. Miksa 1739 körül született Óbecsén. Érdekes módon orosz szolgálatba állt, onnan lépett át 1769-ben kapitányként a bánáti határőrezred huszárcsapatába. Apja révén 1771-ben kapott birodalmi nemességet. 1773-ban a szlavóniai határőr huszárezredbe, 1785-ben a pétervárad határőrezredbe helyezték át. Őrnaggyá az oláh-illír határőrezredbe nevezték ki 1788-ban. Hat év itteni szolgálatot követően kapta meg alezredesi előléptetését a német-bánáti határőrezredbe, de a következő évben, 1795-ben az ogulini határőrezredbe helyezték át. Időközben 1791-ben saját jogán magyar nemesség adományozásában részesült. 1797 végén lett ezredes, a német-bánáti határőrezred parancsnoka. Vezérőrnagyi kinevezést 1802. február 26-án kapott, egyben Belováron lett dandárparancsnok. Az 1805-ös háborúban békebeosztásban maradt, 1807. szeptember 19-én nyugdíjba vonult. 1810. augusztus 4-én Újvidéken halt meg. Kétszer nősült. Első feleségét, az ismert szerb vajda, Monasterly János családjából származó Monasterly Juliannát 1769-ben vette feleségül, tőle született egy lánya, Mária. Második házasságát 1782-ben kötötte Naydaschy Erzsébettel. Két gyermekük született: József Pál, István.³¹

Mihaliévits István 1745 körül született a Varasd vármegyei Szentivánban. Családja 1610-ben császári védelem alatt Boszniából települt át a varasdi határvidékre, egyben a családfőt a betelepített népesség vajdájává nevezték ki. Ennek révén nyerték el a magyar nemességet 1643-ban. István apja, Mihály, az 1708-as átszervezésig az utolsó vajdaként tevékenykedett, a császári állandó hadseregben vállalt katonai szolgálatot. István a határőrtisztek gyerekeire jellemző pályát járta be. 1763-ban a

---

³⁰ Uo. 39. sorszámú életrajz.

³¹ Uo. 157. sorszámú életrajz.

varasd-szentgyörgyi határőrezredben kezdte katonai szolgálatát. A következő évben kapta zászlósi előléptetését. 1768-ban a varasdi határőr huszárezredben vásárolt magának főhadnagyi rangot. A következő évben már kapitánnyá léptették elő a varasd-szentgyörgyi határőrezredben. A rendkívül gyors emelkedést egy hosszú szünet követte, mert őrnagyi előléptetésére csak 1794 elején került sor ezredében. Alezredes 1797 nyarán lett az 1. báni határőrezredben, majd 1799 végén itt léptették elő ezredessé, egyben az ezred parancsnokává. Vezérőrnagyi előléptetését 1805. szeptember 1-én kapta meg, egyben az Itáliai Hadseregben egy dandárt vezényelt a harmadik koalíciós háborúban. A háború végét követően hamarosan, 1806. február 1-én Zágrábban halt meg. Testvére, Mihály ezredesként a szerb szabadcsapat parancsnokként a catilloni csatában halt meg 1794-ben. Mihalievits István megnősült, de feleségét nem ismerjük. Három fiáról (Mihály, Gábor, Rafael) és egy lányáról (Mária) tudunk. Két fia feltehetően nem érte meg a felnőtt kort, Mihály tábornoki rangot ért el.³²

Stoichevich András 1754 körül született Neszt községben, Szerém várme-gyében. Családját nem ismerjük, mindössze feltételezzük, hogy az 1759 végén nemességet kapott Stochevich István és János egyikének fia lehetett, mert a katonai iratokban a kezdetektől nemesként tartják számon, más nemes Stoichevich családot pedig nem ismerünk. András 1770-ben lépett katonai szolgálatba a brodi határőrezred kadétjaként. 1773-ban alhadnagyi, 1778-ban főhadnagyi, 1787-ben századoshadnagyi, 1788-ban kapitányi előléptetésben részesült. 1790 elején a szervezés alatt álló szlavóniai szabadcsapat parancsnokának nevezték ki őrnaggyá előléptetve, de az év végén a szabadcsapat feloszlását követően visszakerült a brodi határőrezredbe, majd 1793-ban a gradiskai határőrezredbe helyezték át. 1797 tavaszán a pétervárad határőrezredbe nyert alezredesi előléptetést, ősszel pedig az ogulini határőrezredbe helyezték át. Ezredessé 1799 végén léptették elő, egyben a pétervárad határőrezred parancsnoka lett. Vezérőrnagyi előléptetését 1805. szeptember 1-ével kapta, egyúttal az Itáliai Hadseregben egy dandár élére helyezték. A háborút követően békehelyőrségben Gospichban lett dandárparancsnok. Az 1809-es háborúban az Itáliai Hadsereg kötelékében a Dalmáciával szemben felvonult dandár parancsnoka lett, ami önálló parancsnokságot jelentett. Csapatait az Itáliai Hadsereg visszavonulását követően Gyulay Ignác 9. hadtestének rendelték alá, közben 1809. szeptember 21-

---

³² Uo. 118. sorszámú életrajz.

én altábornaggyá léptették elő és Gyulay hadtestének egyik hadosztályát bízták rá. Aktív vezénylőként 1810. január 6-án halt meg Zágrábban. Családot nem alapított.³³

A legmagasabb rangot elért szerbek közé tartozik báró Radivojevich Pál. A szentendrei szerb közösséghez tartozott, nagybátyja Radivojevich Arzén pakraci görögkeleti püspök volt, aki 1763-ban nemesi címet kapott. Magyarországi származása ellenére – feltehetően nyelvismerete miatt – határőr csapatok kötelékében viselt csapatszolgálatot. 1782-ben önköltséges kadétként a péterváradi határőrezredben kezdte pályafutását. 1786-ban zászlóssá, 1788-ban alhadnaggyá léptették elő. 1789-ben a Knesevich-szabadcsapatban lett főhadnagy, de a következő évben a péterváradi határőrezredbe, 1792-ben pedig a szerb szabadcsapatba helyezték át. A következő évben itt szolgálva először századoshadnagy, majd kapitány lett. 1796-ban a szerb szabadcsapatban őrnagyi előléptetést kapott, 1798 közepén az ebből szervezett 5. könnyűzászlóalj parancsnoka lett, 1800 tavaszán alezredessé, 1800 őszén ezredessé előléptetve. A könnyűzászlóalj feloszlását követően előbb 1801-ben a 43., 1802-ben pedig a 18. gyalogezred számfeletti ezredesként szolgált, végül 1804 őszén a brodi határőrezred ezredese és parancsnoka lett. 1807. április 1-én kapta meg vezérőrnagyi kinevezését és brünni dandárparancsnoki beosztását. 1808-ban Pancsovára helyezték át. Az 1809-es háborúban kezdetben a 4. hadtest egyik dandárát vezényelte, de 1809. augusztus 21-én altábornagyi előléptetésben részesült és a Németországi Hadsereg 11. hadtestének hadosztályparancsnokságát kapta meg. A háború után 1810-ben a Bánátban, 1811-ben Szlavóniában lett hadosztályparancsnok. A felszabadító háborúban a Belső-Ausztriai Hadsereg hadosztályparancsnokaként vett részt. 1814 júliusában károlyváros-varasdi, 1823-tól horvátországi főhadparancsnok lett. 1829. február 28-án kapta meg tábornagyi előléptetését, majd két hónap múlva az itáliai főhadparancsnoki beosztást, amit csak rövid ideig tölthetett be, mert 1829. július 15-én meghalt. Radivojevich gazdag és sikeres katonai pályafutása alatt több elismerést kapott. Csak a legfontosabbakat említve: 1811-ben a 14., majd 1815-től haláláig a 48. gyalogezred tulajdonosa lett, 1813-ban megkapta a Lipót-rend parancsnoki keresztjét, 1816-ban valóságos belső titkos tanácsos lett, 1826-ban pedig birodalmi bárói cím adományozásában részesült. 1810-ben megnősült, felesége a Kazinczy család tagja volt. Gyermekük nem született.³⁴

³³ Uo. 183. sorszámú életrajz.

³⁴ Uo. 155. sorszámú életrajz.

Branovaczký János határőrcsaládban született 1754 és 1756 között Leopoldován, Krassó vármegyében. Határőrcsaládból származott, apja feltehetően Branovaczký Szubota határőr hadnagy, aki 1751-ben nyert magyar nemességet. 1775-ben lépett be a hadsereg kötelékébe önköltséges kadétként a német-bánati határőrezredbe. Sokára, csak 1783-ban léptették elő zászlósnak, de 1785-ben már alhadnagyi, 1788-ban főhadnagyi előléptetésben részesült. 1788-ban saját szabadcsapat alapítására kapott megbírást, amelynek kapitányi rangban parancsnoka lett. A következő évben őrnaggyá léptették elő, majd 1791-ben, szabadcsapata feloszlását követően az oláh-illír határőrezredbe, majd 1792-ben az újonnan szervezett szerb szabadcsapatba helyezték át. 1794-ben a szabadcsapatban lett alezredes, 1796 végén a 2. báni, 1799 tavaszán a likkai, 1800 végén az otocsácsi határőrezredbe helyezték át. Ezredesi előléptetésére 1801 elején került sor, ekkor az ogulini határőrezred parancsnoka lett. 1807-ben az oláh-illír határőrezred élére került át. Vezérőrnagyi kinevezését és egy erdélyi dandár parancsnokságát 1808. augusztus 14-én kapta. 1809-ben a lengyel területen harcoló 7. hadtest kötelékében egy dandár élén harcolt. A háború végével 1810. február 1-én nyugdíjazták. 1816. augusztus 31-én halt meg Mutnik faluban, szerzett birtokán. 1791-ben vette el Csernovich Pulcherát, akitől egyetlen fia, Ivica született. Felesége halálát követően 1814-ben másodszer is megnősült, ezúttal Ostoich Juliannát vette feleségül, akitől nem született gyereke.³⁵

Az első magasan képzett szerb műszaki tiszt wellenstreiti báró Stanislavjevich Áron. Apja, Tódor határőrtiszt, pályája csúcsán a sajkás zászlóalj parancsnoka volt, anyja Monasterly Zsófia. Apja 1763-ban magyar nemességet kapott. Áron egy Klenak nevű faluban született a péterváradi határőrezred területén 1757 körül. A bécsi Hadmérnök Akadémia elvégzését követően 1778-ban a Mérnökkarhoz került kadétként, de még abban az évben megkapta alhadnagyi kinevezését a sajkás zászlóaljba. 1784-ben léptették elő főhadnaggyá, a következő évben pedig a Pontonos Csapatba helyezték át, ahonnan két év múlva tért vissza a sajkásokhoz. 1788-ban századoshadnagyi, 1790-ben kapitányi, 1800-ban őrnagyi, 1804-ben alezredesi, 1809-ben ezredesi előléptetésben részesült. Vezérőrnagyi kinevezését 1813. április 27-én kapta, egyúttal a Belső-Ausztriai Hadseregbe osztották be, részt vett a horvát és itáliai területek visszafoglalásáért vívott harcokban. 1814-ben Szlavóniába helyezték egy dandár élére. Az 1815-ös hadjáratban a Németországi Hadseregben egy dandárt vezényelt, majd

---

³⁵ Uo. 21. sorszámú életrajz.

Vinkovcésbe került dandárparancsnoknak. 1825. május 15-én altábornaggyá léptették elő, Zágrábban lett hadosztályparancsnok. 1829-ben ideiglenes horvátországi főhadparancsnok lett, majd a következő évben Königgrätz, 1831-ben Pétervárad erődparancsnoka. Katonai pályafutását 1833. április 1-i nyugdíjazása zárta le. 1814-ben elnyerte a Lipót-rend parancsnoki keresztjét, 1828-ban birodalmi bárói címet és „von Wel-lenstreit” előnevet kapott. 1830-ban a 42. gyalogezred másodtulajdonosa lett. A kiváló műszaki szakember 1833. augusztus 18-án halt meg Újvidéken. 1790-ben megnősült, felsége Temesvári Barbara lett, de gyerekeiről nincs adatunk.³⁶

Radosi báró Radossevich Demeter sajtóságos karriert futott be. Szintén határőr-családból származik, apja, Radivoj kapitányi rangot ért el, 1773-ban birodalmi nemességet és „von Rados” előnevet érdemelt ki. Demeter 1767 körül született Medak faluban a likkai határőrezred területén. 1782-ben önköltséges kadétként kezdte katonai pályáját a likkai határőrezredben. 1785-ben császárkadétként került át a 15. gyalogezredbe, 1788-ban zászlóssá, 1790-ben alhadnaggyá léptették elő. 1793-ban helyezték át az 51. gyalogezredbe, ahol még abban az évben főhadnagy, 1797-ben századoshadnagy, 1799-ben kapitányi előléptetést kapott. Pályája 1805-ben vett fordulatot, ekkor helyezték át törzsszolgálatba, a Magyarországi Főhadparancsnokság adjutánsa lett őrnagyként. 1807-ben alezredessé léptették elő. Az 1809-es háborúban a mozgósításkor az 5. hadtest adjutánsává, majd június derekán ezredesi előléptetés mellett a 7. hadtest adjutánsává nevezték ki. A háborút követően visszakerült a Magyarországi Főhadparancsnokságra. 1810-ben az Udvari Haditanács referense lett. Vezérőrnagyi kinevezését 1813. augusztus 10-én kapta, de beosztása ekkor nem változott. Az 1815-ös hadjáratban a Németországi Hadsereg első adjutánsaként szolgált, majd az Udvari Haditanácshoz került vissza beosztott tábornokként. 1829. december 17-én altábornaggyá léptették elő. 1830-ban ideiglenes horvátországi főhadparancsnok, két évvel később szlavóniai főhadparancsnok lett. Pályája megkoronázásaként 1834-ben az Udvari Haditanács helyettes elnökének nevezték ki. 1835. június 4-én halt meg Bécsben. Több kitüntetést kapott, a legjelentősebb a Lipót-rend lovagkeresztje. 1823-ban magyar nemesség, egyúttal magyar bárói cím adományozásában részesült, 1825-től az 53. gyalogezred tulajdonosa. 1807-ben nősült meg, felesége Rudnyák Antónia. Két gyerekéről (Tódor Vince és Mária Aurélia) tudunk.³⁷

---

³⁶ Uo. 180. sorszámú életrajz.

³⁷ Uo. 156. sorszámú életrajz.

A szerb tábornokok sorának utolsó két tagja két tábornok fia. Báró Milutinovich de Milovsky és Weichselburg Tódor (más magyar fordítás szerint Tivadar) a fentebb tárgyalt Axentius fia, 1766. május 23-án született Szurdok községben a péterváradi határőrezred területén. Apja révén került be a bécsi Hadmérnök Akadémiára, amit elvégezve 1786-ban a 2. báni határőrezred zászlóskadétja lett. A következő évben a péterváradi határőrezredbe helyezték, ahol zászlóssá léptették elő. 1788-ban alhadnagyi előléptetéssel a Pontonos Csapatba került, majd 1793-ban a Wurmser-szabadcsapatba léptették elő főhadnagynak. A következő évben a Táborkarba helyezték át, de még 1794-ben visszakerült a Wurmser-szabadcsapatba századoshadnagyi előléptetéssel, ahol a következő évben kapitány lett. 1809-ben a péterváradi határőrezredhez helyezték át, itt lett őrnagy 1805-ben. Alezredesi előléptetést 1808-ban a gradiskai határőrezredben kapott, ahol a következő évben ezredessé és ezredparancsnokká lépett elő. A felszabadító háborúban, 1813. szeptember 29-én nevezték ki vezérőrnaggyá, a horvát és dalmát terület visszafoglalása során, illetve később Itáliában egy dandárt vezényelt. Ekkor kapta a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét. A háborút követően a végvidéken töltött be dandárparancsnoki funkciókat, 1814-től Petrinjában, 1816-tól Zarában, 1818-tól Karánsebesen. 1830. szeptember 20-án altábornaggyá léptették elő és Zágrábban lett hadosztályparancsnok. Két év múlva Temesvárra helyezték át. Katonai pályafutását 1836. március 1-i nyugdíjazása zárta le. Temesváron halt meg 1836. november 7-én. 1815-ben birodalmi bárói címet kapott „von Weichselburg” előnévvel. 1802-ben megnősült, felesége Andreovich Mária, akitől három fia és egy lánya született.³⁸

Báró Mihalievits Mihály apja nyomdokain haladva lépett katonai pályára. Szentivánon született Varasd vármegyében 1770. január 1-én. A bécsújhelyi Katonai Akadémia elvégzését követően 1788-ban a varasd-szentgyörgyi határőrezredbe került zászlóskadétként, de még abban az évben a szerb szabadcsapatba osztották be főhadnagyi előléptetéssel. 1790-ben visszakerült a varasd-szentgyörgyi határőrezredbe, ahol 1795-ben előbb századoshadnagyi, majd a Gyulay-szabadcsapatban kapitányi rangot ért el. 1798-ban ebből szervezték meg az 1. könnyűzászlóaljat, amelynek feloszlását követően 1801 végén ismét visszatért a varasd-szentgyörgyi határőrezredbe, ahol 1805-ben őrnagyi, 1807-ben alezredesi előléptetésben részesült. 1809. szeptember 15-én lett ezredes és az illír-bánati határőrezred parancsnoka. Vezérőrnagyi előléptetésére 1815. április

---

³⁸ Uo. 124. sorszámú életrajz.

30-án került sor, egyben a Németországi hadsereg egyik dandárának parancsnoka is lett. A gyors hadjáratot követően a Délvidéken töltött be dandárparancsnoki pozíciókat: 1815-től Karánsebesen, 1818-tól Pancsován, 1821-ben a nápolyi intervencióra mozgósított hadseregben, majd Pancsován, végül 1830-tól Mitrowitzban. 1831. január 19-én altábornaggyá léptették elő és Lembergben lett hadosztályparancsnok. Még ebben az évben az Udvari haditanácsba osztották be. 1835-től Budán, 1836-tól Temesváron vezényelt hadosztályt. 1842 október 16-án vonult nyugdíjba címzetes tábornoszernagyi rangban. 1832-ben az 57. gyalogezred tulajdonosa lett, 1836-ban megkapta a Lipót-rend parancsnoki keresztjét, 1838-ban pedig magyar bárói címet kapott. A halál 1845. március 9-én érte Temesváron. Családot nem alapított.³⁹

A szerb tábornokok alapvetően két társadalmi csoportból érkeztek a császári-királyi hadseregbe. A többségük határőrcsaládból származott, az apa tiszt szolgálatára több esetben bizonyított, ami a karrier kezdetén különösen sokat nyomott a latban, mert biztosította a katonai képző intézménybe való bekerülést, vagy az önköltséges kadéti pályakezdetet, illetve a karrier korai szakaszában a viszonylag gyors előmenetelt. A mások fontos csoportot a szerb kereskedőcsaládok alkotják. Két jellegzetes központ is kitapintható, Eszék, illetve Buda-Szentendre. Ebben az esetben az anyagi háttér jelentőségét kell kiemelni.

A szerb karrierjek jellemzően a határőr csapatokhoz, azon belül is döntő többségben a gyalogsághoz kapcsolódtak. A lovasság szerepe elhanyagolható, mindössze három esetben találhatunk rövid határőr-huszár szolgálatot.⁴⁰ A műszaki szakcsapatok viszont nagyobb szerepet játszottak a karrier során, de a táborkari szolgálat jelentősége is figyelemre méltó.

A katonai teljesítmény fontos mutatói a legmagasabb rang, a harctéri szolgálat és a Katonai Mária Terézia-rend. A tábornoszernagyi rangot négyen, az altábornagyit öten, a vezérőrnagyit is öten érték el. Ez rendkívüli teljesítmény, mivel a tábornoki rangot viselők száma a hadseregben piramisszerű módon növekedett, emellett a Főszállásmesteri Törzs első állandó parancsnoki tisztét is szerb tábornok töltötte be. A harctéri szolgálatot vizsgálva a több aktív hadtestparancsnok és a még több had-

---

³⁹ Uo. 119. sorszámú életrajz.

⁴⁰ Ez a jelenség kevésbé igaz a horvátokra, ahol többen a lovasság soraiból emelkedtek magasra. Egyik kiváló példa valjeszakai gróf Karacsay András NAGY-L. 2018. 356–364.

osztályparancsnok a teljes tábornoki karhoz viszonyítva magas aránynak számít. A legmagasabb kitüntetést négyen kapták meg, ami szintén kiugró nagyságrend.

A rendi társadalom egyik fontos mobilitási lehetősége a katonai szolgálat érdemeiért elnyert emelkedés lehetett.⁴¹ A szerbek esetében különösen nagy mobilitást tapasztalunk. A tizennégy tábornokból mindössze ketten nem részesültek életük folyamán emelkedésben, tizenkét esetben tapasztalhatunk ilyet. Hat esetben egy (négyen határórból nemessé, ketten nemesből báróvá), szintén hat esetben két szintű előlépést (polgárból, határórból báróvá) regisztrálhatunk. A kiugró mobilitást alapvetően a szerb társadalom csonkasága, a vezető rétegek hiánya tette lehetővé, azonban fontos szerep jutott a tábornoki karba emelkedett tisztek kiugró katonai teljesítményének is.

A szerbek hadsereg vezetésébe történő integrálása egyértelműen a horvátok mögött járt a 18-19. század fordulóján. Ennek okaként a horvátok fennmaradt állami berendezkedését és teljes társadalmát, ellenben a szerbek sporadikus beköltözését, illetve csonka társadalmát fogalmazhatjuk meg. A Katonai Határőrvidék regularizálása azonban megteremtette a lehetőséget a szerbek számára is, hogy katonai tehetségük révén felemelkedhessenek. A meritokrácia elvének alkalmazása az integrációt gyorsította, lényegében egy emberöltőre szűkítette le.

---

⁴¹ RÉFI 2018a. 627–630.

Forrás és szakirodalom

Irodalom

FARAGÓ 2011 = Faragó Tamás: Bevezetés a történeti demográfiába. I. kötet. Budapest, 2011. (e-tananyag) <http://publikaciok.lib.uni-corvinus.hu/publikus/648023.pdf>

HOCHEDLINGER 2003 = Hochedlinger, Michael: Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy, 1683–1797. London–New York 2003.

NAGY-L. 2013 = Nagy-L István: A császári-királyi hadsereg 1765–1815: Szervezettörténet és létszámviszonyok. Pápa 2013.

NAGY-L. 2018 = Nagy-L. István: Valjeszakai Gróf Karacsay András katonai pályaképe. In: Gyánti István, Kult László (szerk.): *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*. Pécs 2018. 356–364.

NAGY-L. 2019 = Nagy-L István: A császári-királyi hadsereg magyar tábornokainak kutatásáról (1787–1815). *Századok* 153 (2019) 179–209.

NAGY-L. 2020 = Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg magyarországi tábornokai 1787–1815. Kézirat, kiadás alatt. Budapest 2020.¹

O'REILLY 2006 = O'Reilly, William: Border, Buffer and Bulwark. The Historiography of the Military Frontier, 1521–1881. In: Ellis, S. G., Esser, R. (eds.): *Frontiers and the Writing of History, 1500–1850*. Hannover–Laatzen, 2006. 229–244.

RÉFI 2018a = Réfi Attila: Mária Terézia és a tisztikar. Társadalmi mobilitás katonai szolgálat révén. *Hadtörténelmi Közlemények* 130 (2018) 3. 611–637.

RÉFI 2018b = Réfi Attila: Délszláv huszárok a francia forradalom ellen: A Wurmser-szabadcsapat lovasságának létrejötte és önállósodása, 1793–1795. In: Gyánti István, Kult László (szerk.): *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*. Pécs 2018. 382–391.

ROTHENBERG 1966 = Rothenberg, Gunther E.: The Military Border in Croatia: A Study of an Imperial Institution. Chicago–London 1966.

VANÍČEK 1875a = Vaníček, Franz: Spezialgeschichte der Militärgrenze. Band II. Wien 1875.

VANÍČEK 1875b = Vaníček, Franz: Spezialgeschichte der Militärgrenze. Band III. Wien 1875.

VANÍČEK 1875c = Vaníček, Franz: Spezialgeschichte der Militärgrenze. Band IV. Wien 1875.

---

¹ Jelen tanulmány lezárásakor a kézirat a Zrínyi Kiadó gondozásában megjelenés alatt áll, várható megjelenése 2020 novemberére.

WREDE 1903 = Wrede, Alphons Freiherr von: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Band V. Wien 1903.

Serbian generals of the Imperial-Royal Army 1787-1815

The South Slav population of the lands of St. Stephen's Holy Crown consisted of two nationalities, the Croatian and the Serbian. Although the only distinction between the Serbs and Croats in the 18th century was the religion, their society differed significantly. The Croats enjoyed internal self-government with the full spectrum of society, but the Serbs lived under foreign rule and they had only a very small group of higher class leaders. Majority of the Military Border population were South Slavs.

From the 880 active generals of the Imperial-Royal Army between 1787 and 1815 one fifth (215 persons) came from the lands of St. Stephen's Holy Crown and 53 of them were South Slavs: 14 Serbs and 39 Croats.

The paper deals with the 14 Serbian generals with short biographies, military and social background. The Serbian generals earned high reputation as able fighters and even more as leaders. The main aspect behind the great achievement was the only possibility of social mobility through the military service in the Imperial-Royal Army.

Keywords:

Habsburg Monarchy, Napoleonic wars, Military Border, Serbian generals, biographies.

MAGYAR KATONÁK PALESZTINÁBAN, 1916–1918*

1916. május 9-én reggel az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének 400 fős különítménye a damaszkuszi kapun keresztül bevonult Jeruzsálembe. Habár az idegen katonák csak átutazóban voltak a Negev-sivatag felé, Franz Fellingner, az osztrák–magyar zarándokok menedékházának rektora vezetésével mégis lehetőségük nyílt felkeresni a város nevezetes szent helyeit. Ennek a látogatásnak az egyik legjelentősebb attrakciója a Szent Sír templomában celebrált ünnepi mise volt, amelyhez a kíséretet a regiment zenekara adta.¹ Az osztrák–magyar katonai egység másik látványosságát a mozi jelentette, a némafilmek vetítései a jeruzsálemiek körében gyorsan nagy népszerűségere tettek szert. Az Európából érkezett csapatokat kiváltképpen meleg fogadtatásban részesítette az askenázi zsidó lakosság és a város kicsiny osztrák–magyar közössége.² Május 13-án a katonák tovább indultak dél felé, de rövidesen egy másik 400 fős osztrák–magyar különítmény foglalta el a helyüket, amely május 27. és június 1. között élvezhette a szent város vendégszeretetét. Még Philipp Camassei, Jeruzsálem katolikus pátriárkája is megtisztelte ennek az egységnek a tisztjeit a látogatásával.³

Vajon hogyan került ez a 800 fős osztrák–magyar kontingens 1916-ban, az első világháború kellős közepén az akkoriban oszmán fennhatóság alatt álló Jeruzsálembe? A kérdés annál is inkább izgalmas, mert a szakirodalom szerint a csapatok zömét (a sorállományt) magyar katonák alkották.

1915 februárjában, párhuzamosan az antant Dardanellák elleni hadműveletének kezdetével, a központi hatalmak oldalán harcoló Oszmán

---

* A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

¹ WOHNOUT 2000. 110.

² REIFLER 2015. 150–153.

³ A magyar katonai egységek közel-keleti jelenlétének részleteit legutóbb Sajó György hebraista, történész mutatta be „A Wang folyó versei” című internetes blogján kitűnő fényképanyaggal együtt. SAJÓ 2010.

Birodalom sikertelen kísérletet tett a brit kézen lévő Szuzei-csatorna elfoglalására.⁴ A kudarc ellenére az oszmán vezérkar nem adta fel, s kidolgozta egy újabb Sínai-félszigeti előretörés terveit, de ezúttal számított a szövetségesek nehézfegyverzetének támogatására. A központi hatalmaknak ezt a támogatását az 1914 augusztusának elején Németország és az Oszmán Birodalom által megkötött titkos szerződés garantálta.⁵ Az Osztrák–Magyar Monarchia 1915. január 11-én csatlakozott ehhez a német-oszmán konvencióhoz, amely egyúttal kibővült, és szélesebb körű védelmet ígért a törököknek.⁶ Berlin és Bécs szerette volna megerősíteni az 1914–1915 fordulóján a kaukázusi fronton súlyos vereséget elkönyvelő oszmán hadsereget és az ifjútörök kormányt, ezért különböző katonai egységeket vezényeltek a birodalom fontos és stratégiaileg érzékeny pontjaira. Ezek az egységek főként tüzérségi és utászosztagokat, valamint gépesített szállító alakulatokat jelentettek. Valójában a Monarchia Oszmán Birodalomban való katonai jelenléte nem ekkor vette kezdetét. Ausztria–Magyarország ugyanis már a 19. század végén, a 20. század elején rendszeresen vállalta, hogy a Balkán-félszigeten és az Égei-tenger térségében szükséghelyzetben rendfenntartói szerepet játszik.⁷ Perzsiába is küldött katonai missziót, majd fegyverzetet, katonai berendezéseket és hadianyagot szállított. Az Oszmán Birodalomban az osztrák–magyar tisztek igyekeztek kapcsolatba lépni a helyi erőkkel és hatóságokkal, s javítani a civilek életkörülményeit. Például Konstantinápolyban felépítettek, aztán pedig fenntartottak egy kórházat, amely leginkább szerény körülmények között élő betegeket gondozott. A Monarchia arra törekedett, hogy a katonai és gazdasági kapcsolatok komplett rendszerét hozza létre és tartsa fenn a szultán államával.

A világháború alatt az első osztrák–magyar tüzéregységek 24 cm-es mozsárágyúkkal 1915 novemberében érkeztek meg a Gallipoli-félszigetre, a következő hónapban pedig 15 cm-es tarackok jöttek. Nyomban be is vetették őket az ANZAC ellenében.⁸ A tüzérek vitézül harcoltak a

---

⁴ A hadművelet kortárs feldolgozását ld. MASSEY 1918.

⁵ A szerződés 4. pontja így hangzott: „Németország kötelezi magát, hogy az ottomán birodalom területét fenyegetés esetén, ha szükséges, fegyveres erővel megvédi.” Vö. UR-BÁN 1970. 790.

⁶ TRUMPENER 1968. 130–134.

⁷ DAVOLA 2011.

⁸ ANZAC = Australian and New Zealand Army Corps (Ausztrál és Új-zélandi Hadtest), a britek ausztrálókból és új-zélandiakból álló, a Gallipoli-félszigetnél harcoló expedíciós hadserege.

Suvla-öbölben, a veszteségeikről a forrásokban és a szakirodalomban elmentmondásos információkkal lehet találkozni.⁹ Az antant Dardanelláknál elszenvedett veresége után az ütegeket áthelyezték Konstantinápolyba, később pedig Romániába.

Az oszmán vezérkarnak azonban a hatékony nehéztüzérségre más frontokon is égető szüksége volt. Az már a világháború előtt megrendezett hadgyakorlatokon is kiderült, hogy az osztrák–magyar hegyi tüzérség rendkívül hatékony lehet egy sivatagi támadás során. Ezért 1915 májusában a februári szuezi fiaskó miatt kiábrándult Enver pasa, az oszmán kormány hadügyminisztere a konstantinápolyi osztrák–magyar nagykövetséghez fordult és Joseph Pomiankowski altábornagytól (*Feldmarschall-leutnant*), Ausztria–Magyarország katonai attaséjától tüzérségi támogatást kért a tervbe vett újabb Suez elleni támadáshoz. A törökök ezt a kérést igazából már sokkal korábban megfogalmazták a központi hatalmak, elsősorban Németország felé. Már 1914 szeptemberében és októberében, midőn az Oszmán Birodalom még nem is volt hadviselő fél, Enver többször is arról tájékoztatta Berlint, hogy a Szezei-csatorna ellen tervezett hadművelethez a török hadsereg semmilyen hatékony támadó tüzérséggel sem rendelkezik, ezért aztán nagy kaliberű ütegek leszállítását kérte. Az ekkoriban a nyugat- és kelet-európai frontokon súlyos nehézségekkel szembesülő Németország azonban nem volt abban a helyzetben, hogy ágyúkat bocsásson az oszmánok rendelkezésére.¹⁰ Kéréseivel Enver Bécsset is ostromolta. Ausztria–Magyarországtól hegyi katonai sélő missziót kért a török sítalpas csapatok tisztjeinek és közlegényeinek kiképzése céljából. Ez a képesség és tudás ugyanis szerfelett hasznos lehetett Kelet-Anatólia hegyvidékein, a kaukázusi fronton, ahol télvíz idején a csapatok közötti összeköttetést alkalmanként csakis sítalpon közlekedve lehetett megoldani. Az öttagú osztrák misszió 1915 tavaszán érkezett meg Erzurumba, a következő hónapban pedig a száz tiszt, altiszt és közlegény kiképzése 2650 méteres magasságban meg is kezdődött.¹¹

Az európai frontok megmerevedése és a lövészárók-háború megkezdődése után a központi hatalmak a világháború megnyerésének a módját egyre inkább az Európán kívüli hadszíntereken aratott esetleges győzelmektől remélték (vö. korlátlan tengeralattjáró-háború). Így terelődött a figyelem Szezeire is. Azt gondolták, hogy egy Egyiptomban az angolokra

---

⁹ POMIANKOWSKI 1928. 137–141.; SAJÓ 2015.

¹⁰ AKSAKAL 2008. 169.

¹¹ POMIANKOWSKI 1928. 177–178.

mért csapással lezárhatják a csatorna, a brit tengeri világkereskedelem artériája forgalmát, sőt felkelést robbanthatnak ki az egyiptomi muszlimok körében az angol gyarmatosítók ellen. Még az is megtörténhet, hogy ez a lázadás átterjed az egész iszlám világra, Észak-Afrikára, Indiára, Közép-Ázsiára, aláásva ezzel az antant háborús erőfeszítéseinek alapjait.¹² Így hát 1916 tavaszán vonakodva ugyan, de a szövetségi viszony erősítését szem előtt tartva, ezenkívül nyilvánvalóan presztízssokokból is a Monarchia két tüzérsztagot, 22 tisztet és 813 katonát küldött Palesztinába.¹³ A döntés meghozatalában Pomiankowski katonai attasé kulcsszerepet játszott: ő volt az, aki meggyőzte a bécsi feletteseit. Ez a lengyel származású főtitst (Ausztria–Magyarország konstantinápolyi nagykövetével, Pallavicini János örgróffal együtt) hazája keleti érdekeinek védelmezésével kapcsolatban határozott politikát folytatott, ami adott esetben a szövetséggel, Németországgal is konfliktust okozhatott.¹⁴ A vezérkarnak mindazonáltal nem voltak illúziói a különítmény sikerességével kapcsolatban: 1916. január 26-án, amikor az uralkodó, Ferenc József aláírta a kiküldetési parancsot, állítólag rezignáltan csak ennyit jegyzett meg: „na ich glaub’ doch, die sehen wir nimmer”, vagyis „azt hiszem, ezeket se látjuk többé”.¹⁵ Mindez azonban – úgy tűnik – nem jelentett érdektelenséget. Amikor az agg császár később az osztrák–magyar misszió sorsáról érdeklődött, aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a katonák miképpen fogják elviselni a számukra szokatlan éghajlatot és életkörülményeket.¹⁶

A bécsi katonai hatóságok tájékoztak a palesztinai közegészségügyi helyzetről és az ottani ellátási lehetőségekről, majd a török hadsereg vezérkaránál elérték, hogy a tüzérütegek személyzete ugyanazt az ételmezést és egészségügyi ellátást kapja, mint a levantei térségben harcoló németek. Minden technikai eszköz Bécsből érkezett, az élelmiszerek (például a burgonya) viszont Magyarországról, Kecskemét környékéről, vagyis mintegy 3000 km-es távolságból.¹⁷ A császári és királyi közös hadügyminisztérium, valamint a Monarchia nagykövetsége állította össze az osztrák–magyar csapatok parancsnokságát Konstantinápolyban és Palesztinában, amelynek a tagjai sűrűn cserélődtek az időnként elviselhetetlen időjárás miatt. Megpróbáltak tapasztalt katonaorvosokat kiválasztani,

---

¹² Erről bővebben ld. SCHWANITZ 2003.; MCKALE 1993.; GOSSMAN 2014. 81–105. Magyarul ld. RUBIN – SCHWANITZ 2014. 23–75.

¹³ REICHMANN 2009. 189.

¹⁴ WILL 2014. 193–204.

¹⁵ JUNG 1992. 45.

¹⁶ POMIANKOWSKI 1928. 250.

¹⁷ KEMÉNY 1938. 339–349.

ezenkívül felállítottak egy osztrák–magyar beteggondozót a Boszporusz partján és más egészségügyi intézményeket Palesztinában. Külön személyzet foglalkozott a csapatok Oszmán Birodalmon belüli utaztatásának megszervezésével. A misszió saját pénztárral rendelkezett, amelynek a költségeit teljes egészében a bécsi *k. u. k. Kriegsministerium* biztosította. A csapatok tevékenységét az Enver pasa és Pomiankowski által 1916 szeptemberében kötött megállapodás szabályozta, ennek leglényegesebb pontjai a következők voltak:

1. a *k. u. k.* egységek szerepe és feladatai a török hadseregen belül közvetlenül a török vezérkar és az osztrák–magyar parancsnokság által kötött megállapodásból következnek, utóbbit Konstantinápolyban a Katonai Rezidentúra képviseli;
2. ami a harctéri taktikát illeti, az osztrák–magyar csapatok közvetlenül attól a török hadtestparancsnokságtól függenek, amelyhez beosztásra kerültek;
3. minden más téren (fegyelem, toborzás, ellátás, gazdasági és adminisztratív problémák stb.) az osztrák–magyar alakulatok saját csapatparancsnokaiknak és a konstantinápolyi Katonai Rezidentúrának vannak alárendelve;
4. abban az esetben, ha török parancsnokaiktól nyilvánvalóan végrehajthatatlan utasítást kapnak, az osztrák–magyar tiszteknek jogukban áll – megfelelő formában – panaszt benyújtani és jelenteni az ügyet a Katonai Rezidentúrának.¹⁸

Miközben a szuezi frontra küldött 10 cm-es kaliberű ágyúkat teljes egészében a híres-nevezetes plzeňi Škoda gyár szállította, a „Marno” hegyi tarackos osztály (*K. u. k. Gebirgshaubitzdivision von Marno*) szinte kizárólag magyarokból állt, akik a budapesti és a kassai hadkiegészítő körzetből érkeztek. A „Marno” osztályt 1916 februárjának végén és márciusának elején nagy felhajtás közepette vonattal indították útnak a Közel-Keletre. Konstantinápolyban a magyar harcosokat valódi keleti pompával fogadták, néhány nap múltán pedig maga V. Mehmed szultán és Enver pasa tartott felettük szemlét. A csoportosítás katonazenekara eközben nagy sikert aratott nem csupán a helyi osztrák–magyar és német kolónia sorai-
ban, hanem a török közönség körében is.

A Škoda gyár által előállított fegyverzet egyébként már 1914 óta folyamatosan áramlott az oszmán hadsereghez és rendkívül népszerűvé is

---

¹⁸ POMIANKOWSKI 1928. 256.

vált a török csapatok körében.¹⁹ 1916 folyamán 80 db különböző kaliberű hegyi tarackot (*Gebirgseschütze*) szállítottak az Oszmán Birodalomba, továbbá felszereltek 50 tüzéruveget.²⁰ Összességében 1916 végéig a Škoda művek egymagában hatalmas mennyiségben szállított katonai felszerelést a törökök birodalmának, amelynek értéke elérte a 100 millió koronás nagyságrendet.²¹ Az eszközök kezelésére persze meg is kellett tanítani a vásárlókat. Áprilisban egy kiképző misszió (egy tiszt és hat altiszt) indult útnak a Monarchiából az oszmán székvárosba. A helyi katonák kiképzése a tüzérségi eszközök használatára azon módszerek szerint történt, amelyeket speciálisan a török csapatok számára dolgoztak ki.

Az osztrák–magyar tüzérek Konstantinápolyból 1916 márciusának végén indultak tovább először vonaton, később ökrösszekéren és lovon a Toros-hegység hágóin át. A hegyi átkelésben segítséget nyújtott egy gépesített szállító egység is. Miután megérkeztek Damaszkuszba, a katonák ismét vonatra szálltak és Jeruzsálemen keresztül április 12-én érkeztek meg a Negev-sivatagba, Beér-Seva városába, ahol csatlakoztak a már ott tartózkodó török szövetségeseikhez. Annak érdekében, hogy hozzá szokjanak a szokatlan terephez és éghajlathoz, a helyszínen rendszeresen menetgyakorlatokat tartottak. A leghosszabb ilyen menetelés a májusi volt, amelynek során a Beér-Seva-Hebron-Betlehem-Jeruzsálem-Beér-Seva útvonalon nem kevesebb, mint 170 km-t tettek meg. Természetesen nem egyváltéban tették meg az utat, ekkor iktatták be a már említett néhány napos jeruzsálemi pihenőt és látogatást. Május 16-án Dzsemál pasa, Palesztina katonai kormányzója, az ifjútörök „triumvirátus” egyik tagja a szent város falainál szemlét tartott az osztrák–magyar csapatok fölött.

Augusztusban a Beér-Sevában összegyűlt török, német és osztrák–magyar erők másodszor is megkísérelték a Szezei-csatorna elfoglalását. A legkomolyabb kihívást nem is magának a csatornának a megszerzése, hanem a kietlen, sivár Sínai-félszigeten való átkelés jelentette, amit önmagában már az is nehezített, hogy a világháború kitörése előtt Palesztinában lényegében egyáltalán nem hoztak létre jelentős utánpótlás-bázisokat és logisztikai központokat, amelyek a hadsereg mozgását megkönnyítették volna, mivel az oszmán hadvezetés ezt a frontot egyáltalán nem tartotta fontosnak a Balkánhoz, a Kaukázushoz, vagy éppen Mezopotámiához képest.²² A Sínai-félszigeten való átkelés, amelynek során a katonák-

---

¹⁹ SAMSINGER 2010. 267–298.

²⁰ FISCHER 2004.

²¹ HOFMANN 2012. 39.

²² BERELOVICH – KARK 2017. 153–172.

nak a brit felderítő repülőgépek miatt éjszaka kellett menetelniük, rendkívüli nehézségekkel járt. Az ütegeket szétszedték három darabra, s mindegyiket 16 igásállat vontatta. A tábori ágyúk kerekei mélyen bele-süppedtek a sivatag homokjába, ezért a kerekre 20 cm széles vaspántot erősítettek. Nem ritkán pallókat fektettek a homokra. Így persze rendkívül lassan tudtak csak haladni, óránként mindössze egy kilométert tettek meg...²³ Végül ez a második hódítási kísérlet is kudarccal végződött, ámde a magyar és a német tüzérségnek köszönhetően sikerült lefékezni az angol lovasság ellentámadását és stabilizálni a frontot. Augusztus 7-én elrendelték a hadsereg visszavonulását. A visszavonulás során a magyar tüzérek képezték az utóvédet. Szeptemberre az egész osztrák–magyar expedíciós hadtest az ágyúival együtt sértetlenül tért vissza el-Arisba, a kiindulási pontjára. Ezt követően az ütegek a török–egyiptomi határon a frontvonalban maradtak még egy ideig, majd novemberben Jeruzsálembe, decemberben pedig Betlehembe vonultak téli szállásra.

Jézus Krisztus szülővárosában a karmeliták és a szaléziánusok látták el szállással a szolgálatban lévő katonákat. A magyarok november 23-án itt szereztek tudomást arról, hogy elhunyt Ferenc József, akinek a lelki üdvéért gyászmisét mondtak a Szent Sír templomában. Két nappal később a szaléziánus kolostor udvarán a katonák hűséget fogadtak Károlynak, Ausztria császáranak és Magyarország királyának. A harcosok 1916 karácsonyát nyugodt körülmények között ünnepelték Betlehemben. Egy alábbi naplórészlet megörökítette az ünnep hangulatát:

„A Születés Templomában este tíz órától korlátokkal elkülönítve biztosítottak helyet az osztrák–magyar legénység számára, majd tizenegy óra körül fáklyásmenetben, zenekísérettel bevonult a teljes hadosztály. Éjjel tizenkettőkor Őeminenciája Szíria és Palesztina latin pátriárkája főpapi misét celebrált, nagy szolgálatot téve ezzel a hadosztálynak és Betlehem lakosságának. Az éjjeli misén a 2/6 sz. tarackosüteg zenekara Haydn Német miséjét játszotta, míg az átváltoztatás alatt a katonákból álló férfikar ajkán csendült fel a »Csendes éj«. Ezek a hangulatos betétek felejthetetlen benyomást tettek minden áhítatos jelenlevőre. A pátriárka fogadása után a két üteg a legénységi szállás előtti szabad téren felemelő ajándékozási ünnepséget rendezett, melyen az ütegpáncsnokok és a hadosztály tábori lelkésze a fénykoszorúval díszített karácsonyfa előtt megragadó ünnepi beszédet tartott a legénységnek, kinek-kinek a maga anyanyelvén. Ezután minden katona gazdagon részesült az alegységparancsnok, illetve a

²³ KEMÉNY 1938. 339–349.

Hadigondozóintézet és a bejrúti »Fekete-Sárga Szövetség« ajándékaiból.”²⁴

Az augusztusi kudarc után az oszmánok egyszer s mindenkorra lemondtak a szuezi behatolás tervéről. Ellenben 1917 márciusában a több hadosztályba szervezett britek heves támadást indítottak a palesztinai török erők és szövetségeseik ellen („első gázai csata”). Az offenzíva azonban rosszul sült el: a védők – a magyar tüzérség aktív részvételével, amely felkészülve várta a rohamot az arcvonalon – súlyos csapást mértek az angolokra. A brit parancsnokság szerint a veszteségeik (halottak, sebesültek, eltűntek) megközelítette a 4000 főt.²⁵ Ezzel szemben a védők veszteségei csupán kb. 1600 főt tettek ki, de a gázai csata első napján közelharcban elesett az osztrák-magyar kontingens parancsnoka, Władysław Ritter von Truszkowski százados.²⁶ Rajta kívül hét tiszt és altiszt vesztette életét a csatában, mindannyiukat egy front mögötti kertben temették el. Nem sokkal később Truszkowski százados földi maradványait exhumálták és katonai tiszteltetés mellett a jeruzsálemi Sion-hegy egyik kriptájában helyezték örök nyugalomra.

Truszkowski életéről Sajó György ad számot. Tőle tudjuk, hogy 1876. május 3-án született Lembergben (az ukrainai Lvivben), amely akkoriban az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Galícia fővárosa volt. Nemesi származású apja vasúti főellenőrként dolgozott. Truszkowski 19 évesen belépett a cs. és kir. hadseregbe, ahol különböző tüzéralakulatoknál szolgált. Gyorsan haladt előre a katonai ranglétrán, 37 évesen léptették elő századosná. Szerzőnk megállapítja: „A kassai 6. hegyi tüzérezred 2. sz. hegyi tarackos ütegeinek parancsnokaként került 1916 tavaszán a török fennhatóságú Palesztinába. A kassai ezred magyar kiegészítésű volt, így a parancsnoksága alatt álló üteg zömmel magyar nemzetiségű katonákból állt.”²⁷

De 1917 elején még nem ő volt a teljes palesztinai osztrák–magyar kontingens parancsnoka, ugyanis az ütege a budapesti 4. hegyi tüzérezred 1. sz. hegyi tarackos ütegeivel együtt alkotta a felettese, Adolf Marno von Eichenhorst után elnevezett „cs. és kir. Marno hegyi tarackos osztályt” (*k. u. k. Gebirgshaubitzdivision von Marno*). Mint láttuk, az ütegek feladata az volt, hogy tüzérségi támogatást nyújtsanak a törökök szuezi előretörésének, az 1916. augusztusi kudarc után pedig segíteniük kellett tartani a gázai és beér-sevai frontot az angolok ellenében. A Gázánál lezajlott első erőpró-

²⁴ SAJÓ 2010.

²⁵ ÇIÇEK 2018.

²⁶ DJEMAL 1922. 178.

²⁷ SAJÓ 2012.

bára 1917 márciusában azonban már nem Marno parancsnoksága alatt került sor, mivel az első gázai csata előtt két héttel a főtisztet hirtelen átvezényelték az olasz frontra. Helyére Truszkowskit állították, egyúttal az egységet átnevezték: *k. u. k. Gebirgshaubitzdivision von Marno* helyett *k. u. k. Gebirgshaubitzdivision in der Türkei* (cs. és kir. törökországi hegyi tarackos osztály) lett az új elnevezése.²⁸

Március 18-án Truszkowski Gáza körül állásba helyezte két tábori üteget: a front balszárnyán a budapesti 1/4-es üteg a várostól nagyjából egy km-es távolságra foglalt pozíciót, míg a jobbszárnyon a kassai 2/6-os üteg a Gáza fölé 70 méteres magasságba emelkedő Ali Muntár-hegy tővében helyezkedett el. Truszkowski ennek a stratégiai fontosságú magaslatnak a csúcsán építette ki a harcálláspontját. Az angol lovasság és gyalogság március 26-án lendült támadásba. Heves harcok után a hegy lábánál megfutamította a 2/6-os üteg tüzéreit, akik kénytelenek voltak visszavonulni, hátrahagyva az ágyúikat, amelyeknek a lövedékeit még hatástalanították, a závarzatát pedig eltávolították. Ezt követően a brit gyalogság megrohamozta az Ali Muntárt és el is foglalta. Truszkowskinak és bekerített állásának nem maradt esélye a menekülésre. A századosnak még sikerült egy pisztolylövessel leterítenie egy angol tisztet, mielőtt négy lövedéktől ő maga is el nem esett.

A britek estig tartották megszállva az Ali Muntárt. De a házmagasságú kaktuszokkal tarkított terepen a több frontszakaszon küzdő angol csapategységek egymással való kommunikációja rendkívül nehéznek bizonyult, s mivel a brit vezérkar megértette, hogy ezen a napon nem fogja tudni bevenni Gázát, elrendelte az általános visszavonulást. Az alkalmat kihasználva, az éjszaka leple alatt a 2/6-os üteg parancsnoka, Kopasz Árpád hadnagy 60 magyar és 50 török katonával visszaszerezte a hátrahagyott ágyúkat, így másnap reggel újra be lehetett vetni őket és tüzet nyitni velük az Ali Muntárra ismét felkapaszkodni próbáló angol csapatokra. A kiújult harcban a délután folyamán a szövetséges török, osztrák–magyar és német erőknek sikerült teljesen visszaszorítaniuk a briteket a frontvonal mögé.²⁹

Truszkowski századoson kívül még négy magyar tiszt esett el a gázai csatatéren: Nagy Mihály szakaszvezető, Lázár János és Kyrill Bene tüzérek, valamint Gonda Lajos főtüzér. A halottakon túl (7 tiszt és 43 tüzér) a

²⁸ 1918-ban a csoportosítást újra átnevezték (*Feldhaubitzaabteilung in der Türkei* – törökországi tábori tarackos osztály). JUNG 2003. 43.

²⁹ POMIANKOWSKI 1928. 313–314.; KEMÉNY 1938. 339–349.

két osztrák–magyar üteg 36 embert veszített.³⁰ Valószínűleg mindannyian hadifogságba estek, ugyanis Archibald Murray brit főparancsnok a március 28-i jelentésében pontosan ugyanezt a számot adta meg. Azt írta, hogy az angol csapatok a csata során foglyul ejtettek négy osztrák–magyar tisztet és 32 közkatonát. Ezeket a hadifoglyokat gyalog kísérték az egyiptomi hadifogolytáborokba a Sínai-félszigeten keresztül. A csatát követően Karl Graf Trauttmansdorff-Weinsberg, a konstantinápolyi osztrák–magyar nagykövetség első tanácsosa a következő, láthatólag büszke jelentést küldte Bécsbe:

„Többen is hangsúlyozták nekem, hogy Gázánál az angol támadások diadalmos visszaverése jelentős részben a k. u. k. Gebirgshaubitzdivision von Marno nagyszerű tüzelésének volt köszönhető.”³¹

Április 17–19. között, immár harckocsikat is bevetve, az angolok újabb támadást indítottak Gáza mellett („második gázai csata”), de ez az offenzíva szintén súlyos brit veszteségekkel ért véget, köszönhetően az oszmán csapatok és a magyar tüzérség hatalmas védelmi erőfeszítéseinek. Az ember nagyságú kaktuszerdők rejtekéből leadott ágyútűz valósággal megtizedelte az ellenséget. A bevetett nyolc Mark-I típusú harckocsiból az angolok elveszítették hármat, amelyeket a k. u. k. Gebirgshaubitzdivision in der Türkei tett harcképtelenné. Az egyik kutatónk megállapítása szerint ebben az ütközetben aratták a magyar tankelhárító lövegek az első sikereik egyikét.³² A brit veszteség katasztrofális volt: egyedül április 19-én 1800 főt veszítettek, miközben a magyar tüzérek mindössze egy halottról adtak számot a harcok befejeződése után.³³ Két osztrák–magyar ágyú ugyan tönkrement, de később az egyiket megjavították, a másikat pedig egy újjal lecserélték. A második gáza csatát követően, 1917 áprilisa és októbere között patthelyzet alakult ki a dél-palesztinai térségben, a szembenálló erők egyike sem tudta a maga javára fordítani a lövészárók-háborút.

1917 októberében az új főparancsnok, Edmund Allenby irányításával megindult a harmadik brit támadás. Ezúttal az újjászervezett és megerősített angol csapatoknak sikerült áttörniük az ellenséges frontot Beér-Seva mellett, de csak több napig tartó ádáz küzdelem árán, amelynek során a magyar tüzérek bátran kitartottak és négy napon keresztül aktívan részt

---

³⁰ BOLEK 2014. 12.

³¹ Trauttmansdorff Czerninnek, 1917. március 31. TAREK-FISCHER 2006. 264.

³² B. STENGE 2013. 39–41.

³³ TAREK-FISCHER 2006. 264–265. Ezzel szemben Bolek szerint a magyarok 6 tisztet és 266 hadifoglyot veszítettek. BOLEK 2014. 14.

vettek a védekezésben. Gáza november 7-én elesett („harmadik gázai csata”), az angol expedíciós hadsereg pedig megkezdte az előrenyomulását Jeruzsálem felé, amely harc nélkül december 9-én nyitotta meg a kapuit a győzelmes csapatok előtt. A város 400 éves oszmán története ezzel véget ért. Jóllehet lehetetlennek bizonyult az angol előretörés megállítása, az osztrák–magyar ütegek legénysége bátran fedezte a török csapatok visszavonulását. Ami azt illeti, a szembenálló erők egyenlőtlenek voltak: a 250 ezres brit expedíciós hadsereggel szemben az oszmánok nem voltak képesek számottevő erősítést küldeni a frontra. Ugyanakkor a mi szempontunkból egyáltalán nem mellékes, hogy ekkoriban egy harmadik 24 cm-es kaliberű osztrák–magyar hegyi tüzéregység is érkezett Palesztinába.³⁴ 1917 végén a *k. u. k.* alakulatok Damaszkuszban pihenték ki a csatározások fáradalmait, ahol alkalmuk nyílt készletek felhalmozására.

A következő év tavaszán a cs. és kir. tüzérséget az antant Transzjordániában indított támadásai megállítására vetették be. A magyar ütegek a Jordán folyó völgyében két csatában is részt vettek. Április végén az antantcsapatok közelharcra kényszerítették a 2. üteget és két török gyaloghadosztályt, de végül a tüzéregységeknek sikerült visszavonulniuk. A török hadtest egyik parancsnoka nem győzte magasztalni a magyar katonák érdemeit Pomiankowskiak:

„Bátorkodom tájékoztatni Önt az osztrák–magyar üteg kiemelkedő teljesítményéről a Jordánnál zajló második csatában. Ágyúival és határozott harcmórával hozzájárult a győzelmünkhöz. Emellett fellépése és az említett csatában való részvétele növelte a mi csapataink harci morálját.”³⁵

Viszont a szeptemberben felújított brit rohamok sorozatát a központi hatalmak erői már nem tudták föltartóztatni. 1918. szeptember 19. után, a harmadik transzjordániai csatában a közös frontot áttörték, a támadók pedig félresöpörték a Monarchia csapatait; az 1/4-es budapesti üteg különösen elkeseredett harcokat vívott és súlyos veszteségeket szenvedett.³⁶ Általános és rendezetlen visszavonulás vette kezdetét. A magyarok Aleppó irányában hagyták el végleg Palesztina területét. Az osztrák–magyar alakulatok 13 nap alatt a Holt-tengertől Homszig a sivár és vízben szegény vidéken mintegy 400 km-t tettek meg, miközben ki vol-

³⁴ POMIANKOWSKI 1928. 381.

³⁵ POMIANKOWSKI 1928. 393.

³⁶ KEMÉNY 1938. 339–349.

tak téve a légítamadásoknak és a beduinok üldözéseinek. Ráadásul magukkal kellett cipelniük a fegyverzetüket, a lőszerkészletüket, az ütegek eszközkészletét és felszerelését, hogy az semmiképpen se kerüljön az ellenség kezére. Később ez a felszerelés és maguk az ágyúk az új török főparancsnok, Musztafa Kemál birtokába fognak kerülni, akinek az egyetlen komplett üteget éppen ez az üteg jelenti majd.³⁷ A sorállomány és a tisztek a betegekkel és a sebesültekkel együtt október végén és november folyamán érkeztek meg Konstantinápolyba.³⁸

Szerencsére Ferenc József 1916-os baljós jóslata nem vált valóra. A háború végén az ütegek személyzete viszonylag szerény veszteségekről tudott beszámolni, s miután a más törökországi hadszíntereken harcoló többi osztrák–magyar egységgel együtt Konstantinápolyban behajózták őket, Trieszten keresztül 1919. január végén visszatérhettek Magyarországra. Az evakuálás során összesen 200 tisztet, 1050 közkatonát és 200 civilt szállítottak haza.³⁹

Ennek a történetnek van még egy roppant érdekes, egyszersmind jellemző epizódja, amelyről Sajó György jóvoltából tudunk.⁴⁰ Az első világháború után a térségben bekövetkező politikai változások miatt Truszkowski százados holtteste nem nyugodhatott békében a jeruzsálemi kriptájában. Mint láttuk, a lengyel tiszt földi maradványait Gázában exhumálták azért, hogy méltóbb helyen várhassa ki a világháborús végső győzelmet. E remélt győzelem után minden jel szerint a szülővárosában, Lembergben szándékoztak végső nyughelyére helyezni az elhunytat. A százados legméltóbb ideiglenes sírját Jeruzsálemben találták meg, az asszumpcionista Sion-hegyi kolostorának kriptájában, ahová díszes temetési menetben szállították át a holttestet, miután gyászmisét celebráltak a lelki üdvéért a francia Ratisbonne monostor kápolnájában.

Közismert, hogy miután 1914 őszén Törökország a központi hatalmak oldalán a háborúba belépett, a franciákat – ahogy később az olaszokat és az angolokat – ellenségeknek nyilvánították, ezen országok állampolgárait pedig kiutasították az Oszmán Birodalomból, Palesztinát is beleértve, hátrahagyott ingatlan vagyonukat pedig katonai célokra kisajátították. Ez történt az asszumpcionista monostorával is, amely török–német katonai kórház lett, míg a Ratisbonne monostor osztrák–magyar katonai kórházzá alakult. 1916 elejétől kezdve ezek az intézmények pihezésre és lábadozásra is szolgáltak a német és osztrák–magyar tisztek és

---

³⁷ BOLEK 2014. 17.

³⁸ POMIANKOWSKI 1928. 400–401.

³⁹ POMIANKOWSKI 1928. 428.

⁴⁰ SAJÓ 2012.

közkatonák számára.⁴¹ A korszak gyakorlata szerint az elesett vagy betegségben elhunyt osztrák–magyar katonákat a Ratisbonne monostorból szállították el a végső nyughelyükre, a Sion-hegyi protestáns temetőbe, ahol 1917 elején külön katonai parcellát alakítottak ki a német és osztrák–magyar katonák számára. A temetőnek ebben a részében még ma is megtalálható kilenc, 1917 márciusa és októbere között eltemetett osztrák–magyar katona sírja.

Csakhogy Truszkowski százados, aki a halálakor a legmagasabb rangú osztrák–magyar tiszt volt a palesztinai fronton, méltóbb sírhelyet érdemelt. A kriptá kiválasztásában minden bizonnyal a temetés ideiglenes jellege is szerepet játszhatott, mivel így egyszerűbben kivitelezhetőnek tűnt egy esetleges újabb exhumálás, ha majd – a győzelem után – a holttestet Lembergbe szállítják. A Truszkowski százados lelki üdvéért tartott gyászmisét tehát 1917. április 13-án reggelén celebrálták a Ratisbonne monostor kápolnájában, az ünnepélyes temetési menet pedig innen indult el a Sion-hegy irányába. Erről az ünnepélyes menetről két korabeli fénykép is fennmaradt: az egyik azt mutatja, hogy a menet elhagyja a Ratisbonne monostort, a másik pedig az óváros fala mentén elhaladó és a Sion-hegyre tartó menetet örökítette meg.⁴²

Az olyannyira áhított győzelem azonban elmaradt, a központi hatalmak a háborút elveszítették. Truszkowski százados hányattatásai viszont nem értek véget. Mikor az antant győzelme után a francia asszumpcionista visszatértek a Sion-hegyi monostorukba, első dolguk volt, hogy eltávolítsák az ellenség magas rangú tisztjének holttestét a kriptából. 1919. november 2-án átszállították a szomszédos ferences temetőbe, a testet pedig egyszerű földsírba temették.

Az első világháborút követően Kelet-Galícia, Truszkowski szülőföldje az újonnan megalakuló Lengyelország integráns részévé vált. 1919-ben a vitatott határok miatt kirobbant a lengyel–szovjet–orosz háború, amelyben Franciaország a nagyhatalmi érdekeinek megfelelően Lengyelországot támogatta tisztek és katonai szakértők kiküldésével. Olyan híres francia katonatisztek harcoltak a lengyel hadseregben a szovjet–orosz erők ellen, mint Charles de Gaulle vagy Maxime Weygand, azokkal a lengyel tisztekkel együtt, akik nem sokkal korábban még osztrák–magyarnak számítottak, s az ellenségeik voltak... Bizonyosan ez a magyarázata annak, hogy a néhai Truszkowski százados, az osztrák–magyar császári és királyi hadsereg egykori parancsnoka most hirtelen lengyel tisztté vált.

---

⁴¹ WOHNOUT 2000. 109.

⁴² Sajó blogja mindkettőt közli. SAJÓ 2012.

1929. december 10-én Truszkowski százados földi maradványait ismét exhumálták és visszavitték az asszumpcionista monostorának kriptájába, ahol azóta is nyugszik. Sírját mindössze egy egyszerű kőtábla jelzi, amelyen a következő szöveg olvasható: „Ladislav Truszkowski parancsnok, Lengyelország, 1876. május 3. – 1917. március 26.” Érdekesség, hogy Truszkowski századosnak van egy másik síremléke is a lvivi temetőben, Ukrajnában, amelyet a családja állíttatott.

Egyetérthetünk azokkal a szerzőkkel, akik fontos szerepet tulajdonítanak ennek a főleg magyarok alkotta, a Közel-Keleten a britek ellen harcoló osztrák–magyar tüzérosztálynak. Nem kétséges, hogy a hősiességük előtt tisztelettel kell adóznunk.

Forrás és szakirodalom

Irodalom

AKSAKAL 2008 = Aksakal, Mustafa: The Ottoman Road to War in 1914. The Ottoman Empire and the First World War. Cambridge University Press, Cambridge 2008.

B. STENGE 2013 = B. Stenge Csaba: A magyar páncéltörő tüzérség tűzkeresztsége – 1939. március, Kárpátalja 1. rész. *Haditechnika*, 47 (2013) 6. 39–41.

BERELOVICH – KARK 2017 = Berelovich, Eyal – Kark, Ruth: The missing element in Palestine: infrastructure and logistics during the First World War. *First World War Studies*, 8 (2017) 2–3. 153–172.

BOLEK 2014 = Bolek Zoltán: Az utolsó dzsihád. Muszlimokkal az első világháborúban. Magyar Iszlám Közösség, Budapest, 2014.

ÇIÇEK 2018 = Çiçek, Talha: Beersheba-Gaza Line. In: Ute Daniel – Peter Gatrell – Oliver Janz – Heather Jones – Jennifer Keene – Alan Kramer – Bill Nasson (szerk.): *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin, Berlin, 2018. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/beersheba-gaza_line (2019. december 16.)

DAVOLA 2011 = Davola József: Magyar rendfenntartók a világban. *Rendődelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, 20 (2011) 23. 27–35.

DJEMAL 1922 = Djemal, Ahmed: Memories of a Turkish Statesman 1913–1919. Hutchinson and Co., London, 1922.

FISCHER 2004 = Fischer, Robert-Tarek: Österreich-Ungarns Kampf um das Heilige Land. Kaiserliche Palästinapolitik im Ersten Weltkrieg. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin 2004.

GOSSMAN 2014 = Gossman, Lionel: The Passion of Max von Oppenheim. Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler. Open Book Publishers, Cambridge, 2014.

HOFMANN 2012 = Hofmann, Lukas: Der Staatsbesuch Kaiser Karls I. in Konstantinopel und die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und dem Osmanischen Reich im Ersten Weltkrieg. Diplomarbeit, Universität Wien, Wien 2012.

JUNG 1992 = Jung, Peter: Der k.u.k. Wüstenkrieg. Österreich-Ungarn im Vorderen Orient 1915-1918. Styria, Graz 1992.

JUNG 2003 = Jung, Peter: The Austro-Hungarian Forces in World War I, (1) 1914-16. Oprey Publishing, Oxford, 2003.

KEMÉNY 1938 = Dr. Kemény Gyula: Magyar tüzérek szerepe

Palesztinában és a Suez Csatornánál. In: Felszeghy Ferenc – Reé László (szerk.): *A magyar tüzér. A magyar tüzérség története*. Reé László Könyvkiadó és Terjesztővállalat, Budapest 1938. 339–349.

MASSEY 1918 = Massey, W. T.: *The Desert Campaigns*. G. P. Putnam's Sons, New York 1918.

MCKALE 1993 = McKale, Donald M.: Germany and the Arab Question in the First World War. *Middle Eastern Studies*, 29. (1993), 2. 236–253.

POMIANKOWSKI 1928 = Pomiankowski, Joseph: *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches. Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges*. Amalthea Verlag, Wien 1928.

REICHMANN 2009 = Reichmann, Jan Christoph: „Tapfere Askers“ und „Feige Araber“. Der osmanische Verbündete aus der Sicht deutscher Soldaten im Orient 1914–1918, Inaugural-Dissertation, Westfälischen Wilhelms-Universität, Münster 2009. <http://d-nb.info/999432486/34> (2015. szeptember 22.)

REIFLER 2015 = Reifler, David M.: *Days of Ticho. Empire, Mandate, Medicine and Art in the Holy Land*. Gefen Publishing House, Jerusalem 2015.

RUBIN – SCHWANITZ 2014 = Rubin, Barry – Schwanitz, Wolfgang G.: *Nácik, iszlamisták és a modern Közel-Kelet megteremtése*. Patmos Records, Budapest, 2014.

SAJÓ 2010 = Liang Sheng (Sajó György): *Csapataink Gázánál állnak! A Wang folyó versei*, 2010. 7. 26.

<http://wangfolyo.blogspot.com/2010/07/csapataink-gazanal-allnak.html> (2019. december 16.)

SAJÓ 2012 = Liang Sheng (Sajó György): *Lemberg: a gázai hős ötödik sírja. A Wang folyó versei*, 2012. 5. 25. http://wangfolyo.blogspot.com/2012/05/lemborgazai-hos-otodik-sirja_25.html (2019. december 16.)

SAJÓ 2015 = Sajó György: *Osztrák–magyar tüzéregységek tevékenysége a Gallipoli-félszigeten: 1915. november – 1916. január. A Nagy Háború írásban és képen*, 2015. 11. 28.

https://nagyhaboru.blog.hu/2015/11/28/osztrak_magyar_tuzeregyseg_ek_tevékenysége_a_gallipoli-félszigeten (2019. december 16.)

SAMSINGER 2010 = Samsinger, Elmar: „Oesterreich kann mit den Sympathien des Orients zufrieden sein!“ Kaiser Franz Joseph und Kaiser I. in Konstantinopel. In: Rudolf Agstner – Elmar Samsinger (szerk.): *Österreich in Istanbul. K. (u) K. Präsenz im Osmanischen Reich*. Lit Verlag, Wien 2010. 267–298.

SCHWANITZ 2003 = Schwanitz, Wolfgang G.: *Djihad „Made in Germany“: der Streit um den Heiligen Krieg 1914–1915. Sozial Geschichte*,

18. (2003) 2. 7–34.

TAREK-FISCHER 2006 = Tarek-Fischer, Robert: *Österreich im Nahen Osten: die Großmachtpolitik der Habsburgermonarchie im Arabischer Orient 1633–1918*. Böhlau, Wien, 2006.

TRUMPENER 1968 = Trumpener, Ulrich: *Germany and the Ottoman Empire, 1914–1918*. Princeton University Press, Princeton 1968.

URBÁN 1970 = Urbán Aladár (szerk.): *Nyugat-Európa és Amerika 1789–1918*. Új- és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. 1/2. kötet. Tankönyvkiadó, Budapest 1970.

WILL 2014 = Will, Alexander: *Der Gegenspieler im Hintergrund: Joseph Pomiankowski und die antideutsche Orientpolitik Österreich-Ungarns 1914-1918*. In: Wilfried Loth – Marc Hanisch (szerk.): *Erster Weltkrieg und Dschihad. Die Deutschen und die Revolutionierung des Orients*. Verlag Oldenburg, München 2014. 193–204.

WOHNOUT 2000 = Wohnout, Helmut: *Das österreichische Hospiz in Jerusalem. Geschichte des Pilgerhauses an der Via Dolorosa*. Böhlau, Wien 2000.

Hungarian soldiers in Palestine, 1916-1918

It is hardly known that from 1916 up until the end of World War I, the Austro-Hungarian military contingents fought in the territory of the Ottoman Empire against the Allied troops. These units arrived in the Middle East at the request of the Ottomans in 1916. They were deployed to various locations, but most people were sent to Palestine. The "K. u. k. Gebirgshaubitzddivision von Marno", which consisted mainly of Hungarian soldiers, participated in the battles of Gaza, and fought well during the retreat in 1917-18. Meanwhile, they suffered heavy casualties, and the commander, Captain Truszkowski also lost his life.

Keywords:

World War I, Palestine, Ottoman Empire, Austro-Hungarian troops.

„A honvéd vállára vette kerékpárját”
A BALOGH ÁDÁM KERÉKPÁROS ZÁSZLÓALJ SORSA 1945-IG

A kerékpáros katonai alakulatok a biztonsági kerékpár megjelenése után elsősorban az utánpótlás és postai szolgálat terén terjedtek el szinte minden országban. Az USA mellett Európában Anglia, az Osztrák–Magyar Monarchia, Svédország, Belgium, Olaszország, Svájc és Finnország helyezte nagyobb hangsúlyt a kerékpáros-alakulatok felállítására. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében 1908-tól jelentek meg ezek a járművek. A magyar hadikerékpárokat az osztrák ipar gyártotta, de 1929-től a csepeli Weiss Manfréd Művek készítette a magyar hadsereg számára ezeket.¹

A Balogh Ádám m. kir. honvéd kerékpáros zászlóalj története az első világháborút követően kezdődött. Bár az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében már szolgált kerékpáros egység, a magyar haderőbe Trianon hatására került be hivatalosan ez az alakulattípus. Az 1921. évi XXXIII. törvénycikk (*A trianoni békeszerződés*) V. fejezet - (Fegyverzet, lőszer és hadianyag) I. táblázatában *A gyaloghadosztály szervezete és legnagyobb létszáma*, illetve a III. táblázatban *A vegyes dandár szervezete és legnagyobb létszáma* címekkel már meghatározott 1-1 kerékpáros zászlóaljat (3-3 század) 18-18 tiszttel és 450-450 katonával. A rövid leírás szerint mindegyik zászlóalj 1 törzsből, 2 utászszázadból, 1 hidászszakaszból és 1 fényezőszakaszból állhatott.²

Az alakulatot m. kir. 2. honvéd kerékpáros zászlóalj elnevezéssel Hajmáskéren állították fel, és 1932-ig itt is állomásozott. A húszas évek végén, a harmincas évek elején elindult magyar fegyverkezési program egyik alapvető pontja volt, hogy egy viszonylag gyorsan mozgósítható, a határok mentén készenlétben tartott haderőt építsen ki.³

Kiskunhalas más településekkel versengett, hogy területére katonaságot és laktanyát telepítsenek.⁴ A város vezetése, hogy hangsúlyosabbá tegye elképzeléseit, egy kérelmet intézett a Magyar Királyi Honvédelmi

¹ VÉGSŐ 2019. 38-45.

² Legkevesebb 12 tiszt és 300 katona lehetett egy-egy kerékpáros alakulatban. (letöltés: https://intermatrix.hu/samples/trianoni_beke.pdf, 2020. március 15.)

³ ROMSICS 1999. 239-241.

⁴ *Kiskunhalas Helyi Értesítője* (továbbiakban: *KHÉ*), 1932. augusztus 27. 2.

Minisztériumhoz, hogy elősegítsék egy állandó helyőrség létrehozását. A városi pénzügyi bizottság és a polgármester közös tárgyalásainak eredményeképpen a település vezetése egy körülbelül 20-22 holdas területet ajánlott fel a város északi, belterületi részén.⁵ Ráadásul Gömbös Gyula a város kormánypárti országgyűlési-képviselőjelöltjeként indult a választáson. Nem tudjuk, hogy ez végül mekkora szerepet játszott annak fényében, hogy végül Abádszalók parlamenti mandátumát fogadta el.⁶

A laktanya felépítése után az alakulat 1932. szeptember 25-én vonult be a városba. Dr. Fekete Imre polgármester a következő szavakkal üdvözölte a kerékpáros zászlóaljat:

*„Halasi Katonák! Egy városnak évszázados vágyódása és álma virágzott ki a mai napon, amidőn a halasi ég alatt magyar katonák, halasi katonák lába alatt reng a föld. (...) Halas város közönsége ezt a zászlóalj katonát magáénak tekinti, testvérének vallja. Megosztja vele bánatát, vágyait, átadja örömének javát. Véle lesz a béke munkás hétköznapjain és vasárnapjain. De épp úgy vele lesz, ha fordul az idő és a háború véres ekéje szántja a magyar ugart. Kiskunhalas város közönsége nevében szeretettel üdvözlöm a halasi zászlóalj tisztikarát és legénységét. Kérem, szeressék meg ezt a várost és minden lakóját. Isten áldása kísérelje lépteiket és kívánom, hogy minden munkájukkal szolgálják az ezeréves régi Nagy-Magyarország feltámadását.”*⁷ Az 1932-ben bevonult 2. honvéd kerékpáros zászlóalj 1934-ig viselte ez a hadrendi számot. 1935-től 1938 tavaszáig 4. honvéd kerékpáros zászlóalj néven szerepelt. Végül az országgyarapítás és a második világháború idején már 15. honvéd kerékpáros zászlóalj néven tartották számon. A kerékpáros katonák, tisztek fontos szereplői lettek a város közéletének, társadalmi és kulturális pezsgésének is. Színházi előadásokat adtak elő, labdarúgó mérkőzéseket játszottak különböző csapatokkal, valamint segítették a város fásítási munkáit. A hétköznapok úgy teltek, mint bármelyik másik katonai közösségben. Voltak utált és kedvelt parancsnokok. Sok volt az ugratás és a tréfa, hogy elüssék a laktanyai unalmat. Főként a tisztek, tisztesekek és tiszthelyettesek közül többen meg is nősültek és letelepedtek itt. Számos udvarlási történet volt, de öngyilkosság is történt. Előfordultak balesetek és halálos szerencsétlenségek is.⁸ A kiskunhalasi korszakban az alakulat parancsnokai Bittó Dezső alezre-

⁵ FEKETE 1935. 32.

⁶ Vö: VÉGSŐ 2004. 252-254., illetve VÉGSŐ 2005. 801-802. Végül Musa István, a vesztes kispadajelölt lett a helyi országgyűlési képviselő. Gömbös 2638 szavazatot (58,08%), Musa 1904 szavazatot (41,92%) kapott.

⁷ KHÉ, 1932. szeptember 28. 2.

⁸ VÉGSŐ 2004. 260-265.

des (1928-1933), Pétery Béla alezredes (1933-1936), Oszlányi Kornél alezredes (1936-1940), Istvánffy Ede alezredes (1940-1941), Bresztovszky Erik alezredes (1941-1944), Bitai István alezredes (1944), Holló Miklós százados (1944-1945) voltak.⁹

A Huba I. hadrend alapján a zászlóalj felszerelését 1938 októberétől megerősítették. Az alakulatot alkotó három kerékpáros századnak századonként 12 golyószórával kellett rendelkeznie (rajonként 1-1), géppuskás százada 6 géppuskából és két nehézpuskából állt. Zászlóaljközvetlen alakulatként egy árkász-, egy páncéltörő ágyús és egy távbeszélő szakaszt alkalmaztak, továbbá alárendeltek egy kisharckocsi-szakaszt és egy gépvontatású közepes tarackos üteget is. Az állománytábla szerint a géppuskás századnak gépkocsizónak kellett volna lennie, de az anyaghiány miatt ideiglenesen itt is kerékpárok lettek rendszeresítve.¹⁰

A zászlóalj első hadmozdulatára 1938-ban került sor. Az első bécsi döntés alapján a magyar csapatok a Felvidék bizonyos meghatározott területeire bevonulhattak. A kecskeméti 2. lovasdandárt a dandárközvetlen alakulatok mellett az 1. és a 2. huszárezred, valamint a 15. és a 16. kerékpáros zászlóaljak alkották.¹¹ A Balogh Ádám kerékpáros zászlóalj november 3-ára zárkózott fel a határra és november 5-10. között vonult be. Taron öt hétig volt, azután Somoskőújfalunál lépte át a határt és a Feled-Fülek menetvonalon vonult be Rimaszombatra. Az alakulatot kivonták a lovasdandár alárendeltségéből és az 1. vegyesdandár alárendeltségébe osztották be, Jekelfalussy-Wolnhoffer Emil ezredes csoportjába.¹² A zászlóalj egy ideig a városban maradt. Kiskunhalas címeres nemzeti lobogót küldött Rimaszombatnak. Erről a helyi média így számolt be: *„A halasi kerékpáros zászlóalj Rimaszombatra vonul be és a város nevében dr. Fekete Imre polgármester egy nagyon szép, magyar címerrel díszített nemzeti zászlót jutatott el vitéz Oszlányi Kornél zászlóalj parancsnokhoz azzal a kéréssel, hogy vigye azt el a halasi kerékpáros zászlóalja a rimaszombatiaknak. A zászló rúdján Halas színei, kék-fehér szalagok vannak, s rajta a felírás: „Rimaszombat városának Kiskunhalas város.”*¹³ Oszlányi alezredes november 15-én a következőképpen írt Kiskunhalas polgármesterének: *„A magyarok Istene megengedte, hogy a szerencsétlen kimenetelű világháború után húsz évvel a Felvidék magyar lakta területén több mint egymillió testvérünket újból keblünkre ölelhessük. Ezen történelmi időkben dicsőséges szerep jutott a kiskunhalasi m. kir „Balogh Ádám” 4. honvéd*

⁹ SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 46.

¹⁰ Uo. 56-63.

¹¹ SIPOS-RAVASZ 1997. 355.

¹² SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 67-70.

¹³ KHÉ, 1938. november 9. 5.

kerékpáros zászlóaljnak, is, mely Somoskőújfalunál a trianoni határsorompót le-döntve Füleken, Feleden át Rima-Szombatra vonult be, kísérvé rabságból felszabadult magyar testvéreink ujjongásából és örömkönnyeitől. E vérnélküli, valóban felszabadító és valóban diadalmenet emlékére küldöm, a mi szeretett ősi kiskun városunknak Fülek, Feled, Rimaszombat véráztatta édes magyar anyaföldjének kis maroknyi rögét azzal a kéréssel, hogy drága ereklyét méltóan és becsületben tartani szíveskedjék.”¹⁴ Később a hálás Rimaszombat Éva László polgármester révén egy ezüst csapatkürtöt adott a zászlóaljnak ajándéknak.¹⁵

Nem pihenhettek az alakulat tagjai, ugyanis 1939-ben már Kárpátalja visszacsatolása került napirendre. Az egység a Kárpát-csoport parancsnokságnak nevezett VIII. hadtest-parancsnokság irányítása alatt a 2. lovasdandár alárendeltségében lépett harcba. 1939. március 22-én, 11 óra 26 perckor a 2. lovasdandár és azon belül a zászlóalj utasítást kapott arra, hogy meneteljen Ungtarnóc–Nagykapos–Nagyselmencz térségébe.¹⁶ Munkácsról az alakulat a Nagydobrony–Csap–Szürte menetvonalon vonult. Ungtarnócon a zászlóaljparancsnok, Oszlányi Kornél alezredes te-repszemlét tartott. Este érkeztek meg a felső vezetés által elrendelt térségbe, amely Ungtarnóc–Botfalva–Sislócz területére esett. A kerékpáros zászlóalj március 23-án átkelt az Ung folyón. Elsőként felderítő járőröket küldött ki, amelyek kerékpáros rajokból, illetve rajonként egy Ansaldo kisharckocsiból álltak.¹⁷ Az Ung folyón átkelve egy szakasz Mosonyi György törzsőrmester parancsnoksága alatt birtokba vette Lakárdot és Bezőt. A zászlóalj zöme az Őrdarma–Ungvár–Zahar–Tasoly–Szentéske menetvonalon haladt. Innen a zászlóalj részei birtokba vették Bunkós, Sárosremete és Sárosmező községeket. A zászlóalj baloldali szomszédja a 2. gépkocsizó dandár, jobboldali szomszédja az 1. huszárezred lett. A zászlóaljparancsnok, személyesen is példát mutatva bátorságból, törzse élén személyesen nyomult be Zahar községbe.¹⁸ A 15. kerékpáros zászlóalj a Halas patak vonalában vett fel védelmi állást. Március 28-án Zilah István karpaszományos őrvezetőnek 12 fős rajával Bunkóst kellett ellenőrzése alá vonnia, ahol Szics gárdisták támadták meg őket. A tűzpárbajban az őrvezető életét veszítette, így ő lett az alakulat első, harcban elesett hősi

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára Kiskunhalasi részlege – (továbbiakban: MNL-BKML-Kiskunhalas), V/274 b V/274 b Kiskunhalas Város Polgármesteri Hivatalának iratai – közigazgatási iratok. 393/1939. sz. i.

¹⁵ *Esti Újság*, 1939. november 27. 6.

¹⁶ 2. LOVASDANDÁR 1939. 3.

¹⁷ Haypál Bertalan kerékpáros hadnagy visszaemlékezése alapján. (kézirat a szerző birtokában)

¹⁸ Hadtörténelmi Intézet Levéltára (továbbiakban: HL), HM 8/e osztály, Kitüntetési javaslatok. 1. doboz, 25/a. sz.

halottja. Az egyik kiskunhalasi újság így számolt be az eseményről: *„Zilah István maroknyi csapatát két szakasz ellenség hatszoros túlerő támadta meg a falu szélén. A kerékpáros raj, melynek tagjai majdnem mind halasiak volt, vitézül harcolt a sokszoros túlerővel szemben, s ebben a harcban elől járt Zilah István, rajparancsnok. Mikor az ellenséges túlerő a hősiesen küzdő raj tüzetől alaposan megtizedelve visszavonult, bajtársai tüzelőállásában vértócsában fekvő találták Zilah Istvánt. Puskájából és tölténytáskájából az utolsó töltényt is kilőtte, s úgy halt meg, mint egy igazi hősparancsnok: beosztottjainak vitéz magatartásával példát nyújtva. Szíven találta egy ellenséges lövedék és azonnal meghalt.”*¹⁹ Kiskunhalason hatalmas temetés keretében vettek tőle búcsút. A harci cselekménynek két sérültje volt, akik közül Kovács I. Sándor honvéd néhány nap múlva meghalt.²⁰

Mindezeket leszámítva 1939 tavaszán a kerékpáros katonák nem érezték magukat rosszul ebben a térségben: *„...itt fent a Kárpátok alján egy kis szlovák faluban nem nagy a magyarbarátság, de nyíltan azért nem mernek szembe szállni velünk. Hála az Istennek, mint már azt írtam is ez idáig még elég jól megy a sorsom, bár körülöttünk még áll a tánc, mert vannak községek, ahol ilyen mindenféle nációk meghúzták magukat. Most gyümölcsgyűjtésük ünnepe van, három helyen vagyunk, már a zászlóalj, három kis községben. Dohányféléből hamar kiéltük a falut és most autóval járnak be Ungvárra, és onnan szállítanak ide szükséges dolgokat. (...) mindig csaló az idő errefelé is olyan hidegek vannak még amire azt itt bentlakók sem emlékeznek, nem tudunk semmit, hogy mi is a politikai helyzet, körülöttünk már néha-néha egész komoly csaták folynak, de mi még hála az Istennek kikerültük a szórást... (...) itt ahonnan írom ezt a levelet elég jó szálásunk van együtt vagyunk, igaz az emberekkel, egy családnál vagyunk együtt öten, szalmán vagyunk, de még mindig jobb, mint a lövészárkokban... (...) néha-néha repülőket kerülgetnek, de hála a tüzéségünknek le is jöttek egy páran.”*²¹

1940 márciusában Oszlányi Kornél zászlóaljparancsnokot más beosztásba nevezték ki, helyére pedig Istvánffy Ede alezredest helyezték. 1940. május 29-én a zászlóalj Tarnaszádány és Tarnaméra községek területére vonult, készülve az erdélyi bevonulásra. Szeptember 5-én a zászlóalj átlépte a román csapatok által kiürített Károly-vonalat és Fertőszalmás községen keresztül Rózsapallag érintésével Avasújvárosra menetelt. Az alakulat tagjai másnap folytatták útjukat Szinerváraljára, majd Válaszút községnél átkeltek a Szamoson, Válaszút községbe való beérkezésükről egyébként az ott élő Wass Albert író is megemlékezett. Mi-

¹⁹ *Halasi Hírlap*, 1939. április 4. 1-2.

²⁰ SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 76-77.

²¹ Váraljai János levele Szenteskéről, 1939. március 25. (kézirat a szerző birtokában)

kor 50 év múltán megkérdezték tőle, hogy mi volt élete legszebb élménye, ezt mondta: *„Életem legszebb élménye? Amikor megláttam az első magyar motorkerékpáros honvédet az országúton 1940 szeptemberében – bizony már nem emlékszem a dátumra – falunk felé közeledni. (...) Egy kerékpáros zászlóalj előőrse! Magyarország, a mi országunk, ott tért vissza velük, a kanyargó országút mentén. Ez a legszebb élményem.”*²²

Szeptember 7-én a katonák Lukácsfalván állomásoztak, másnap pedig a Szamos folyó völgyében Désen keresztül Szamosújvárra érkeztek. Szeptember 9-11. között Vasasszentgotthárd-Feketelak-Magyarpalatka menetvonalon haladtak, miközben újra visszatértek a Szamos bal partjára. Szeptember 12-én érkeztek Mezőkirályfalvára és Mezőörményesre. Szeptember 19-től elhagyták mezőségi táborhelyüket. Észak-nyugat, nyugat felé fordultak és Mikeházát és Szentbenedeket érintve Nagyváradra vonultak, miközben Csucsá után átkeltek a szimbolikus jelentőséggel bíró Királyhágón is. A zászlóalj zöme csak október 6-án vasárnap délelőtt tért haza.²³

A Délvidékre való bevonulást igencsak beárnyékolta a régóta betegséggel küszködő zászlóaljparancsnok, Istvánffy Ede alezredes halála, aki 1941. április 4-én hunyt el. Ideiglenesen, majd 1944 szeptemberéig Bresztovszky Erik őrnagy, később alezredes vette át a parancsnokságot.²⁴ 1941. április 12-én délután a zászlóalj a 2. lovasdandár kötelékében indult meg a Bajmok-Pacsér-Bácskossuthfalva menetvonalon a Délvidék visszafoglalására. Ezen a napon Bácsstopolya községet kellett elérniük. A Ferenc-csatorna rombolt hídjának az árkász század általi rendbe hozása után a zászlóalj április 13-án és 14-én Újverbászon pihent. Az első nap éjjelén csetnik támadás érte őket. A következő nap előnyomulása idején Kula községnél támadták rájuk a partizánok.²⁵ Április 16-án Palánkára vonultak, ahol kompátkelést hajtottak végre a Dunán Ilok városába, Horvátország területén, majd ezt követően Sid városáig nyomultak előre. A hadjárat lezárulta után a zászlóaljat megszálló és rendészeti feladatok ellátására Újvidékre vezényelték.²⁶

Itt sem sokáig maradhattak az alakulat tagjai, hiszen megkezdődött a Szovjetunió elleni harc. A zászlóalj 1941. június végén vonatberakodás után július 3-án érkezett a kárpátokbéli Volócra, ahol a Kárpát-csoport

²² SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 85-86.

²³ *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1940. október 8. 2.

²⁴ HL, Katonai anyakönyvi lapok, 300/1896, Bresztovszky Erik anyaga.

²⁵ HORVÁTH-LÉNGYEL 2003. 84.

²⁶ SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 93-95.

alárendeltségében végzett megszálló feladatokat. A Toronyai-hágón keresztül Wyszkow településig nyomult előre. A Lomnica kétszáz méter hosszú hídját a visszavonuló csapatok felrobbantották, ezért csak gyalogosok tudtak átmenni a híd maradványai, így az átkelés nehézkes volt. Július 4-én a zászlóalj katonái elfoglalták a kiürített Sztanyiszlaut. Itt újabb nagy hadi tett várta őket, ugyanis ők lehettek azok, akik nagyobb mennyiségben szovjet harckocsit zsákmányoltak: „18 db könnyű-, 8 db közepes- és 6 db 52 tonnás nehéz harckocsi” került a magyar hadsereghez általuk.²⁷ Július 6-án Sztrihancén keresztülhaladva a Dnyeszter túlsó partján harcoló német 101. hadosztályt támogatására vonultak,²⁸ ám Nyizsnovnál ismét két felrobbantott híd várta őket. Az átkelés a zászlóalj történetének egyik bravúrjaként vonult be a köztudatba:

„Előttük a Dnyeszter folyam zavaros víztömege hömpölygött magába ölelve a két hatalmas felrobbantott hidat. Honvédeink nem igen kedvelték ezeket a roncokat, inkább ellenségre találtak volna. Azt könnyebb legyőzni, mint ezeket a mozdulatlan tönkretett szörnyeket a víz itt nagyon mély és sebes volt. áradó hullámai félelmetes zúgással örvénylették körül az útjukba álló hídroncokat. (...) Árkászaink alaposan átvizsgálták a hidat és a helyszínen talált gerendák és deszkák segítségével (értsd: segítségével) bürüt²⁹ készítették az első híd pilléréig. Ide 10 méter magas létrát ácsoltak, hogy fel lehessen jutni a pillér tetejére, ahonnan már az épen maradt részen a túlsó partra lehetett jutni. Artista mutatóálynak is beillett volna az az átkelés. A honvéd vállára vette kerékpárját, a keskeny gerenda bürün egyensúlyozva jutott a pillérig és onnan kúszott fel a terhével a magasba. (...) Közben német felderítő egységek jelentek meg a folyóparton és csodálkoztak, hogy előttük már magyar csapatok vannak. Különösen nagyot néztek azonban akkor, amikor észrevették, hogy kerékpárosaink vállukon kerékpárral milyen merészen kúsznak felfelé az ingó létrán a magas pillérre.”³⁰

Az előnyomulás tovább folytatódott. Liszovcére érkeztek, ahol a Szeret folyó hídját éppen robbantani készülő ellenségen rajtaütöttek. 10 hadifoglyot ejtettek, amiért Páldy Géza főhadnagy elnyerte a „Kormányzói dicsérő elismerés hadiszalagon a kardokkal” kitüntetését.³¹ Július 8-án a 15. és a VIII. kerékpáros zászlóalj kivált a Rakovszky-csoport kötelékéből és a Gyorschadtest alárendeltségébe lépett. Tluszte térségében egy hátramaradt ellenséges csoportot számolt fel. Július 9-én Szkala-nál a zászlóalj 1.

²⁷ ANDAHÁZI SZEGHY 2015. 1176.

²⁸ CSIMA 1961. 36.

²⁹ Bürü: Folyókon átívelő kisebb fahíd.

³⁰ HL, I. / 1456. Kárpát csoport iratanyaga 2. d. II/3. sz. előadóív 66-67.

³¹ HL, HM 8/e osztály, Kitüntetési javaslatok. 8/a doboz, 35/a csoport. Páldy Géza kitüntetési javaslata.

Kárpátok előterében harcoló magyar 1. hadsereg alárendeltségében kerülhet csak bevetésre. 1944. május 25-én azonban kiderült, hogy a német lovas seregtestekkel a Pripjaty-mocsarak területén fogják bevetni. 1944 júniusában hosszas vitákat követően a lovashadosztály elindult a keleti frontra. A hadosztály a „Piroska” fedőnevű vasúti szállítmányokkal került ki a frontra. Ezek keretén belül a zászlóalj 1944. június 11-jétől három részletben indult a harctérre. Június 11-én a 7. szerelvénnyel a zászlóaljtorzs, az 1. és a 2. kerékpáros század, másnap, június 12-én a 7. szerelvénnyel a nehézfegyver-század, a kerékpáros üteg, a páncélvadász szakasz, a páncéltörő ágyús szakasz és az árkász szakasz került bevonáztatásra. Végezetül ugyanezen a napon a 10. szerelvénnyel a fennmaradó 3. (motorkerékpáros) század és a távbeszélő szakasz indult.³⁶ A zászlóalj a Kiskunhalas – Budapest – Érsekújvár – Galánta – Trencsénteplic – Oderborg – Tessen – Breszt – Luniniec útvonalon vonult a frontra.³⁷ Luniniecben 1944. június 15-én rakodták ki őket. A lovashadosztály a német Közép Hadseregcsoport 1.200 km-es arcvonalának délnyugati része mögé került. A Luniniecet és a környékét körbevevő erdős és mocsaras területet kellett a 10-13.000 fős partizáncsapatoktól megtisztítani.³⁸ Ezt követően a szovjet reguláris csapatok támadásainak elhárítására vetették be őket. A zászlóalj Luniniec területén elsősorban erődítési munkákat végezett. Az utak el voltak aknásítva. Egy ilyen akna robbanásától szenvedte el a zászlóalj első tiszti veszteségét, mikor Hollósy Sándor százados motorkerékpárjával 1944. június 21-én aknára futott és súlyos sebesülést szenvedett. A zászlóalj alárendeltségéből kivonták páncélvadász szakaszát, amely Luninon, a magyar 55. légvédelmi tüzérszázad alárendeltségében teljesített szolgálatot ekkor.³⁹

Az arcvonalon a szovjet csapatok egyre jobban visszaszorították a német hadsereget, ezért a magyar erőket észak felé kezdték kivonni. A zászlóalj 1944. június 22-én a német 203. hadosztály tartaléka szerepelt. Június 27-én a német 7. hadosztály tartaléka lett Radcik és Rukca körzetében.⁴⁰ Június 28-ára virradó éjjel a 3. (motorkerékpáros század) vett részt a környéken útbiztosítási feladatokban, amellyel a lovashadosztályhoz tartozó 3. huszárezred eltolását segítették elő. Az alakulat június 30-án éjjel Sztalino település közelében első ízben került szembe reguláris szovjet

³⁶ HL, VII. / 101. Schell Zoltán ezredes iratai, 233. d. „Schell Zoltán adatgyűjtései a m. kir. 1. honvéd huszárhadosztály második világháborús történetéhez.

³⁷ SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 124.

³⁸ SÖPTEI 1992. 65.

³⁹HL, VII. / 101. Schell Zoltán ezredes iratai, 233. d. „Schell Zoltán adatgyűjtései a m. kir. 1. honvéd huszárhadosztály második világháborús történetéhez.

⁴⁰ CSIMA 1961. 140.

csapatokkal, ahol embertelen körülmények között, német alárendeltségben harcolt. Partizánok fenyegetettsége mellett mozgó tartalékként Lunin és Luniniec környékére vonult.⁴¹ 1944. július elején a Pripjaty-mocsarakon keresztül kellett visszavonulnia, ahol a közlekedést dorongutak biztosították. Azok, akik leszorultak az útról, belesüllyedtek a lárpa. Július 15-én visszavonulhattak a Bialowiez és Puszcza környéki erdőség területére. Anyagi vesztesége rendkívül komoly volt: mindössze 18 golyószórója, illetve két-két géppuskája és gránátvetője maradt, de elvesztette 10,5 cm-es könnyű tarackos ütegét, Nimród páncélvadász szakaszát, aknavetőit és páncéltörő ágyúit, valamint gépjárműveinek többségét.⁴² A pihenőt követően július 19-én Kleszczellenél, másnap Zercziczenél csaptak össze a szovjet csapatokkal. Aztán július 28-29-én Szidlovkánál, majd július 31-én a Sziedlicétől északrakeletre vívtak védelmi harcokat, ahol a lovashadosztály egyéb egységeivel együtt bekerítésbe is kerültek. Rendkívül nagy veszteségeket szenvedtek ezalatt a két hét alatt.⁴³ Augusztus 3-án az I. lovashadosztály minden alakulatát kivonták a frontvonalból és Varsótól északnyugatra, a Narew folyó mögötti Ploehnen körzetébe irányították. A zászlóalj jelentős mennyiségű német fegyverzetet (öntöltő puskákat, könnyű- és nehézzgéppuskákat, illetve páncélöklöket) kapott, és a megfelelő átképzés is megtörtént augusztus 3–20. között.⁴⁴ A három hétre tervezett pihenőidőt az időközben kitört varsói felkelés miatt a német hadvezetés félbeszakította azzal a szándékkal, hogy a hadosztály csapatait a felkelés leverésére vesse be. Ibrányi Mihály vezérőrnagy határozott tiltakozására azonban kénytelen volt elállni ettől a szándékától. A hadosztály csapatai Gille SS-tábornok IV. SS-páncéloshadtestének alárendeltségébe kerültek Varsótól keletre, Karlovka és Volomin körzetébe. A csapatokat ismét jellegének meg nem felelő feladatra, állóvédelemre alkalmazták. A túlerőben lévő szovjet harcokosi-kötelékek több ízben mélyen betörték állásaik közé, de a huszárok bravúros ellenlökésekkel mindig visszafoglalták eredeti védőállásaikat.⁴⁵ Ezekben a harcokban az alakulat katonái ismét szerepet kaptak, mivel a lovukat vesztett huszárokból alakult három gyalogos zászlóaljjal és két tüzérosztállyal együtt augusztus 20-án vasúti szállítással Jablonnára kerültek, ahol ideiglenesen a német IV SS. páncélos hadtest tartalékát alkották.⁴⁶ Ettől kezdve mindig ott vetették be őket, ahol

---

⁴¹ SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 126-131.

⁴² SZABÓ-SZÁMVÉBER 2003. 77.

⁴³ CSIMA 1961. 162.

⁴⁴ SZABÓ-SZÁMVÉBER 2003. 80.

⁴⁵ SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 132.

⁴⁶ CSIMA 1961. 163.

ellenséges betörés fenyegetett, a lovashadosztály vezetése velük igyekezett megtámasztani arcvonalát. Komolyabb bevetésekben vettek részt Rembertovnál, Karolowkánál, Volominnál. Szeptember 3-án a német csapatokat fokozatosan hátravonták az előkészített védelmi állásokba, így a lovashadosztálynak a tőle délre levő, súlyos veszteségeket szenvedett német 73. gyaloghadosztály védelmi vonalát is át kellett vennie. A Varsó környéki harcokban tanúsított bátor magatartása és helytállása elismerésképpen a kormányzó október 2-án elrendelte az 1. lovashadosztálynak magyar királyi 1. huszárhadosztályra történő átkeresztelését, s annak összes alárendelt hadrendi alakulata is eddigi neve megtartása mellett elnevezésében használhatta a „huszár” megkülönböztető szót.⁴⁷

1944. szeptember 14-én a Felsőszelibe áthelyezett Bresztovszky Erik ezredes helyett a zászlóalj új parancsnokot kapott Bitai István alezredes személyében.⁴⁸ Rá pár napra, szeptember 19-én a hadosztályt kivonták az állásaiból és felkészítették a hazaszállításra. Az alakulat szeptember 28-án lépte át a magyar határt,⁴⁹ kivagónírozásuk Kecskeméten történt.⁵⁰

A laktanyában a pótkeret maradt. Az 1923-ban született korosztályt már 1944. augusztus közepén bevonultatták. 1944 szeptemberében a magyar 1. póthuszárezred keretében az Észak-Erdélyben harcoló saját csapatok biztosítása céljából a 15. kerékpáros pótkeret egy századnyi erővel vonult Mezőkovácsházára. Szeptember 8-án Kisperegnyél harcba keveredtek a román csapatokkal. A magyar 1. póthuszárezred többi alakulatával Battonyán keresztül Ópécska felé támadt, azzal a céllal, hogy hídfőt foglaljon a Maroson és felderítésre induljon Temesvár és Lippa irányában.⁵¹ A kerékpáros század az Arad melletti Gájnál harcolt,⁵² így nem esett bele a fő támadási sávba. Az ezred 13-án 14 órakor birtokba vette Ópécskát, átkelt a Maroson és elkezdte a felderítést Temesvár felé.⁵³ A román csapatok utóvédek hátrahagyása mellett kiürítették Aradot. Az előretörő magyar erőket az időközben beérkező szovjet 18. harckocsihadtest csapatai szeptember 20-án megtámadták és visszavetették. A póthuszárezred részeivel a kerékpáros század is visszavonult a trianoni határ mögötti védőállásba és tartalékba került Orosháza területén. Október 6-án hajnalban

⁴⁷ SZABÓ-SZÁMVÉBER 2003. 80.

⁴⁸ SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 132.

⁴⁹ HL, VII. / 101. Schell Zoltán ezredes iratai, 233. d. „Schell Zoltán adatgyűjtései a m. kir. 1. honvéd huszárhadosztály második világháborús történetéhez.

⁵⁰ SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 132.

⁵¹ SZABÓ-SZÁMVÉBER 2003. 112.

⁵² Hadtörténelmi Intézet Központi Irattára (továbbiakban: HI) nyilvántartása. A 15. kerékpáros zászlóalj veszteségei. (kézirat a szerző birtokában)

⁵³ SZABÓ-SZÁMVÉBER 2003. 112.

nagyszabású szovjet támadás indult a magyar 3. hadsereggé alakult erők ellen. A hadseregpáncsnok (Heszlényi József altábornagy) a szovjet támadás hírére elrendelte a visszavonulást a Tisza vonalára.⁵⁴ A folyó bal partján hídfőállásokat tervezett foglalni, így a póthuszárezredet a szentesi hídfőbe rendelte. A század részei a pótezreddel vettek részt a hídfő biztosításában, ahol állományának nagy részét elvesztette a harcok során.⁵⁵

A zászlóalj pótkerete 1944. október 12-én elindult Kiskunhalasról és a Tolna megyei Mözsre települt át.⁵⁶ December 31-én lépett át osztrák területre, majd Bécsújhelyen át Erfurtba vonult. Az utat a katonák részben kerékpáron, részben vonaton tették meg. A Brno-Pozsony útszakaszon egyik nap Malaczktyól nem messze tartottak pihenőt. Malackyra érve a szovjetek megállították őket. A rangidős vezetőt, egy hadnagyot a menlevéllel a parancsnokságra kísérték és ott a szovjet parancsnok beérkezéséig várakoztatták. Később elindították őket kísérekkel gyalog Pozsonyba. A távolság a gyalogláshoz nem szokott embereket igen megviselte. A csapat egy hónapig volt a pozsonyi külső táborban. Vagonokban Budapesten és Máramaroszigeten át a Donyec szénmedence bányáiba kerültek. Sokan a munkaképtelenségig legyengülve kórházba kerültek, majd ismét vissza a bányába, ahol igen vékony szénréteget fejtve fel sem lehetett ülni. Voltak rövidebb idő után betegen hazaszállítottak is. Az 1923-as kiskunhalasi születésű Kovács Zoltán a pótkeret egykori tagjaként legyengülve az első között került haza 1946. október végén. Sokan azonban évek múlva jutottak csak haza, sokan pedig ott nyugszanak idegen földben.⁵⁷

A 15. kerékpáros zászlóalj 1944. szeptember végén tért vissza és Kiskunfélegyházánál rakodták ki.⁵⁸ A I. huszárhadosztály csapataival együtt harcolt, észak, észak-nyugat felé visszavonulva. Október 19-től Soltvadkert és Bugac között védekezett,⁵⁹ majd október 21-22-én védőállásban volt Felsőmonostornál.⁶⁰ November 1-jén Bugyinál foglalt védőállást, november 2-án Ráckevére vonult vissza.⁶¹ Az itteni hídfőállítás

---

⁵⁴ SZÁMVÉBER 2002. 135.

⁵⁵ HI, nyilvántartása. A 15. kerékpáros zászlóalj veszteségei. (kézirat a szerző birtokában)

⁵⁶ Tolna és Mözs között található Tolna-Mözs vasútállomás.

⁵⁷ Magyar Lajos és Kovács Zoltán szíves közlése alapján. (kézirat a szerző birtokában)

⁵⁸ VERESS 2002. 218.

⁵⁹ Uo. 275., 301. és 377.

⁶⁰ HL, Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye. 3054. sz. Tomka Emil: *A m. kir. „Árpád fejedelem” huszárezred harcai*. 32. sz. vázlat.

⁶¹ HL, VII. / 101. Schell Zoltán ezredes iratai, 233. d. „Schell Zoltán adatgyűjtései a m. kir. 1. honvéd huszárhadosztály második világháborús történetéhez.

a szovjet előnyomulás miatt elveszett, ezért november 3-án a hidat felrobbantották.⁶² A zászlóalj komoly veszteségeket szenvedett a Csepel-szigeten. November 22-én Ráckevét is fel kellett adnia és átkelt a Dunán túlra, majd Érdre vonult.⁶³ December 4-én az alakulat megmaradt katonái Százhalombattán vertek vissza egy éjjeli szovjet támadást. Másnap bekerítésből törtek ki sikeresen és a Bia-Bicske útvonalon vonultak vissza. A huszárhadosztály leharcolt csapatait a felső vezetés december legvégén kivonta a harcvonalból és a Csallóközben, Felsőszeli környékén történt meg az alakulatok rendezése, pihentetése. A Budapest felmentését célzó hadműveletek során tervezték bevetni őket. Feltöltést kaptak, a kerékpáros jelleg teljesen elveszett. 1945 januárjában huszár és kerékpáros kiképző-felkészítő tábort állítottak fel. Ennek keretében a kórházból gyógyultan érkezőket, elfogott szökevényeket, besorozott leventéket, önkénteseket gyűjtöttek össze és szervezték őket alegységekbe. A megszervezett menetszázadokat a huszárhadosztály feltöltésére, veszteségeinek pótlására alkalmazták.⁶⁴

A zászlóalj az I. huszárhadosztály alárendeltségében január 12-én a bekerített főváros felmentésére megkísérelt harmadik nagyszabású ellentámadás, a Konrad-3 végrehajtásának részeseként a Környe és Mór közötti arcvonalszakaszon hadosztálytartalékként szerepelt.⁶⁵ Január 18-án a zászlóalj német rohamlövegekkel megerősítve Kecskéd mellett hajtott végre rohamvállalkozást. A személyi állomány állapotára jellemző, hogy olyan tisztek voltak a századok élén, akik pótlásként csak januárban kerültek a frontra. A német csapatok támadása Székesfehérvár környékén fokozatosan teret nyert, a hadosztállyal szemben álló szovjet csapatok január 22-én megkezdték a visszavonulást. A magyar csapatok követték őket.⁶⁶ A zászlóalj a hadosztály részeként nyomult előre.⁶⁷ 1945. január 24-én a zászlóalj katonái birtokba vették Majkpusztát. Ennek során fogolyejtő akciókat hajtottak végre, amelyeknek az volt a célja, hogy híreket szerezzenek az ellenséges csapatok erőiről. A fogolyszerző akciók nem voltak veszélytelenek, hiszen kisebb rajrejű csoporttal kellett a sokszoros túlerőben lévő ellenfél arcvonalából vagy idegen járőrök csoportjaiból ra-

---

⁶² PATAKI 1967. 71.

⁶³ SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 138.

⁶⁴ SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 140-141.

⁶⁵ HL, II. / 1657. huszárhadosztály iratai 1944-1945 között. Az I. huszárhadosztály hadműveleti főtisztjének 1945. 01. 12-én kiadott napiparancsa.

⁶⁶ SZÁMVÉBER 2001. 222.

⁶⁷ HL, II. / 1657. huszárhadosztály iratai 1944-1945 között.

bul ejteni lehetőleg egy vagy két katonát. Majkpusztától követték a visszavonuló szovjet csapatokat az orosz lány–csákvári műút mentén azzal a céllal, hogy a Vértes kijáróját lezáró Csákvárt birtokba vegyék. Január 25-én a zászlóalj a Mihályi-harccsoport részeként támadást indított Kőhányáspusztá elfoglalására. A zászlóalj január 26-án Kőhányáson maradt tartalékban, majd észak felé indult, ahol Várgesztes mellett elakadt. A nyíregyházi huszárosztály január 28-án hajtotta végre a kotló-hegyi vállalkozását,⁶⁸ amelynek során komoly veszteségeket szenvedett. Február 3-án a zászlóalj támadást indított a 4/I huszárosztály részeivel együtt, de a Körtvélyes-tetőt ekkor sem sikerült birtokba venni.⁶⁹ Aznap a közeli Tamáspusztát 300 méterre sikerült megközelíteniük, majd február 6-án birtokba venniük. Ezt a fegyvertényt a hadosztályparancsnok napiparancsában külön kiemelte.⁷⁰ A zászlóaljat Tamáspusztá birtokba vétele után ismét hadosztálytartalékba helyezték Vérteskéthelyen. Február 21-én került újra védőállásba, az I. önálló huszárosztályt váltotta le a Gánt közeli Disznóvölgyet lezáró állásaiban. Ezt követően rövid időre a 2/I huszárosztályt váltotta le Csákberény mellett. Március 10-én a magyar 2. páncéloshadosztály vette át a védőszakasz felett a parancsnokságot. A zászlóalj és a mellettük álló 2/II. huszárosztály ideiglenesen kikerült a huszárhadosztály alárendeltségéből és a páncéloshadosztály vezetése alá került.⁷¹ Ebben az időszakban indult meg a Vörös Hadsereg bécsi támadó hadművelete, amely március 16-án a zászlóalj állásait áttörte, ettől kezdve mint harcoló alakulat megszűnt létezni. Március 17-én még egy eredménytelen ellentámadást hajtottak végre részei Csókakőnél, ettől kezdve a huszárhadosztály maradványainak sorsában osztozott. A megmaradt csapatok Ausztriában, a fegyverletételt követően kerültek amerikai fogságba. Itt 1945 májusától az észak-ausztriai Angersberg, Thann és Teufelgraben nevű települések közti területen állomásoztak. Az 1. huszárhadosztály megmaradt részeivel együtt 1945 őszén szállították őket haza.

Más sors jutott a Felsőszeliből visszavonuló részeknek. Ők március 29-én indultak a szovjet előrenyomulás elől visszavonulva és szlovák területen át Dürnkruznál érkeztek Ausztriába. Ezek a katonák nem kerültek el a szovjet fogságot. Az összeomlást követően a Stockerau – Wien – Po-

---

⁶⁸ SZABÓ-SZÁMVÉBER 2003. 161.

⁶⁹ HL, II. / 1657. huszárhadosztály iratai 1944-1945 között. Az 1. huszárhadosztály hadműveleti főtisztjének 1945. 02.02-án kiadott napiparancsa.

⁷⁰ HL, II. / 1657. huszárhadosztály iratai 1944-1945 között. Az 1. huszárhadosztály hadműveleti főtisztjének 1945. 02.07-én kiadott napiparancsa.

⁷¹ SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 144.

zsony – Vác – Bp. – Cegléd – Szolnok-Debrecen – Szatmárnémeti útvo-
nalon kerültek Máramarosszigetre, majd Körösmezőnél lépték át a Kár-
pátokat.⁷² Java részük csak többéves hadifogság után került haza. Való-
színűleg ezzel a részleggel vonult vissza a zászlóalj korábbi parancsnoka,
Bresztovszky Erik ezredes is, akit a szovjet hatóságok évekig tartottak
fogva.⁷³ Így elmondhatjuk, hogy a magyar hadtörténet utolsó kerékpáros
alakulatának története a háború utolsó napjáig tartott, és katonái nem
hoztak szégyent a mundérra, becsülettel helytálltak ott és úgy, ahová és
ahogyan a kötelesség szólította őket.

A háborút vagy hadifogságot túlélők sorsa a szovjet politikai-gazda-
sági berendezkedés miatt nehéz volt. A magyar királyi haderő katonáit
fasisztának bélyegezték. Többeket meghurcoltak. Többségüket a belügyi
szervek vagy megfigyelték vagy jelentéseket vártak tőlük. A néphadsereg
állományába igen kevesen tudtak visszakerülni. Nem mindenki érhet-
te meg a rendszerváltozást, így rehabilitációjuk és kárpótlásuk is több eset-
ben elmaradt.⁷⁴ Szapáry Tibor őrnagy így emlékezett vissza a hadifogsága
utáni időszakra: *„Hiába próbálkoztam az elhelyezkedéssel. Kezdtem a Tajói
Állami Gazdasággal, minden rendben lett volna, ha az igazgató nem jött volna
pártértekezletre, itt azonban megakadt és elakadt. Folytattam a Barneválban. A
főkönyvelő szeretett volna, de Kardos elvtárs ezt is keresztülhúzta. Majd május-
ban a Kecskeméti Zsírbegyűjtő Vállalatnál jelentkeztem, fel is vettek Halasra,
mint adminisztrációs vezetőt, azonban a halasi párt 3 nap múlva Haász elvtárs
jóvöltából gondoskodott róla, hogy kitegyenek. Június elején a Bácsbokodi Tej-
üzemnél jelentkeztem, azonban mivel az önéletrajzomat a helybeli pártnak kellett
volna jóváhagyni, így ez is kútba esett. Majoros megpróbált több állást ajánlani,
Szalkszentmárton, Kunszentmiklós, mindenhova írtam, még válaszra sem érde-
mesítettek. Gépállomáson is volt üresedés, kimentem, minden rendbejött már, de
Haász ismét elgáncsolt, hiába volt minden igyekezetem, semmi, de semmi sem
sikerült. Hogy miből tartottuk fenn magunkat, azt csak a jó Isten tudja. (...) Így
tengődtünk, mert ezt életnek nem lehetett nevezni.”⁷⁵*

A laktanyát 1944 telétől a helyiek fosztogatták, majd a bevonuló szov-
jetek és szövetségeseik rabolták le az épületeket. 1945-től őrséget rendel-
tek erre a helyre.⁷⁶ A honvédelmi minisztérium 1949. március 1-én kapta

---

⁷² SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 145.

⁷³ HI. Bresztovszky Erik okmánygyűjtője. (kézirat a szerző birtokában)

⁷⁴ SÓREGI-VÉGSŐ 2009. 154-159.

⁷⁵ Uo. 160.

⁷⁶ MNL-BKML-Kiskunhalas, XXII /201 a Kiskunhalas Város Polgármesteri Hivatalának iratai - közigazgatási iratok.265/1945. sz.

vissza az egy ideig a pénzügyminisztérium fennhatósága alatt álló egykori kerékpáros laktanyát.⁷⁷ A sokáig üresen álló laktanyába végül, jelentős bővítések után 1950-ben a magyar 37. honvéd lövész-, majd gépkocsizó lövészezred költözött. 1956 őszétől a szovjet 8. gépesített hadsereg szovjet 13. harckocsi gárda-hadosztálya került ide.⁷⁸ Ennek ellenére mai napig az idősebb korosztály „kerékpáros laktanyaként” emlegeti az objektumot. Innen kezdődött meg 1989 áprilisában, Kelet-Közép-Európából a megszálló szovjet alakulatok kivonása. Hatalmas médiafigyelem mellett a szovjet 31. harckocsi gárda-hadosztálya tért vissza a Szovjetunióba ekkor.⁷⁹ A laktanya épületei hosszabb időre elnéptelenedtek, leromlottak, majd vállalkozások, irodák költöztek bele. A Ván Iroda és a Pásztortűz Egyesület 2014 szeptemberében, a kerékpáros alakulat bevonulásának emlékére táblát avatott a parancsnoki épület falán.⁸⁰

---

⁷⁷ Vö: Pénzügyminisztérium 130 404/1949 XIV a. sz. (1949. január 26.) és Honvédelmi Miniszter 538 286/1948 sz. átirata (1949. január 17.) MNL-BKML-Kiskunhalas, XXII /201 a Kiskunhalas Város Polgármesteri Hivatalának iratai – közigazgatási iratok. 1586/1949. sz.

⁷⁸ VÉGSŐ 2017. 47-49.

⁷⁹ L. BALOGH

⁸⁰ Gyorsan, bátran, hűséggel. In: <https://halasinfo.hu/gyorsan-batran-huseggel-kepek/> (letöltés, 2020. március 15.)

Forrás és szakirodalom

Levéltári források

Hadtörténeti Intézet Levéltára:

HM 8/e osztály, Kitüntetési javaslatok

I. / 1456. Kárpát csoport iratanyaga.

II. / 1657. huszárhadosztály iratai 1944-1945 között.

VII. / 101. Schell Zoltán ezredes iratai,

Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye. 3054. sz. Tomka Emil:

A m. kir. „Árpád fejedelem” huszárezred harcai.

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára Kiskunhalasi részlege:

V/274 b Kiskunhalas Város Polgármesteri Hivatalának iratai – közigazgatási iratok.

XXII /201 a Kiskunhalas Város Polgármesteri Hivatalának iratai – közigazgatási iratok.

Hadtörténeti Intézet Központi Irattára nyilvántartása:

A 15. kerékpáros zászlóalj veszteségei. (szerző birtokában)

Irodalom

2. LOVASDANDÁR 1939 = 2. lovasdandár vezérkari osztály: A 2. lovasdandár működése Kárpátalján. *Magyar Katonai Szemle*, 9 (1939) 3. 1-16. (n.n.)

ANDAHÁZI SZEGHY 2005 = Andaházi Szeghy Viktor: Orosz harckocsik adatai - Értesítés a szovjet harc- és páncélgépkocsik megvizsgálásáról, 1942. *Hadtörténelmi Közlemények* 128 (2015) 4. 1141-1178.

CSIMA 1961 = Csima János: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához, 1938-1945. Budapest 1961.

FEKETE 1935 = Fekete Imre, dr.: Kiskunhalas megyei város 1931-34. évi közigazgatási életéről. Kiskunhalas 1935.

HORVÁTH - LENGYEL 2003 = Horváth Csaba - Lengyel Ferenc: A délvidéki hadművelet 1941. április. Nagykovácsi 2003.

L. BALOGH = L. Balogh Béni: „Határozottság és rugalmasság” - tárgyalások a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásáról,

1990-1992. *ArchívNet* 14 (2014) 2.

https://archivnet.hu/politika/hatarozottsag_es_rugalmassag.html
(letöltés, 2020. március 15.)

PATAKI 1967 = Pataki Ferenc: Vihar a (Csepel) sziget körül. Ráckeve 1967.

ROMSICS 1999 = Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999.

SIPOS-RAVASZ 1997 = Sipos Péter - Ravasz István: Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs. Budapest 1997.

SÖPTEI 1992 = Söptei István (szerk.): *Az I. huszárhadosztály a második világháborúban. Harctéri naplók, visszaemlékezések 1944-1945.* Sárvár 1992.

SŐREGI-VÉGSŐ 2009 = Sőregi Zoltán - Végső István: Gyorsan, bátran, hűséggel: a m. kir. „Balogh Ádám” 15. honvéd kerékpáros zászlóalj története. Budapest 2009.

SZABÓ-SZÁMVÉBER 2003 = Szabó Péter - Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1941-1943. Nagykovácsi – Debrecen 2003.

SZÁMVÉBER 2001: Számvéber Norbert: Konrad 3. Páncéloscsata Budapestért 1945. Budapest 2001.

VÉGSŐ 2004 = Végső István: A „Balogh Ádám” kerékpáros zászlóalj története 1931-1945 között. In: Szakál Aurél (szerk.): *Halasi Múzeum Évkönyve* 2. Kiskunhalas 2004. 251-294.

VÉGSŐ 2005 = Végső István: Kiskunhalas a második világháborúban. In: Ö. Kovács József - Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története* 3. *Tanulmányok Kiskunhalasról a 19. század közepétől a 20. század közepéig.* Kiskunhalas 2005. 801-858.

VÉGSŐ 2017 = Végső István: Az 1956-os forradalom Kiskunhalason. Kiskunhalas 2017.

VÉGSŐ 2019 = Végső István: Kerékpárokkal a második világháborúban. *Rubicon* 29 (2019) 1. 38-45.

**"...and the private put his bicycle on his shoulder."
History of the Adam Balogh Battalion until 1945**

The present study focuses on a Hungarian Bicycle Battalion. In the year 1932, the "Adam Balogh Bicycle Battalion" was resettled from Hajmáskér, Hungary to their newly built barracks in Kiskunhalas. Local residents still preserve memories about the corps. The battalion took part in all the operations at the different theatres during the process of Hungary reclaiming its lost territories, which were taken away on account of the Treaty of Trianon (1920). Their marching into Transylvania was commemorated by the contemporary writer Albert Wass. The formation also took part in military manoeuvres out of the Hungarian borders between 1941 and 1944. In the second half of 1944, they were deployed to the Hungarian theatre of operation. Ultimately, they were captured on Austrian territory by the American forces, and partly on Czech territory by the Soviet forces. The military buildings of the battalion in Kiskunhalas had a troubled history as well, which is also discussed in the closing accords of the study.

Keywords: WW II, Revisionism, Bicycle Battalion, Hajmáskér, Kiskunhalas.

Közlemények

**KÜZDELEM FÖLDÖN ÉS VÍZEN
A TIZENÖTÉVES HÁBORÚ
ELFELEDETT BALATONI HADMŰVELETE
(1603)**

„Nádasdy [Ferenc] s Kollonich [Seifried] Bolondvárnak nékimenvén, mely a Balaton tó mellett vagyon, feladással megvevén, és Lakot, melyet a benne való törökök porral felhánytatának, könnyű munkával elfoglalák. De ők is, nem vélvén, hogy Lakot meg kellene építeni, pusztán hagyák. Amazt penig, mint alkalmazatosb helyen valót, a tüzes tolvajok ellen, kik az Balatonon prédáló hajókkal gyakorta kijárni szoktanak vala, vitézlő népet helyeztetvén beléje, s Balog Jánost, kapitányt hagyván benne, megerősíték, s jószerecsésen járván, rendelt helyekre visszamenének.” Istvánffy Miklós (1537–1615) történetíró krónikájában e szavakkal örökítette meg a két kicsiny, Somogy megyei török végház 1603. évi visszavételét.¹ Tudósítása hitelességét a kutatás sem kérdőjelezte meg, jóllehet az ugyancsak kortárs Gersei Pethő Gergely (1570 k.–1629) némileg másképp idézte fel a történeteket. Szerinte „Nádasdy Ferenc és Kolonits, Lakot ostrommal megvevék, és azt elégeték, azután Bolondvárra menének, kiből a törökök kiszökének, és azt magyar vitézlő néppel megerősíték, ki lén júniusnak 30. napján.”² Mint látni fogjuk, utóbbi elbeszélés felel meg a valóságnak, bár a Balaton-parti villámhadművelet pontos időpontjára utóbbi krónikás is rosszul emlékezett. Ez azonban nem meglepő: a hadi vállalkozás ugyanis alig egy esztendőre juttatta (újra) keresztény kézre Bolondvárat, így az csak múltó epizód volt a tizenötéves háború (1591–1606) történetében. Ugyanez mondható el az 1599. novemberi, mintául szolgáló hadműveletről is. Az Adolf von Schwarzenberg győri végvidéki főkapitány (1598–1600), Nádasdy Ferenc dunántúli kerületi főkapitány (1598–1604), illetve Pethő Kristóf keszthelyi kapitány (1576–1600) irányításával végrehajtott támadás eredményeként Bolondvárra és Lakra magyar helyőrség kerülhetett, ami a Balaton déli partja felett kevesebb, mint egy esztendőre biztosította a keresztény uralmat.³

¹ ISTVÁNYFFY 2009. 410. A török korban a Nagyberek partján fekvő Lak a ma a Balatontól mintegy 20 km-re található Öreglakkal azonosítható. Bolondvár a mai Balatonszemes területére lokalizálható. MAGYAR–NOVÁKI 2005. 31–32., 100–102.

² PETHŐ 1753. 154.

³ VÉGH 2011. 7–17. Istvánffy leírásában a két, időben közeli és hasonló lefolyású hadjárat

Az 1603. évi hadjárat kezdeményezője minden bizonnyal a már említett Nádasdy Ferenc lehetett, aki 1600 végétől haláláig a sárvárinak nevezett végvidék főkapitányi posztját (*Grenzoberst*) is betöltötte.⁴ A Rába mögötti végházakat összefogó védelmi zónát eredendően Győr 1594. évi elvesztését követően, voltaképpen annak pótlására hívták életre, amelynek működtetésében Nádasdy, mint a térség legnagyobb birtokosa már a kezdetektől meghatározó szerepet játszott.⁵ Győr és a korábban alá tartozó többi végház 1598. évi visszafoglalásának köszönhetően sikerült helyreállítani a Duna és Balaton közti generalátust, ami szükségtelemmé tette a Magyaróvár és Sárvár kettős központú, ideiglenesnek szánt végvidék működtetését.⁶ Kanizsa 1600. októberi elfoglalása viszont ismét rést ütött a dunántúli védelmi rendszeren, ám ezúttal a déli irányból fenyegető veszéllyel szemben kellett megszervezni a térség határvédelmét. Ennek érdekében sietve újjáélesztették – a központjáról most már csak sárvárinak nevezett – védzónát, amely most is alapvetően a Rába folyóra, mint természetesen akadályra támaszkodva szerveződött meg, de immáron Zala megyei végházakat is magában foglalt.⁷ Ennek élére főkapitányként Nádasdynál alkalmasabb személy nem jöhetett szóba, akinek elődje éppen ez év nyarán köszönt le tisztségéről.⁸ A magyar nagyúr személye mellett szólt, hogy 1598-tól a dunántúli kerület főkapitányaként (*Kreisoberst*) az itteni vármegyék hadügyeiért is felelt, így Nádasdy a régiót érintő politikai-katonai döntéshozatalban megkerülhetetlen volt.⁹ Az 1603. évi hadművelet tervezésében azonban nem csak emiatt volt nagy súlya a szavának. Ő ugyanis nem csak a négy évvel korábbi, sikeres hadi vállalkozás kidolgozásában működött közre, hanem a hadműveletben személyesen is részt vett, így jól tudta kamatoztatni helyismeretét.¹⁰ Egykori vezértársai közül egyébként is már csak ő volt életben. Adolf von Schwarzenberggel a fellázadt pápai vallon helyőrség egyik katonájának golyója végzett

---

leírása keveredik.

⁴ KELENIK 2005. 340. Nádasdynak a Balaton melletti hadjáratokban való szerepvállalásáról biográfusa nem tesz említést. NAGY 1987. Emiatt is szükséges lenne életútjának új, szakirodalmi összegzésen túlmutató bemutatása.

⁵ PÁLFFY 1999. 214–220.

⁶ Uo. 221–224.

⁷ KELENIK 2005. 346–357.

⁸ PÁLFFY 1999. 223. Az Oberst/Obrist tisztségnév jelentéseiről és értelmezésükről bővebben BAGI 2019. 39–46.

⁹ PÁLFFY 1997. 269.

¹⁰ VÉGH 2011. 7–12.

1600 nyarán, míg Pethő Kristóf az egy évvel korábban visszavett bolondvári végház kapitányaként, annak védelmében áldozta életét ugyanezen év szeptemberében.¹¹

Ekkorra már Seifried Kollonich, a hadművelet másik kulcsfigurája mögött is érdemdús esztendők álltak, aki egy oszmán hódítás miatt menekülni kényszerült horvát gyökerű, az alsó-ausztriai főrendek közé felvételt nyert család legnagyobb ívű karriert befutó tagja volt. Udvari haditanácsosként az általa toborzott lovas alakulatok élén már 1594-től kezdődően folyamatosan részt vett a magyar hadszíntér oszmánellenes küzdelmeiben, de a sárvár-magyaróvári végvidéken is aktív szerepet vállalt, tehát jól ismerte a helyi viszonyokat.¹² Érdemeit a magyar rendek 1598-ben honfiúsítással ismertek el, amelyre leginkább az előző évi küzdelmekben tanúsított magatartásával bizonyult érdemesnek.¹³ Karl és Ernst nevű fivéreinek 1604-ben adott magyar indigenátus is inkább neves bátyjuk érdemeit honorálta.¹⁴ Kollonichot az uralkodó 1603 januárjában lovaggá ütötte, ami szintén a királyi kegy jele volt.¹⁵ A főtiszt ezekben az években Körmenten állomásozott alakulatai élén, amely egyfajta alközpontként működött a Nádasdy Ferenc irányítása alá rendelt sárvári végvidéken belül.¹⁶ Az itt szerzett tapasztalatai tették őt alkalmassá a bányavidéki generalátus és – magyarosításának köszönhetően – egyúttal a kerület főkapitányi tisztségeinek betöltésére 1604 és 1611 között, ami a hadivállalkozó katonai karrierjének csúcspontját és egyben végét is jelentette.¹⁷

A bécsi hadvezetés az 1603. évi hadműveletek céljaként magától értetődően Buda visszavételét jelölte meg, immáron harmadik alkalommal a tizenötéves háború folyamán.¹⁸ Ennek esélyét nagyban növelte, hogy az előző évben a keresztény erőknek sikerült a túlparti Pestet birtokba venniük és több Duna melletti török erősségbe is keresztény helyőrség került. A Hermann Christoph von Russworm parancsnoksága alá rendelt császári-királyi haderő azonban még a vártnál is lassabban gyülekezett az Esztergom alatti táborban, így a nagy reményekkel várt hadműveletet csak szeptember végén lehetett ténylegesen megkezdeni.¹⁹ A

¹¹ Schwarzenberg katonai pályafutásának főbb állomásaira PÁLFFY 1998. 244–246. Pethőre VÉGH 2011. 14–15.

¹² BAGI 2011. 125–126.

¹³ PÁLFFY 2010. 296.

¹⁴ Uo.

¹⁵ BAGI 2011. 329.

¹⁶ PÁLFFY 1997. 280.

¹⁷ KOMÁROMY 1895. 487–508.

¹⁸ TÓTH 2000. 359.

¹⁹ Uo.

magyar hadszíntér azonban már az év első hónapjaiban is csatazajtól volt hangos, bár a kezdeményezést nem a keresztény fél, hanem az itt áttelelő tatárok ragadták magukhoz. A Pécsen tartózkodó Gázi Giráj kán seregének a Dél-Dunántúlon jelölt ki téli szállást az oszmán hadvezetés, amely az 1603. évben is igényt tartott a vazallus államalakulat katonaságára.²⁰ A tatár könnyűlovasság azonban nem töltötte tétlenül a fagyos téli hónapokat. Még 1602 decemberében a Rába folyó mentén elterülő Kemenesalját dúlták fel, míg 1603. január és február fordulóján két ízben a Muraközre törtek, ezúttal is jelentős pusztítást okozva.²¹ Áprilisban pedig, török erőkkal kiegészülve Szlavóniára támadtak, ahonnan ugyancsak nagyszámú fogollyal és hadizsákmánnyal tértek vissza dunántúli szálláshelyeikre.²² A példátlan sikereik nyomán támadt közhangulat megtorlásra sarkallták a keresztény hadvezetést, ami a Balaton mellékére indítandó támadás legfőbb indítéka lehetett. Annál is inkább, mivel a Vas megyei tatár portya a Nádasdyak birtokait sem kímélhette.²³ Kollonich pedig vélelmezhetően a berzencei palánk ellen március végén végrehajtott, kudarcra végződött támadását próbálta feledtetni egy újabb, ám ezúttal sikeres rajtaütéssel.²⁴ A hadmozdulattal talán a hosszszas előkészítést követően júliusban, Komáromban megkezdődő béketárgyalások kimenetelére is hatást kívántak gyakorolni, amelyen egyébként Nádasdy is részt vett.²⁵ Az 1599. évi hadjárat példája, annak „megisméltése” sikerrel kecsegtette a két keresztény főtisztet, akik az Udvari Haditanácossal egyeztettek a tervezett hadivállalkozásról.²⁶

Kivételes szerencse, hogy az 1603. évi hadműveletről fennmaradt Kollonich, uralkodónak címzett német nyelvű jelentésének a másolata, amelyet június 16-án Körmenden, tehát már a visszaérkezését követően vetett papírra.²⁷ Ráadásul a hadjáratban ugyancsak részt vevő Matthias Gattermayr tollából egy másik, szintén németül íródott beszámoló is ránk maradt, amelyet a nevezett még a Bolondvár alatti táborból, június 11-én keltezett.²⁸ E két jelentés – jóllehet számadataik némileg eltérnek – kiegészítik és kölcsönösen hitelesítik egymást, aminek köszönhetően a Balaton

²⁰ IVANICS 1994. 169.

²¹ PETHŐ 1753. 153.; ISTVÁNNFFY 2009. 404.; DÁVID-FODOR 1983. 453–455.

²² Uo.

²³ DÁVID 2001. 552–553.

²⁴ PETHŐ 1753. 153.

²⁵ TÓTH 2000. 359.

²⁶ ÖStA KA AFA Karton 42. 1603–6–1.

²⁷ Uo.

²⁸ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 Juni Exp. 164. fol. 7–9. A levélíró a kiskomáromi helyőrségnek szánt zsoldszállítmányt kísérte, felmerülhet személyének Komárom korábbi

melléki hadjárat a háború egyik legjobban ismert eseménye. Ezekből ugyanis megtudjuk, hogy Kollonich Seifried június 6-án indult útnak Körmenről mintegy 5500–6000 fős hadával, amelynek legütőképesebb részét a külföldön toborzott lovasok alkották.²⁹ Kollonich saját német lovas lövész zászló(al)ja mellett Philipp Otto von Salm hat vallon századát is magával vitte, de négy dragonyos kompánia is vele tartott.³⁰ Csatlakozott hozzá hadaival Nádasdy Ferenc kerületi főkapitány is, de a Délnyugat – Dunántúlon kiterjedt birtokokkal rendelkező Bánffy család két – név szerint nem ismert – tagja mellett Széchy György, a régió másik nagybirtokosának kontingense is erősítették a haderőt.³¹ Bizonyára Nádasdy utasítására a környékbeli vármegyéek hadai is felvonultak.³² Rajtuk kívül a Dunán innen és túlról négy hónappal korábban felfogadott magyar lovasok és gyalogosok is részt vettek a vállalkozásban, amelynek sikere főként utóbbiak érdeme volt.³³ Jóllehet a magyarországi katonaság számát egyik forrás sem számszerűsíti, de bizonyosra vehető, hogy a – jelek szerint többségében lovas – haderő zömét hazai fegyveresek tették ki.

A keresztény sereg egyik célja az volt, hogy – a hódoltság területén keresztül – egyhavi zsoldot és négy hónapnyi ellátmányt juttasson el a Kanizsa előterében fekvő, a keresztény országrésztől gyakorlatilag elszigetelt Kiskomáromba.³⁴ Kollonich hada 9-én, vagy talán már az előző nap megérkezett a Somogy megyei végvárhoz, ahonnan Lak felé vették az irányt. Június 10-én délután egy óra körül érkeztek meg első célpontjuk alá, amelynek 150 fős oszmán helyőrsége – Istvánffy Miklós állításával szemben – nem adta fel a végházat.³⁵ A hadvezér állítása szerint rondelákkal és erős falakkal rendelkező várat két landsknecht pika hosszúságú, azaz 8–10 méter mély árok övezte, de említést tesz annak új palánkjáról és két karókerítésről is, de a vár alatt elterülő település is körül volt kerítve. Kollonich módszeres ostrommal kényszerült bevenni a végházat, amelynek első lépéseként hajdúkat helyezett el a település melletti kertekben, azzal a céllal, hogy megakadályozzák az ostromlottak esetleges kitörési kísérleteit. A magyar gyalogosok azonban nem maradtak a kijelölt helyükön, hanem egészen a település falai alá nyomultak és tűzharcba

főkapitány-helyettesével való azonossága is. PÁLFFY 1997. 285.

²⁹ ÖStA KA AFA Karton 42. 1603–6–1.; ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 Juni Exp. 164. fol. 7–9.

³⁰ ÖStA KA AFA Karton 42. 1603–6–1.

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

bocsátkoztak a védőkkel. Ekkor Kollonich utasítására tüzet vetettek a településre, ami több helyen is lángra kapott, így az oszmán lakosság kénytelen volt az utolsó menedéket jelentő végvárba húzódni. Ekkor a végház védőit megadásra szólították fel, ám ők ennek nem tettek eleget. A keresztény parancsnok, látva a hajdúk elszántságát, most már közvetlenül a vár megtámadására utasította őket, azzal is fokozva harci kedvüket, hogy kizárólag nekik ígérte a leendő hadizsákmányt. Az ostromlók 4–5 zászlónyi erővel, két oldalról és – mint kiderült, a kelleténél rövidebb – ostromlét-rákkal támadásra lendültek, de a törökök heves ágyú- és puskatüze, illetve kőzápóra meghátrálásra kényszerítette őket.³⁶ A küzdelmet végül hat löveg bevetése döntötte el, bár Gattermayr beszámolója szerint a keresztények a Tatánál és Győrnél már sikerrel alkalmazott petárdát is használták a támadás során.³⁷ Az öt óra tájban indított harmadik roham így már könnyen célt ért: a támadók behatoltak a falak mögé, három aga kivételével kardélre hányták a hősiesen ellenálló védőket, csak az asszonyok és gyerekek életét kímélve meg.³⁸ Kollonich húsz halottban és ötven sebesültben adta meg a saját veszteséget, míg a másik jelentés összesen tudósít félszáz, többségében sebesült áldozatról.³⁹ Az ostrom során súlyosan megrongálódott török végházban összesen négy kis kaliberű tábori ágyút: két szimpla és két dupla falkonettet találtak a győztesek; utóbbiak egyikét még I. Ferdinánd (1526–1564) öntette. A néhány fontos golyót vető lövegeket Kollonich magával hozatta Körmendre.⁴⁰

A keresztény had június 11-én reggel nyolc órakor folytatta útját Bolondvár felé.⁴¹ A török helyőrség erről értesülvén – laki bajtársaik sorsából okulva – meg sem kísérelte az ellenállást. A negyven lovas még idejekorán el tudott menekülni, míg a gyalogosok családtagjaikkal öt sajkán, a Balaton vizén próbáltak egerutat nyerni a támadók elől.⁴² A kiürített végházat érdekes módon nem pusztították el a távozók, egyedül a házak tején lévő szalmát és nádat rakták halomba a kapu előtt és gyújtották fel. Amikor Kollonich hadaival alig három óra múlva megérkezett, már csak négy sérült sajkát talált az üres végház melletti zárt csatornában. A hajók elsüllyesztésére az oszmánok láthatólag nem gondoltak, ami végzetes mulasztásnak bizonyult. Kollonich ugyanis a hajókat tüstént kijavíttatta

---

³⁶ Uo.

³⁷ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 Juni Exp. 164. fol. 7–9.

³⁸ ÖStA KA AFA Karton 42. 1603–6–1.

³⁹ Uo., ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 Juni Exp. 164. fol. 7–9.

⁴⁰ ÖStA KA AFA Karton 42. 1603–6–1.

⁴¹ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 Juni Exp. 164. fol. 7–9.

⁴² ÖStA KA AFA Karton 42. 1603–6–1.

és 200, a kezelésükhöz értő szabad hajdút ültetett rájuk, akik a menekülő törökök nyomába eredtek.⁴³ Az üldözők a parttól három mérföldre be is érték őket, akikkel két órán keresztül keményen küzdöttek a tavon.⁴⁴ Jelen ismereteink szerint ez az összecsapás volt a legnagyobb vízi ütközet a Balatonon.⁴⁵ A menekülők közül többen a vízbe ugorva próbálták életüket menteni, míg a magukat megadni akarók többségével, akik között egy aga is volt, a keresztény katonák végeztek.⁴⁶ A hajdúk este hét óra tájban értek vissza Bolondvárra a foglyul ejtett, száznál is több nővel és gyermekkel, a zsákmányolt sajkákkal és oszmán hadijelvényekkel: öt zászlóval és két dobbal.⁴⁷ A hadizsákmányt a győztesek felosztották maguk között. A remélt nyereség jó része azonban alighanem odaveszett, mivel értékeiket a törökök menekülés közben a tóba dobták.⁴⁸

Kollonich állítása szerint ezt követően Koppány ellen akart vonulni, ám a két napon át tartó esőzés, a menetelés fáradalmi és ellátási nehézségek miatt végül letett ezen szándékáról.⁴⁹ A keresztény sereg további hadmozdulatairól nincsenek adataink, de minden bizonnyal sietve, néhány napon belül elhagyták a hódoltság területét, azon az útvonalon, amelyen érkeztek. Kollonich, mint említettük, június 16-án Körmenről tett jelentést az Udvari Haditanácsnak a hadműveletről, tehát ekkor már a királyi országrész területén tartózkodott.⁵⁰ Ezzel egy időben egyik kapitányát Prágába, Rudolf császárhoz küldte, hogy élőlészóban is tudassa a sikert.⁵¹ Bolondváron, amíg döntés nem születik annak további sorsáról, Balog János parancsnoksága alatt magyar katonaságot hagytak hátra. Kollonich szerint Balog tapasztalt végbeli tisztnek számított, aki a parancsnoksága alatt előzőleg 1500 magyar gyalogos fővadjája volt.⁵² A laki végházba azonban – ellentétben a négy évvel korábbi hadművelettel – most nem került keresztény helyőrség. Az ostrom során súlyos károkat szenvedett kicsiny tóparti végház helyreállítására nem volt elég idő, de a keresztény végházaktól elszigetelve ellátása is csak nehezen lett volna

⁴³ Gattermayr tudósítása szerint három sajkát találtak a végháznál, míg az oszmánok nyolc hajón menekültek el.

⁴⁴ ÖStA KA AFA Karton 42. 1603–6–1.

⁴⁵ VÉGH 2016. 43.

⁴⁶ ÖStA KA AFA Karton 42. 1603–6–1.

⁴⁷ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 Juni Exp. 164. fol. 7–9.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ ÖStA KA AFA Karton 42. 1603–6–1.

⁵⁰ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 Juni Reg. 87. fol. 1.

⁵¹ Uo.

⁵² ÖStA KA AFA Karton 42. 1603–6–1.

megoldható.⁵³ Utólag a döntés helyességét igazolta, hogy június 21-én, tehát alig 10 nappal Bolondvár bevételét követően, az abban éppen csak be rendezkedett magyar várórségnek már a koppányi és kaposvári török garnizon mintegy 900 katonájának támadását kellett visszavernie. Az összecsapásban az utóbbi helyőrség egyik agája is elesett, de sok volt a sebesültjük is.⁵⁴ A bolondvári katonák sem sokáig késlekedtek a válasszal: július első napjaiban négy sajkával, ostromlétrákkal és petárdával felszerelve az endrédi palánkra törtek.⁵⁵

Az 1603. évi és az ahhoz előképül szolgáló 1599. évi hadműveletet összehasonlítva, azokat mérlegre téve – a megvalósításukban mutatkozó nyilvánvaló hasonlóság dacára – lényegi különbség fedezhető fel a hadászati célok és következésképpen azok eredményessége között. A Schwarzenberg–Nádasdy–Pethő vezérhármas nevével fémjelzett nagyszabású támadás a Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitány által 1594 és 1596 között végrehajtott Somogy megyei várfoglalásokhoz illeszkedett.⁵⁶ A hadművelet Kaposvár sikeres ostroma esetén – Szigetvár kivételével – a megye oszmán uralom alóli felszabadulását eredményezte volna. Bolondvár és Lak bevétele tehát ilyenénképpen csak részsiker volt. A hadművelet és a korábbi somogyi várfoglalások így is rávilágítottak a délnyugat-dunántúli oszmán uralom ingatag mivoltára, amit csak Kanizsa 1600. évi elfoglalásával tudtak újra megszilárdítani.⁵⁷ Az 1603. évi vállalkozás viszont eleve csak a két Balaton-parti török végház és – ha hitelt adunk a Kollonich Seifried szavainak – Koppány visszavételét tűzte ki célul. Bolondvár és Lak bevétele ráadásul most nem jelentette az egész déli partszakasz feletti kontroll megszerzését. 1603 augusztusában ugyanis már állt a siófoki oszmán végház, amelybe a bécsi hadvezetés tudomása szerint 200 katonát vetettek és négy sajkával is rendelkeztek.⁵⁸ Minthogy június 21-e előtt a veszprémi főkapitány egy „fokvári” ráctól szerzett értesülést továbbított a felettesének, bizonyosra vehető, hogy már Kollonich támadása idején is török erősség állt a Sió torkolatában.⁵⁹ Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mivel a kutatás 1604 és 1607 közé tette a végház léte-

---

⁵³ Uo.

⁵⁴ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 Juli Exp. 195. fol. 12.

⁵⁵ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 August Exp. 82. fol. 3–4., 6–8.

⁵⁶ VÉGH 2011. 11.

⁵⁷ TÓTH 2000. 309–303.; CERWINKA 1967. 409–510.

⁵⁸ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 August Exp. 82. fol. 15–16., Karton 19. 1604 Jänner Exp. 85. fol. 3–4. A török kori palánk lokalizációjára MAGYAR–NOVÁKI 2005. 121. Azonosítására SÁGI 1989. 129–143.

⁵⁹ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 Juni Exp. 164. fol. 26.

sítését, amelyhez minden bizonnyal éppen az 1599. évi hadjárat sikere adhatott ösztönzést.⁶⁰ A Lak pusztán hagyása miatt magányosan álló bolondvári végház voltaképpen nem volt több egy keresztény hídfőnél a hódolt országrész irányába. Elfoglalásának kétségtelen és kézzelfogható haszna volt viszont, hogy csökkentek az a tó északi partja ellen indított oszmán rablóvállalkozások, nem csak a szárazföldön, hanem és főként a tó vizén át.

Perneszy György keszthelyi kapitány (1600–1605), aki 1603. augusztus 2-án a bolondvári őrség élére is kinevezést nyert, úgy tudta, hogy a várban az oszmánok korábban 150 lovast és 300 gyalogost állomásoztattak, ezért maga is ennyi fegyverest tartott szükségesnek.⁶¹ Az említett létszámadat vélhetően csak Perneszy kérését volt hivatott alátámasztani, vagy a kapitány pusztán tájékozatlan volt a kérdésben, de szinte bizonyos, hogy ennyi oszmán katona nem szolgált egyszerre a Balaton-parti palánkvárban. A budai vilajet kincstári naplójának tanúsága szerint ugyanis 1601 első felében mindössze 195 főnek fizettek itt zsoldot.⁶² Kollonich beszámolója szerint is mindössze 140 fős helyőrség állomásozott ténylegesen a várban a támadás előestéjén, bár ez az adat nem szükségszerűen a keretlétszámmal azonos. Lakon másfélszáz fizetett várvédőről tudósított a hadművelet irányítója, ami ez esetben is reális lehet. 1607 őszén, tehát már békeévben ugyanis mindössze 115 katonának fizettek zsoldot, míg Siófokon ugyanekkor 151 főnek számolták el a járandóságát.⁶³ Az Udvari Haditanács fentebb idézett, 1603. évi értesülése is azt sejteti, hogy a három tóparti végház elvi helyőrséglétszáma a háború éve alatt sem haladta meg a kétszáz főt, sőt inkább alatta maradt.

Bolondvárban Kollonich Seifried 200 magyar hajdút és félszáz lovast hagyott hátra.⁶⁴ Utóbbiak számát az erősség parancsnoka, Balog János némileg kevesellte; legalább annyit tartott volna szükségesnek, amennyit Pethő Kristóf kapitánysága alatt is fizettek.⁶⁵ Három tüzér is erősítette a helyőrség sorait: ők a végvárban hagyott három kisebb tábori ágyú, két mocsár és nyolc szakállas, illetve más hadiszerek kezelését végezték.⁶⁶ Jóllehet a katonákat csak egy hónapra helyezték el a végházban, azok még

⁶⁰ VÉGH 2016. 29.; HEGYI 2007. 1244.

⁶¹ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 August Exp. 82. fol. 17–19.

⁶² HEGYI 2007. 1241.

⁶³ Uo. 1233–1234., 1244.

⁶⁴ A későbbiekben 250 hajdúról tesznek említést. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 210. (1603) Exp. fol. 243–244.

⁶⁵ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 Juli Exp. 195. fol. 12.

⁶⁶ ÖStA KA AFA Karton 42. 1603–6–1.

novemberben is ott voltak, annak dacára, hogy az erősséget augusztusban a győri végvidéki főkapitány alá rendelték.⁶⁷ Ruprecht von Eggenberg azonban több beadványban is jelezte a haditanács felé, hogy nincsen mód az ismét visszafoglalt Balaton-parti erősségbe a generalátus többi végházából katonákat átcsoportosítani, mint az annak első birtoklása idején (1599–1600) is történt.⁶⁸ Ekkor ugyanis Pápa, Veszprém, Keszthely, Csobánc és Szigliget helyőrségei rotálva adták annak a helyőrségét, ami viszont teljesen szétzilálta az egyes alakulatokat.⁶⁹ Pápa és Veszprém őrségét viszont éppen emiatt a távoli Győrből kellett alkalmilag küldött katonasággal kiegészíteni.⁷⁰ A hadvezetés ezúttal olyan megoldást keresett, amely a győri végvidék végházait lehetőleg nem fosztja meg katonaságuktól, ugyanakkor többletköltséggel sem jár.⁷¹ Ezen kritériumok azonban kezdetben összeegyeztethetetlennek bizonyultak, egyedül a bolondvári helyőrség pápai élésházból történő ellátása tűnt kivitelezhetőnek.⁷² Az őrség első emberének személye ugyancsak sok fejtörést okozott a haditanácsosoknak. Mint fentebb említettük, 1603 augusztusában – Kollonich szorgalmazására, a vele történt egyeztetést követően – Perneszy György kapott kinevezést a végház élére, aki alá 30 lovast és 100 gyalogost rendeltek.⁷³ A keszthelyi kapitány azonban mind a keretlétszámot, mind saját járandóságát kevesellte és a jelek szerint visszalépett a pozíciótól.⁷⁴ Ezzel magyarázható, hogy a későbbiekben (is) a még Kollonich Seifried által a várba helyezett Balog János járt el kapitányként a végház ügyeiben. Leginkább a zsold kifizetése okozott problémát, ami miatt 1604

⁶⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 210. (1603) Exp. fol. 250.; Bd. 209. (1603) Reg. fol. 149.

⁶⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 210. (1603) Exp. fol. 243–244.

⁶⁹ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 August Exp. 82. fol. 16.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ „ohne Entblößung und Steigerung“ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 August Exp. 82. fol. 13.

⁷² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 210. (1603) Exp. fol. 251.

⁷³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 209. (1603) Reg. fol. 145.; HKR Akten Karton 18. 1603 August Exp. 82. fol. 9–10.

⁷⁴ Perneszy György többek között 100 tallér fizetést (*Leibbesoldung*) kért magának, arra hivatkozva, hogy Lak korábbi kapitánya, Hagymássy Kristóf járandósága is ennyit tett ki. Ez azonban nem felelt meg teljesen a valóságnak, ugyanis a nevezett fizetése ennek csak fele volt. A fennmaradó ötven forintot asztalpénze (*Tafelgeld*) tette ki. Emiatt viszont fenntartásokkal kell kezelnünk Perneszy azon állítását is, miszerint Lakon 200 gyalogot és 100 lovast, Bolondváron pedig 200 gyalogost és 43 lovast fizettek volna kevesebb mint egy esztendei birtoklásuk (1599–1600) idején. ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 August Exp. 82. fol. 15–19.

augusztusában maga is Bécsben volt két vajdája társaságában, hogy személyesen mozdítsák elő az ügyet.⁷⁵ Huzamosabb időt tölthettek a császárvárosban, tekintve, hogy a szállásukon 150 tallér adósságot halmoztak fel, aminek a megtérítését kérték.⁷⁶ Sikerült elérniük három havi zsold kiutaltatását (egyet pénzben, kettőt posztóban), de utóbb kiderült, hogy erre nincsen keret, így végül csak a korábban már megígért 1000 rajnai forint kifizetésére kaptak újfent ígéretet.⁷⁷

Az Udvari Haditanács és maga az uralkodó, Habsburg Rudolf mindenekelőtt Bolondvár kedvező, rév melletti fekvése miatt tartotta szükségesnek helyőrség állomásoztatását. Legalább ilyen fontos volt a Kollonich által hangoztatott szempont is, miszerint így könnyebben juthattak hírekhez a török országrészből.⁷⁸ Balog János június 21-i jelentése szerint már ekkor is kémeket tartott a térség két jelentősebb végházában, Kaposváron és Koppányban.⁷⁹ Utóbbiból ráadásul egy pribék is beszökött a magyar végházba, aki korábban pandúr volt.⁸⁰ Az év decemberében pedig egy rác vajda jelentkezett az éppen Bolondváron tartózkodó győri végvidéki főkapitány-helyettesnél, Somogyi Farkasnál azzal a nem mindennapi ajánlattal, hogy a dombóvári és döbröközi végházakat keresztény kézre juttatja. Állítása szerint előbbiben 50, utóbbiban 30 török, valamint 300, illetőleg 200 rác tartózkodott ez idő tájt.⁸¹ Az általa képviselt „rácok avagy vlahok” nevében azonban feltételeket is támasztott: biztosítani kellett számukra a szabad elvonulást, illetve egy helyet, ahova letelepedhetnek. Tíz évig nem kötelezheték őket semmilyen földesúri szolgálatra, de kenézeik – akiket maguk között nemeseknek tekintettek – ezt követően is mentesültek ezek alól. Meg kívánták tartani fegyvereiket és hadijelvényeiket és kérték a korábban fogságba került előkelőik sarc nélküli elbocsátását. Ragaszkodtak ahhoz is, hogy ezeket a feltételeket tartalmazó hitlevelet Ruprecht von Eggenberg győri végvidéki főkapitány és Kollonich Seifried állítsa ki számukra. Az akció sikerének biztosítékául azt is kikötötték, hogy legalább 1500 keresztény lovas és gyalog érkezzen a várak átvételére. A rác tiszt abban is bizonyos volt, hogy Dombóvár és a Döbrököz elfoglalásának hírére a koppányi őrség is elhagyja vagy felgyújtja majd a rá bízott

⁷⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 211. (1604) Exp. fol. 257.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 211. (1604) Exp. fol. 223.

⁷⁸ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 August Exp. 82. fol. 1., 9–10.

⁷⁹ ÖStA KA HKR Akten Karton 18. 1603 Juli Exp. 195. fol. 12.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ ÖStA KA HKR Akten Karton 21. 1604 September Exp. 66. fol. 5–6. Egy évvel korábbra datálva közli IVIĆ 1914. 224–225.

várat.⁸² Jóllehet maga az uralkodó és Mátyás főherceg is felkarolta az ügyet, a Kapos menti várak átadására a jelek szerint mégsem került sor. Ennek oka az idő szűkössége lehetett. Az átállni szándékozók ugyanis előre jelezték, hogy két héten belül jelentős török katonaságot akarnak az említett várakba vetni, hogy ott átteleltessék őket. A vállalkozást tehát mindenképpen még ezt megelőzően kellett volna lebonyolítani.⁸³ Jóllehet az ajánlattevők kiléte homályban marad, az ügylet körülményei arra engednek következtetni, hogy vlahok, korabeli magyar megnevezéssel oláhok akartak élni a kínálkozó lehetőséggel. A koppányi és részben a simontornyai szandzsák területére az 1570-es években köztudottan nagy számban települtek be vlah jogállású délszlávok, akiket az oszmánok katonai szolgálatra is igénybe vettek.⁸⁴ Szlavónia keresztény kézen lévő területére a romló életkörülményeik miatt a századfordulón tömegesen települtek át vlahok a határ túloldaláról, akiket a Habsburg országrészben is jellemzően fegyveres szolgálatra köteleztek a végvidéki főtisztek és az ottani birtokosok.⁸⁵ Tolna megyei társaik minden bizonnyal az ő példájukat követték volna, bár az átállásra közvetlenül alighanem a dél-dunántúli keresztény támadások bírhatták őket. A rác tiszt bolondvári útjával egyidejűleg a győri végvidék és Komárom 500 lovasa portyázott Kaposvár alatt, míg ősszel Ráttky Menyhért dúlatta végbeliekkel a Koppány környéki „rácokat”.⁸⁶

Bolondvár, amely tehát immáron másodszor került keresztény kézre a tizenötéves háború folyamán, ezúttal is csak rövid ideig erősítette az oszmánellenes védelmi rendszert. Az 1604 kora őszen a magyar hadszíntérre érkező Lala Mohamed nagyvezír hadainak közeledtére Pestet ellenállás nélkül adták fel védői, aminek a példáját több környékbeli végház is követte.⁸⁷ Az oszmán haderő közel egy hónapig sikertelenül ostromolta viszont az 1595 óta magyar kézen lévő Esztergomot, jóllehet annak elfoglalása lett volna az ez évi hadműveletek legfőbb célja. A vezér október 12-én bontott sátrat és indult vissza seregével Isztambulba.⁸⁸ A kudarc ellen súlyozására, a hadjárat mérlegét javítandó adhatott utasítást a szerdár Kezsdahán Ali anatóliai beglerbégnek, hogy egy elkülönített hadtesttel

---

⁸² Uo.

⁸³ Uo.

⁸⁴ ÇOBAN 2008. 173–190.; HEGYI 2007. 321–334.

⁸⁵ KASER 1997. 118–133.

⁸⁶ PETHŐ 1753. 155.

⁸⁷ TÓTH 2000. 368–369.

⁸⁸ Uo. 370.

foglalja vissza Bolondvárat.⁸⁹ A kicsiny és mint fentebb láttuk, fizetetlen magyar helyőrség – Pethő Kristóf sorsán okulva – az oszmán had közeledtének hírére, azt meg sem várva kiszökött a Balaton-parti végházból.⁹⁰ Erre nagy valószínűséggel október végén vagy november első napjaiban kerülhetett sor. Az oszmánok helyőrséget helyeztek az üresen hagyott palánkba, de sietve kijavították az egy évvel korábbi ostromban elpusztult laci végházat is, amivel ismét helyreállt uralmuk a tó déli partján.⁹¹

---

⁸⁹ DÁVID–FODOR 1983. 461.

⁹⁰ PETHŐ 1753. 157. A magyar krónikás szerint Arnaut Kis Haszan pasa foglalta vissza a végházat.

⁹¹ Uo.

Forrás és szakirodalom

Levéltári források

AFA = Alte Feldakten

Bd. = Band

Exp. = Expeditur

HKR = Hofkriegsrat

fol. = folio

KA = Kriegsarchiv

Prot. = Protokolle

Reg. = Registratur

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv, Wien

Irodalom

BAGI 2011 = Bagi Zoltán Péter: A császári–királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest 2011.

BAGI 2019 = Bagi Zoltán Péter: Elveszve a fogalmak tengerében. *Győri Tanulmányok* 2019. 40. 39–67.

CERWINKA 1967 = Cerwinka, Günter: Die Eroberung der Festung Kanizsa durch die Türken im Jahre 1600. In: Novotny, Alexander–Sutter, Bertold (hrsg.): *Innerösterreich 1564–1619*. Bd. 3. Graz [1967.] 409–511.

ÇOBAN 2008 = Çoban, Erdal: Egy balkáni eredetű népcsoport a koppányi szandzsákban: a vlahok. *Aetas* 23 (2008) 4. 173–190.

DÁVID 2001 = Dávid Zoltán: Az 1598. évi házősszeírás. Budapest 201.

DÁVID–FODOR 2004 = Dávid Géza–Fodor Pál: Az oszmán tímár-birtokos haderő nagysága és összetétele a XVII. század második felében. *Had-történelmi Közlemények* 117 (2004) 2. 481–509.

HEGYI 2007 = Hegyi Klára: A hódoltság török várai és várkatonasága I–III. kötet. Budapest 2007.

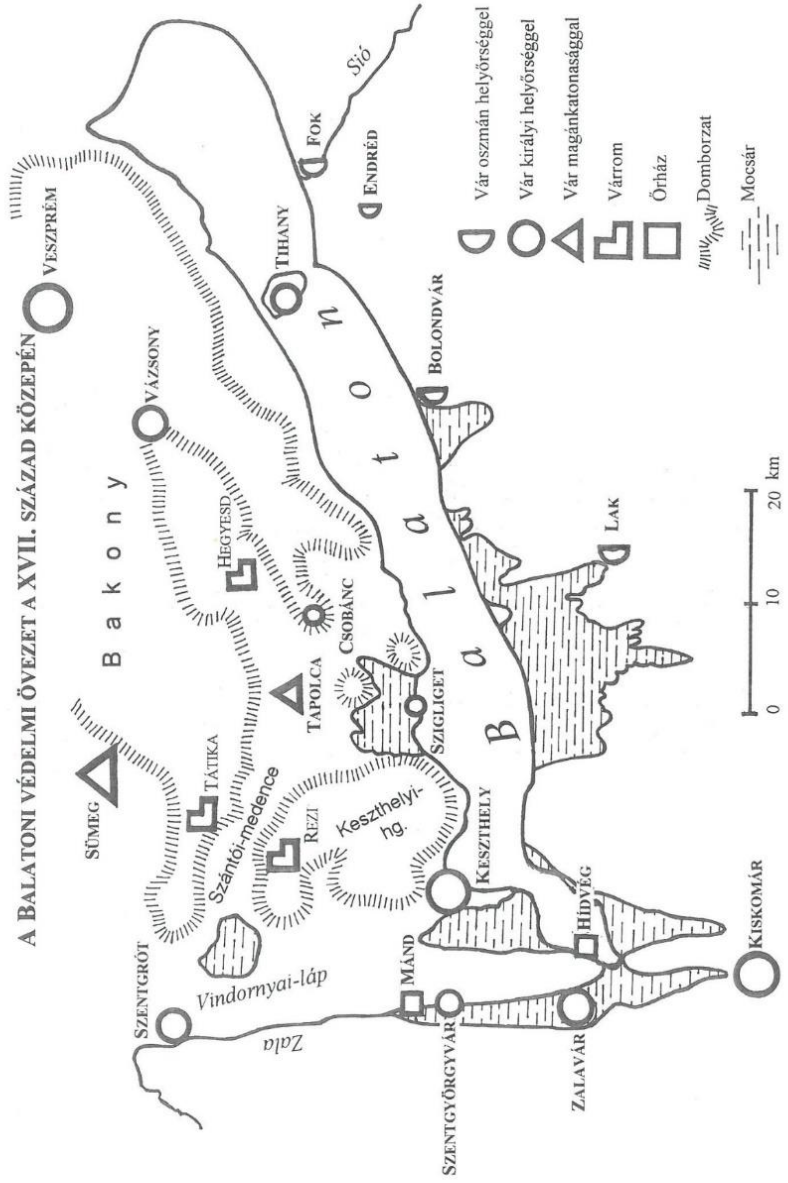
ISTVÁNYFY 2009 = Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/3. köt. 25–34. könyv. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest 2009.

IVANICS 1994 = Ivanics Mária: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest 1994.

IVIĆ 1914 = Ivić, Alexa: Istorija Srba u Ugarskoj od pada Smedereva do seobe pod Čarnojevićem (1459–1690). Zagreb 1914.

- KASER 1997 = Kaser, Karl: Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawnischen Militärgrenze (1535–1881). Wien–Köln–Weimar 1997.
- KELENIK 2005 = Kelenik József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600-1601. In: Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest 2005. 311–358.
- KOMÁROMY 1895 = Komáromy András: Kolonich Siegfried Dunán ineni főkapitány életéből. *Hadtörténelmi Közlemények* 8 (1895) 487–508.
- MAGYAR–NOVÁKI 2005 = Magyar Kálmán–Nováki Gyula: Somogy megye várai a középkortól a kuruc korig. Kaposvár 2005.
- NAGY 1987 = Nagy László: Az erős fekete bég. Nádasdy Ferenc. Budapest 1987.
- PÁLFFY 1997 = Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században. *Történelmi Szemle* 39 (1997) 2. 257–288.
- PÁLFFY 1999 = Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr 1999.
- PÁLFFY 2010 = Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest 2010.
- PÁLFFY–PERGER 1998 = Pálffy Géza–Perger, Richard: A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremléke Bécsben (16–17. század). *Fons* 5 (1998) 2. 207–264.
- PETHŐ 1753 = Rövid magyar krónika sok rendbéli fő históriás könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedetett és irattatott Petthő Gergelytől. Kassa 1753. [Reprint Budapest 1993.]
- SÁGI 1989 = Sági Károly: Siófok török kori vára. In: Kanyar József (szerk.): *Siófok. Várostartó történelmi tanulmányok*. [Kaposvár] 1989. 129–143.
- TÓTH 2000 = Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged 2000.
- VÉGH 2011 = Végh Ferenc: Küzdelem a Somogy megye feletti uralomért. Bolondvár és Lak várainak visszafoglalása a törököktől 1599-ben. In: Bősze Sándor (szerk.): *Somogy Megye Múltjából. Levéltári évkönyv* 41. Kaposvár 2011. 7–15.
- VÉGH 2016 = Végh Ferenc: A balatoni „hadiflotta” a török korban. *Hadtörténelmi Közlemények* 129 (2016) 27–56.

A BALATONI VÉDELMI ÖVEZET A XVII. SZÁZAD KÖZEPÉN

Fight on land and water
A forgotten campaign of the long Turkish war at Lake Balaton
(1603)

The small strongholds of Lak and Bolondvár – which were lying on the southern shore of Lake Balaton – were occupied twice over the course of the Long Turkish War (1591–1606). Firstly in 1599, secondly four years later, for which the former operation served as a model, obviously. This paper aims to present the 1603 campaign and its consequences based on primary sources, undertaking this endeavour for the first time. Unfortunately, the story of this raid fell into oblivion by now. A Christian corps of approximately 6000 soldiers – mainly cavalymen – led by Ferenc Nádasdy and Seyfried Kollonich entered an Ottoman-held territory in June 1603. Primarily, they occupied Lak by siege, killing its garrison almost entirely, after that, they moved to Bolondvár. The garrison, along with their family members was trying to escape by boats but the invaders caught up with them. To our present-day knowledge, it was the greatest battle fought on Lake Balaton ever. The Christian commanders abandoned Lak while leaving a garrison behind at Bolondvár that served as a sole bridgehead towards Ottoman Hungary until its recapturing during the fall of 1604.

Keywords:

Long Turkish War, Ferenc Nádasdy, Seyfried Kollonich, Ottoman Hungary, Lake Balaton.

A DUNAI FLOTTA ÉS AZ 1599. ÉVI TOLNAI CSATA*

Közép-Európa második legnagyobb folyója – amelyet koronként és népenként egyaránt neveztek Istrosnak és Danubiusnak, Donaunak és Dunainak, Danube-nak és Dunának – mintegy 2900 kilométer hosszan kanyarog nyugatról délkeletnek. Partvidékén évszázadok óta megtelepedtek egymással gyakran háborúzó, olykor békében élő rómaiak és germánok,¹ szlávok és magyarok, bolgárok és törökök. Fegyvereseiket és kereskedőiket egyformán megtúrta hátán vagy fogadta szeszélyes mélységeibe a folyó.

A magyar királyok már a 15. századtól kitüntették figyelmükkel hadügyi szempontból (is), amikor elkezdődött a küzdelem az oszmánok ellen a folyó alsó, később középső szakaszán.² Hunyadi János 1456-ban a dunai hajósok támogatásával törte át a Nándorfehérvár előterében felállított török flottazárat.³ Mégis csak az oszmánok magyarországi uralmának időszakában lett a „hadak útja.” Ugyanis a törökök mindig nagyszámú vízi járművel támogatták vállalkozásaikat. 1529-ben, Bécs ostromának heteiben 400 hadihajójuk kísérte a szárazföldön felvonuló hadsereget. Szállították a muníciót és az élelmiszert, miközben legénységük tüzeltel-vassal pusztította a két parton fekvő helységeket.⁴

A Habsburgok magyar trónra kerülése után a bécsi katonai vezetés átszervezte a Magyar Királyság dunai flottáját. Létrehozta a Hajózási Hivatalt (*Schiffamt*), majd a 16. század közepén a Hajóhid Hivatalt (*Schiffbrückenamt*). Az előbbi a katonaság és az utánpótlás folyami szállítását, az utóbbi a hajóhidak készítését és karbantartását felügyelte.⁵ A 17. század második felében megszervezte a kenyérsütő flottát, amely 1694-ben 129

---

* A dolgozat javított változata a szlovák nyelven megjelent *Dunajská flotila a bitka pri Tolne roku 1599* című írásnak. In: Miles Semper Honestus. Zborník študii vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla. Ed. Vladimír Segeš, Božena Šeďová. Vojenský historický ústav, Bratislava, 2007, s. 75-79.

¹ A római uralom időszakában a Birodalmat és a Barbaricumot elválasztó határfolyó volt. A szónyi, az aquincumi és a szekesői kikötőből induló órhajók cirkáltak a folyón, hogy megmutassák a barbároknak: a Birodalom határőr flottája készen áll. MEGYERI 1974. 11.

² DOMANOVSKY 1918. 9.

³ MEGYERI 1974. 11.

⁴ GÖMÖRY 1895. 244.; TAKÁTS 1900. 145.; MEGYERI 1974. 14.

⁵ TAKÁTS 1900. 146.; TAKÁTS 1904. 93. A Hajóhid Hivatal a 16. században négy dunai hajóhidat építtetett: Pozsonynál, Komáromnál, ugyanott a Vágon és Esztergomnál. Uo. 94.

dereglyével biztosította a folyó közelében vonuló vagy táborozó katonaság kenyér ellátását. Összesen 70 sütőkályha működött az úgynevezett hetes dereglyéken (hét főnyi legénységgel kiszolgált hajók), amelyeket liszt- és tűzifa-szállításra rendszeresített vízi járművek kísérték.⁶

A 16. század folyami csatáiban megjelent a Dunán a Habsburg császári-királyi flotta legnagyobb méretű hajója, a gálya. Felépítését, tűzerejét és legénységét tekintve alig különbözött a tengeri, úgynevezett „mediterrán gálya”-tól. Hosszúsága 30–40, szélessége 4–6 méter között változott. Fedélzetén két-három, láncokkal rögzített árboc emelkedett a magasba, mindegyiken öt-hat négyszögletes vászonvitorlát dagasztott a szél. A főszerepet mégis az evezősök játszották – egy-egy hajón 100–200 fő –, akik 20–25 pár evezővel bírták sebesebb futásra a több száz tonnás faalkotmányt. Félelmetes tűzérsséggel rendelkezett: orr részén, tatján és két oldalán összesen 20–25 különböző űrméretű ágyú állt készenlétben, hogy kiröpítse 2,5–20 kilogramm súlyú vasgolyóit. Tűzerejét a fedélzeten elhelyezett 200–250 muskétás kézi lőfegyvere fokozta. Űtőképessége ellenére mély merülése és nehézsége korlátokat szabott bevethetőségének.⁷

Kisebb méretű, de gyorsabb csatahajónak számított a felderítésre és folyami ütközet megvívására egyaránt alkalmas fregatt, amelyet hatékonyra tett tíz lövegből álló tűzereje és jó manőverező képessége.⁸

A hódoltság korának legkedveltebb vízi járművét az oszmánok sajkának, a magyarok naszádnak nevezték.⁹ Az előző két típushoz mérten kicsi, karcsú testű, következésképp könnyű és mozgékony, ugyanakkor erős, tölgyfából épített hadihajó volt.¹⁰ Ez a típus alkotta a császári-királyi flotta nagyobbik részét.¹¹

A Dráva-Száva menti hajóépítő telepek oszmán kézre kerülése¹² után, 1527-től I. Ferdinánd az alsó-ausztriai Gmundenban, a sókamara területén rendeztette be a naszádépitő műhelyeket. Nagy kiterjedésű, jó minőségű fát nevelő erdők álltak a vidéken, ahol a só főzés és a só szállítás már korábban felvirágoztatta a hajóépítő ipart. Az itt elkészült naszádokat leúsztatták a Traun folyón a Dunára, a bécsi Arzenálban felszerelték, azután elindították Magyarországra.¹³

⁶ TAKÁTS 1900. 168–169.

⁷ ZIMÁNYI 1983. 69–70.; SZENTKLÁRAY 1886. 325., 328.; GÖMÖRY 1895. 244.

⁸ BURGER 1974. 58.

⁹ SZENTKLÁRAY 1886. 321–322.; DEZSÉNYI 1957. 242.

¹⁰ TAKÁTS 1900. 114.; SZENTKLÁRAY 1886. 321.

¹¹ 1550-ben 824 naszáddal rendelkezett a császári-királyi flotta. GÖMÖRY 1895. 245.

¹² DEZSÉNYI 1957. 242.; TAKÁTS 1904. 83–84., 88.

¹³ TAKÁTS 1904. 86–87.; TAKÁTS 1900. 113., 117.; DEZSÉNYI 1957. 242. A 16–17. század-

A jellemzően hegyes orrú gmundeni naszád kis, közepes és nagy méretben készült, testét feketére, szegélyét fehérre festették.¹⁴ A három típus más-más merülési mélységet és tüzert jelentett. Az úgynevezett „negyed naszád” 20 tonnánál kevesebb vízkiszorítással rendelkezett, tüzérsége mindössze egyetlen, a hajó orrában elhelyezett kisöblű lövegből állt. A „fél naszád” elérte a 20 tonna vízkiszorítást orr és far részén egy-egy 1 fontos ágyút helyeztek el. Az utóbbi típust a 16. század második felében kettős, más néven „egész naszád”-dá fejlesztették. Megnövelték a méretét, vízkiszorítása elérte a 40 tonnát (összehasonlításképpen: a tengeri gályák vízkiszorítása 500 és 1000 tonna között változott), tüzerejét megháromszorozták: az orr és far részben egy-egy 3 fontos, kétoldalt összesen négy 1-3 fontos tűzszeres számot helyeztek el.¹⁵ A tizenöt éves háború időszakában kifejlesztett változatának orrában két kisebb kaliberű, forgatható állványra szerelt ágyú működött.¹⁶

A hajótest közepére állították a háromszögletű vászonvitorlával felszerelt árbocot.¹⁷ A kiemelkedő taton kapott helyet a parancsnok (vajda) és a kormányos sátra vagy kabinja. Onnan végigtekintették a fedélzetet, és irányíthatták a lövegeket.¹⁸ A parancsnoki állás tetején vagy az árboc csúcsán lengett a naszád egy vagy kétszárnyú piros lobogója, amely olykor a víz színéig csüngött alá. A vezérhajóra négyszögletű, piros selyemzászlót húztak fel, amelyet aranyozott, szimbolikus értelmű ábrákkal és feliratokkal díszítettek.¹⁹

A fedélzet két oldalán padsorokat helyeztek el, a közöttük szabadon hagyott területet a fegyveresek foglalták el. Az evezősök hármával ültek a padokon, háttal a menetiránynak. A hajó méretétől függően 30–48–60 ember húzott 5–8–10 pár evezőt. (Az 1730-as években már 18 pár evezős „egész naszád”-ot is harcrendbe állítottak.) Amikor elfáradtak az evezősök, a parancsnok vezényszavára helyet cseréltek a

---

ban Pozsony, Komárom és Esztergom volt a naszádosok fő állomáshelye. SZENTKLÁRAY 1886. 310–311. A 17. századtól megerősített kikötőket építettek a Duna menti várak tövében, amelyeket víz oldalról is sáncok és bástyák védelmeztek. A pozsonyi, komáromi és esztergomi kikötő erődítéseit olyan magasra építették, hogy a hadihajóknak csak az árboca látszott ki belőlük. SZENTKLÁRAY 1886. 346–347.

¹⁴ SZENTKLÁRAY 1886. 326.

¹⁵ DEZSÉNYI 1957. 242., 246.; TAKÁTS 1904. 88., 90.

¹⁶ DEZSÉNYI 1957. 242.

¹⁷ SZENTKLÁRAY 1886. 328.

¹⁸ A tüzérek közvetlen felügyeletét a tüzemester (*praefectus armamentarii*) látta el. Uo. 320.

¹⁹ SZENTKLÁRAY 1886. 331–333.; DEZSÉNYI 1957. 247.

fegyveresekkel, akik átadták kopjájukat, kardjukat és hosszú csövű puskájukat társaiknak.²⁰

A naszádosokat hajós katonaságként (*militia navalis*),²¹ vagy vízi hajdúként²² emlegették a 16. században. Tagjai főleg a magyarok és a szerbek közül kerültek ki.²³ Kiváltságokkal rendelkező katonaelemként tartották őket számon. I. Ferdinánd már 1549-ben vám- és harmincad mentességet adományozott a komáromi naszádosoknak.²⁴ A kor szak legügyesebb és legmerészebb hajósai – polgári foglalkozásukat tekintve kereskedők, halászok, iparosok, földművesek, városi tanács-tagok – békeidőben gabonát, fagyút és nyersbőrt szállítottak az ausztriai tartományokba, sőt eljutottak a németországi Regensburgig, visszafelé vas és acél árut vittek az Oszmán Birodalomhoz tartozó Száva és Al-Duna vidékére.²⁵

Évi fizetést kaptak a Kamarától: a naszádos vajda a 16. század első felében – a kor szokásainak megfelelően készpénzben és természetben – évente 25–40 forintot, valamint sót és egy öltözet ruhára elegendő posztót, a közemberek 3 forintot, továbbá sót és posztót.²⁶

Mohács előtt és a következő néhány évtizedben a királyi hajósok élén az országos funkcióval rendelkező naszádos főkapitány és helyettese állt. Parancsnokságuk alá tartoztak a három-három naszádból álló alegységek tisztségviselői, a vajdák. Ők három-három tizedessel és mintegy 100–100 közlegénnyel rendelkeztek. A tizedesek 30–35 katonát vezényeltek egy-egy kisméretű hajón.²⁷

Az 1556-ban létrehozott bécsi Udvari Haditanács (*Hofkriegsrat*) az oszmánok elleni védelem megszervezésekor átalakította a magyar folyami flottát is. Megszüntette a naszádos főkapitányi és főkapitány-helyettesi tisztséget, és új szervezeti keretbe illesztette a hajósokat.²⁸ Egy naszád vajdája, három tizedese (hajómester, kormányos, ágyúmester) és 33 közkatonája alkotott egy alosztályt. (Ez a létszám a hajó mérete szerint változhatott.) 32 alosztályból állt a naszádos ezred, amelynek irányítása a császári-királyi főparancsnok hatáskörébe tartozott.²⁹

²⁰ SZENTKLÁRAY 1886. 318–319., 326–327.

²¹ SZENTKLÁRAY 1886. 7.

²² DEZSÉNYI 1957. 242.

²³ SZENTKLÁRAY 1886. 301–302.

²⁴ TAKÁTS 1900. 111–112.

²⁵ TAKÁTS 1900. 110–111.; DOMANOVSKY 1918. 12–13.

²⁶ SZENTKLÁRAY 1886. 314–315.

²⁷ Uo. 304–309.

²⁸ SZENTKLÁRAY 1886. 305.

²⁹ DEZSÉNYI 1957. 243.

A „*militia navalis*” szorosan együttműködött a szárazföldi alakulatokkal az új rendszerben. Kísérte a folyó mentén vonuló csapattesteket, biztosította átkelésüket, részt vett a vízparti erősségek ostromában, szállította a katonaságot és az utánpótlást, hajóhidat épített, őr- és kémszolgálatot teljesített, de szükség esetén megütközött az ellenséggel is. Ilyenkor a naszádosok kaptak támogatást a parti ütegektől, de főleg a könnyűlovasságtól, amely fedezte a folyami hadműveleteket, a legénység partra szállását és visszatérését a hajókra.³⁰ Idővel olyan szorossá vált együttműködésük, hogy huszártiszt vezényelte a naszádosokat némelyik vállalkozásban. Sőt a komáromi és az esztergomi hajósok hadrendjébe egy-egy század huszárt is beállítottak.³¹

Ám ha a vízen egyedül kellett szembenézniük az ellenséggel, csak a maguk erejére és leleményességére számíthattak. Ütközet előtt körbeaggatták a hajót mohával, szőrrel vagy gyapjúval tömött zsákokkal, hogy csökkentsék a lövedékek átütő erejét. Azután felsorakoztak ék alakban. Amint lőtávolságra érkeztek és kibontakozott a tűzharc, ügyeltek, hogy a párhuzamosan felfejlődő hajók megtartsák zárt alakzatukat, ellenkező esetben a leszakadozó, kisebb egységeket bekeríthette az ellenség. Ugyanakkor igyekeztek körbe zárni az ellenfél hajóit. Ha ez sikerült, a harcosok égő szurok- és kénkoszorúkkal próbálták felgyújtani azokat. Amelyik nem fogott tüzet, azt csákllyákkal és lánckapcsokkal húzták magukhoz, átugrottak a fedélzetére, és a szárazföldi harchoz hasonló kézitusában döntötték el a küzdelmet.³²

A dunai naszádosok egyik emlékezetes vállalkozására a tizenötéves háború idején, 1599. június 20-án került sor a hódoltsági Tolna mezőváros közelében. Belgrád várának oszmán őrsege élelmiszer, pénz és hadianyag szállítmányt indított útnak a Dunán Budára, hogy megsegítse az elmúlt évben megostromolt és azóta is körülzárt erősséget. Az oszmán folyami flotta egy gályája és 32 sajkája kísérte a 2000 fegyverrel megpakott csaknem 100 szállítóhajót. A parton a mohácsi, az eszéki és a bátai bég további 5000 lovasa és gyalogosa biztosította, a nagyszámú hajóvontató nép pedig lovakkal és ökrökkel segítette árral szemben előre jutni a nagy értékű rakományt.

Pálffy Miklós generális, a Buda körül táborozó császári-királyi erők – közöttük a komáromi, az érsekújvári és az esztergomi naszádosok

³⁰ SZENTKLÁRAY 1886. 235., 238., 344., 352.

³¹ DEZSÉNYI 1957. 242.; SZENTKLÁRAY 1886. 219.

³² SZENTKLÁRAY 1886. 194., 351–352.

– főparancsnoka az oszmán utánpótlás megakadályozása – nem kevésbé kiéhezett katonaságának ellátása – céljából a konvoj elé vonult. Seregét Somogyból és Baranyából felfogadott 1600 szabad hajdú, a Dunán leereszkedő 1300 naszádos és két század könnyűlovas alkotta. Az oszmánok június 19-én megérkeztek Tolna és Foktó térségébe. Mit sem sejtettek Pálffy közeledő egységeiről, gyanútlanul tábort ütöttek. Csúpnán egy őrsajkát küldtek ki éjszakára, félmérföldnyire a táborhelytől.

Akkoriban Foktó fölött, Uszod tájékán szigeteket került a Duna, és messze, csaknem Kalocsáig elhajló két kanyarulatával elzárta a kilátást. A főkapitány ott rejtette el csapatait a virradatkor tervezett támadásig. Haditervében a naszádok – számát 1300 főnyi legénysége alapján 35–40 kis és közepes méretű hajóra becsülhetjük – elzárták a Dunát teljes szélességben, a szárazföldi alakulatok pedig biztosították azokat a folyóparton.

A naszádosok az éj sötétjében, csendben, kiemelt evezőkkel ereszkedtek vízmentében, csak a kormányosok ügyeltek járműveik irányára, nehogy harci alakzatuk felbomoljon. Hajnalodott, amikor a török őrsajka lőtávolába érkeztek. Pálffy generális tüzet vezényelt, mire az visszavitorlázott Foktó irányába. Az üldözésére indult naszádok ágyúdörgeése fellármázta az oszmán táborát és a hajók legénységét. Előbb a gálya és négy sajka indult a bajbajutott őrhajó megsegítésére, majd az egész vízi armádia bekapcsolódott a küzdelembe. Ágyú- és puskatűz fogadta a főkapitány katonáit, ám ők viszonozták a tüzet a naszádokról és a parti ütegekből. A magyarok közben elfoglalták a gályát és nyolc sajkát – a gálya parancsnokának és egyben a konvojt vezető pasának azonnal fejét vették –, néhány török vízi járművet felgyújtottak és elsüllyesztettek, a többi visszatért a szállító hajókhoz, hogy őrségükkel együtt felkészüljön a következő összecsapásra.

Pálffy Miklós kihasználta a csata szünetét: behajózta parti egységeinek egy részét a zsákmányolt gálya és a sajkákat fedélzetére, harcálláspontot létesített a gályán, majd új támadásra indította vízi és szárazföldi alakulatait. A küzdelem kezdetben csak ágyú- és puskatűzzel, azután kézitűsával folyt a hajók fedélzetén és a Duna parton. A győzelem végül a hajdúké lett.

Több mint 5.000 oszmán harcos elesett, vagy a folyóba veszett. (A magyarok veszteségéről szemérmesen hallgatnak a források.) 58 dereglyét és 60 szállítóhajót vettek birtokba a főkapitány emberei, rajtuk nagy mennyiségű élelmiszert: búzát, rizst, kását, aszaltszőlőt és mézet, valamint 3.000 arany készpénzt, továbbá szőrmét, keleti szőnyeget, lőport és fegyvert találtak. A tizenöt éves háború kezdetétől nem jutott ilyen nagy zsák-

mány a vízi és a szárazföldi hajdúk kezére. Siratták is az oszmánok gyászos esetüket sokáig: a tizenötéves háború két jelentős eseményével, Esztergom és Győr elvesztésével (1595, 1598) emlegették egy sorban.³³

Nem sokkal később cseh, német és flamand röplapok és vásári újságok láttak napvilágot, amelyek színes részletekkel és fantázia szülte részlenyomatokkal kommentálták a tolnai eseményeket. A vásároló nyugat-európai iparos és paraszt emberek pedig izgalomtól vegyes borzongással olvasták a legújabb híreket a távoli, számukra egzotikus Magyarországról.³⁴

---

³³ A tolnai csata és résztvevőinek leírását l. SZENTKLÁRAY 1886. 195–199., 361., 365.,

³⁴ A Német-római Birodalomban megjelent *Relatio Historico Politico* szerzője, Johann Hieronymo szerint mindössze 20 szállítóhajót zsákmányoltak Pálffy Miklós katonái, ugyanakkor számos oszmán vízi járművet elsüllyesztettek, és a mintegy 8000 főt számláló konvojából alig 300 embert hagytak futni, a többi levágták. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, QuN 126 (4) 92.

Forrás és szakirodalom

Irodalom

BURGER 1974 = Burger János: Hadihajók a Dunán (A II. századtól 1848-ig). *Igaz Szó* 22 (1974) 7. 56–58.

DEZSÉNYI 1957 = Dezsényi Miklós: Hadiesemények a Dunán Buda 1686-os ostroma idején. *Hadtörténelmi Közlemények* 4. (1957) 1–2. 241–252.

DOMANOVSKY 1918 = Domanovszky Sándor: Duna - fekete-tengeri hajózásunk múltjából. Budapest 1918.

GÖMÖRY 1895 = Gömörly Gusztáv: Hadi átkelések a Dunán a legrégebbi időktől kezdve. *Hadtörténelmi Közlemények* 8 (1895) 1. 227–247.

MEGYERI 1974 = Megyeri Dezső: A Duna szerepe hadtörténelmünkben. Korok - népek - katonák. *Hazáért* 1974. 16.

TAKÁTS 1900 = Takáts Sándor: A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 7 (1900) 97–122., 145–176., 193–222., 241–273., 289–319.

TAKÁTS 1904 = Takáts Sándor: Hajóépítők telepítése Magyarországra a 16., 17. és 18. században. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 11 (1904) 81–116

SZENTKLÁRAY 1886 = Szentkláray Jenő: A dunai hadihajók története. Budapest 1886.

ZIMÁNYI 1983 = Zimányi Vera: Lepanto, 1571. Budapest 1983.

The Danube Fleet and the Battle of Tolna in 1599

The present paper is dedicated to the combined land and water battle of Tolna, which was one of the most echoed Christian victory during the so-called Long Turkish War (1591–1606). As it is well known, the Hungarian cavalry and mainly infantry troops (Heyducks) had penetrated deep inside the Ottoman-held territory and seized the archenemy's provision transport on its way to Buda on the Danube, near the market town, Tolna, as a result of a well-organized and executed joint naval and land raid. As a prelude to the brief account of the most successful undertaking of the campaigning season of 1599, the paper provides a detailed description of the types of Christian riverine military vessels used in the early modern times and their implementation.

Keywords:

Long Turkish War, Danube, Ottoman Hungary, Military shipping, Tolna county.

OTTOMÁN HADIFOGLYOK SZIGETVÁRON II. JÓZSEF TÖRÖK HÁBORÚJA IDEJÉN

Bevezetés

Németh Béla helytörténész nagyszabású Szigetvár monográfiájának a 17. század végével foglalkozó fejezetének az „utolsó törökök” címet adta. A vár felszabadítása (1689) után pontosan száz esztendővel azonban ismét török katonák éltek Szigetvár falai között. Ezúttal azonban nem megszálló helyőrségként, hanem hadifogolyként. Tanulmányom ezt a rövid epizódot kívánja felidézni elsősorban a korabeli katonai iratokra támaszkodva, amelyeket a helytörténeti feldolgozások szerencsésen kiegészítenek.

A hadifogoly-kérdés a török háborúban

II. József 1788-ban – nagyrészt az orosz szövetség fenntartása miatt – indított háborúja alkalmával az akkurátus katonai kimutatások szerint csak az 1788-89. évi harcok során összesen 2617 fogságba esett török harcost tartottak fogva a Habsburg Monarchia különböző, főleg magyarországi, erdélyi és horvát határőrvidéki erődjeiben.¹

Az ottomán hadifoglyok kérdésének rendezése mindjárt a háború kezdetén felvetődött. Rögtön a harcok megindulásakor, 1788. március 5-én a bukovinai és moldvai hadszíntér parancsnoka, Josias Coburg herceg, tábornagy azt tudakolta a Császári-királyi Udvari Haditanácsnál, hogy nemrég elfogott ottomán katonák milyen és mekkora ellátmányban részesüljenek. Mennyit szabad költeni élelmezésükre és elszállításukra? A kenyeret természetben kapják meg a foglyok vagy pénzben?² Hadik András tábornagy, a haditanács elnöke az uralkodóhoz fordult a Coburg által felvetett kérdésekkel kapcsolatban. Március 20-án írt feljegyzésében Hadik beszámolt arról, hogy a Haditanács régi aktái között kutakodva sem talált semmiféle feljegyzést arra vonatkozóan, hogy a korábbi török háborúkban a hadifoglyok ellátásának kérdését miként szabályozták. Néhány szórványos esetet azonban talált, amelyekből kiderült, hogy a magas rangú törököket gyakran az első adódó alkalommal kicserélték előkelő

---

¹ Teljes állománytábla a török hadifoglyokról. Az udvari haditanácsi felterjesztés melléklete: KA HKR 1791-33-125.

² Coburg jelentése kelt a czernowitzi főhadiszálláson. Tisztázat. KA HKR 1788-33-1.

keresztény rabokkal. Értük magas váltságdíjat (*Ranzionirungs Geld*) is követelhettek, amely akár 100 dukátra is rúghatott. A rabok ellátásának és elszállásolásának költségeit az Udvari Kamara állta, ám ezeket a költségeket hozzászámolták a kiváltási díjhoz. Hadik szerint a fogságba esett török közkatonákat általában vagy szolgaként a császári tisztek rendelkezésére bocsátották, esetleg gályarabságra adták vagy kényszermunkásként dolgoztatták. Mindent összevetve a haditanács elnöke nem talált semmiféle általános érvényű szabályt, amelyet ebben a háborúban is követni lehetett, így uralkodói döntést kért a tárgyban.³

József, reagálva Hadik feljegyzésére, azonnal megalkotta a szükséges szabályokat, amelyek a háború folyamán a török foglyokkal való bánásmód zsinórmértéke lettek. Az uralkodói kézirat alapján az elfogott ottomán katonák ellátás szempontjából hasonló elbánásban részesülnek, mint a birodalom nyugati ellenfelei⁴; József a török foglyok ellátmányát napi négy krajcárban és egy font kenyér természetbeni juttatásban határozta meg. Az elfogott keresztény vallású ottomán alattvalók azonban másféle elbánásban részesültek. Ha fegyvert fogtak a császári-királyi csapatok ellen, fogságba esésük után azonnal be kellett sorozni őket a császári hadseregbe és a birodalom valamely távoli garnizonjába küldeni. Abban az esetben, ha az illető alkalmatlannak találtatott a katonai szolgálatra, akkor kényszermunkát kellett végeznie. A császár felhívta arra is a figyelmet, hogy a törökök ugyanúgy öltöztetik a keresztényeket, mint a muszlimok katonáikat, ezért alaposan meg kell mindenkit vizsgálni.⁵

Azokat a keresztényeket, akik nem voltak ottomán alattvalók, viszont a törökök oldalán zsoldosként harcoltak, fogságba esésük után először is ki kellett kérdezni nevüket és származásukat illetően, majd a főben járó bűnök elkövetőihez hasonlóan életfogytiglani hajóvontatásra kellett küldeni. A foglyul ejtett császári-királyi dezertőrök sorsát illetően a hadbíró-ság döntött.⁶

József rendeletében roppant érdekesen keveredett a hosszadalmas, „pogányok” elleni harc emléke és egy új korszak szava, amelyben az Oszmán Birodalom lassan egyike lett a többi európai hatalomnak és az ellene

³ Hadik feljegyzése: Bécs, 1788. március KA HKR 1788-33-1. Tisztázat.

⁴ Az uralkodói kézirat ezt expressis verbis nem mondja ki, de az 1778/79. évi háború orosz foglyai is napi négy krajcár és egy kenyérporció összegű ellátmányban részesültek. Az 1792-ben kirobbant francia háborúk hadifoglyai szintén ugyanekkora napi ellátmányban részesültek. LENKEFI 2000. 41.

⁵ Ez alatt valószínűleg az orvosi vizsgálatot értette József, hogy az illető körül van-e metélve.

⁶ LÁZÁR 2019

vívott háborúból immáron eltűnt minden kereszties hevület. Paradox módon a régi kor maradványaként immáron nem a muszlimokat érte retorzió, hanem az elfogott keresztények ezek kedvezőtlenebb eljárás alá, akiket jobb esetben zsoldosként, rosszabb esetben árulóként kezelte a józsefi rendelkezés.⁷

A horvátországi hadtest április 5-i jelentése a hadifogoly kérdés egy másik megoldandó problémájára világított rá.⁸ Franz Moritz von Lacy tábornagy, a főserég helyettes parancsnokának⁹ feljegyzése szerint ők a hadtest-parancsnokság javaslata alapján, tiszték lévén, a rendes kenyérporció mellett napi 10 krajcár összegű ellátmányban részesülnének. Lacy fejtegetése szerint az agák mellett szükséges a többi tiszti rangot is megkülönböztetni és a megfelelő ellátmányban részesíteni. A precizitásáról híres tábornagy, József első számú tanácsadója és barátja egy táblázatot is mellékel, amelyben a török rangokat állította párhuzamba a császári-királyi hadseregben lévőkkel és egyben javaslatot tett a fogságba esett ottomán tiszték ellátására. A legmagasabb rang Lacy listáján a *bin-basi* volt, aki egy „önálló hadtest parancsnoka” –ként 24 forint havi ellátmányban részesülne fogolyként. Ugyanebbe a kategóriába esett a janicsár és a szpáhi aga. Egyik tiszti rang viselőjének sem járt azonban napi egy kenyérporciónál több. A főseregnél, a zimonyi táborban tartózkodó császár teljes mértékig jóvá is hagyta Lacy javaslatát.¹⁰

Ha a vallás volt a legfőbb rendezőelv az ottomán foglyok esetében, hamar felmerült egy újabb kérdés: mi van akkor, ha az elfogott muszlim át akar térni a keresztény hitre? A problémára a megoldás hónapokkal később, 1788 szeptemberében született. Az uralkodói döntés szerint, ha egy török fogoly „szabad akaratából” kinyilvánítja szándékát a katolikus vallásra való áttérésre, akkor ezt számára lehetővé kell tenni, majd szabad lábra lehet az illetőt helyezni. Szabadsága azonban aligha tartott sokáig, mivel a „prozelita” számára „fel kellett ajánlani” a szolgálatot a császári-királyi hadseregben. Akit viszont katonai szolgálatra alkalmatlannak ítélték, azt a határtól távol át kellett adni az ottani civil hatóságoknak, akik

⁷ A császári kéziratot a Haditanács rendeletbe foglalta és április 11-én továbbította az önálló hadtestekhez és a főseréghez. KA HKR 1788-33-5. Fogalmazvány.

⁸ A jelentés nem maradt fent csak Lacy említi feljegyzésében. A feljegyzés kelt Zimony, 1788. április 20. KA HKR 1788-33-5. Tisztázat.

⁹ A cs. kir. főserég parancsnoka a császár volt, Lacy tábornagy modern kifejezéssel élve József vezérkari főnökeként működött.

¹⁰ Uralkodói kézirat lásd Uo.

engedélyezhették az „új polgárnak”, hogy valami megélhetés után nézzen.¹¹ Az áttérés az iszlámról a kereszténységre tehát egyben a magyar király alattvalójává válást is jelentette, ahogy évszázadokkal korábban.¹²

Az új Szigetvárra

Ezek voltak tehát azok a rendeletek, amelyek meghatározták az ottomán hadifoglyok sorsát. Az első nagyobb fogolytranszportot, közel 700 főt, Szabács várának helyőrsége jelentette, amely 1788. április 24-én kapitulált. Az őrség előbb Aradon, majd végül Kassán és Munkácson került elhelyezésre. A főhadiszíntéren azonban a császári sereg József személyes irányítása alatt teljes tétlenséget tanúsított és 1788 őszére Belgrád elfoglalása helyett egy meglehetősen szégyenletes bántási visszavonulás és egyéb kudarcok következtek be.

A mellékhadiszíntereken azonban a császári csapatok sikereket is könyvelhettek el, amelyek közül elsősorban a hétéves háború veteránjának, Ernst Gideon von Laudon tábornagy teljesítménye emelkedik ki. Laudon 1788 júliusában vette át a Bosznia irányában operáló horvátországi hadtest parancsnokságát és haladéktalanul nekilátott az addig halogatott ostromoknak. A tábornagy első „áldozata” az Una menti Dubica határerődje volt. A császáriak augusztus 18-án kezdték meg a lövetést, de a rommá lőtt erőd garnizonja csak 26-án volt hajlandó kapitulálni. Laudon lovagiasan bánt az őrséggel, amelynek kitartását nagyra becsülte, azonban megtagadta a török parancsnok kérését a szabad elvonulás ügyében.¹³ *„Az ok nélkül való vérontásban nem gyönyörködő, és a' fegyver közt-is embernek lenni meg-nem szünt Heros, a'Tsászárnak Szabátsnál adott példája szerint, a várban találtatott fejr népet és gyermekeket országokba szabadon eleresztette; a' vár védelmezésén volt férfiakat pedig, kik 400nál valamivel többen voltak, mint rabokat megtartotta.”* – írta a Bécsben megjelenő magyar nyelvű Hadi és Más Nevezetes Történetek erről az esetről.¹⁴

A Dubicánál ejtett 414 török hadifoglyról azonban így gondoskodni is kellett. Első lépésben Új-Gradiska erődjében nyertek elhelyezést, azonban a zsúfolt és kicsiny erőd nem volt alkalmas ennyi hadifogoly őrzésére,

¹¹ Hadik utasítása a Budai Főhadparancsnokságnak, Bécs, 1788. szeptember 4. Hadik a „legfelsőbb határozatra” hivatkozik az ügyben. HL G. C. 1788-36-68.

¹² DÁVID – FODOR 2007. 47.

¹³ Laudon valószínűleg azért is vonakodott hozzájárulni a szabad elvonuláshoz, mert a törökök adott szavában a tapasztalatok szerint nem lehetett megbízni. A szabad elvonulás aktusához hozzátartozott az őrség ünnepélyes ígérete, hogy legalább egy évig nem fog fegyvert a háborúban. Az elbocsátott nők és gyermekek kíséretére, úgymond parolára engedett szabácsi törökök esküjük ellenére „elfelejtettek” visszatérni a császáriakhoz.

¹⁴ Hadi és Más Nevezetes Történetek 1789. 2. füzet. 3.

rádásul Új-Gradiska nagyon közel feküdt az ellenséges területhez. Logikus módon a hadvezetés hamar arra a következtésre jutott, hogy a dubicai foglyokat beljebb kell szállítani a monarchia területére.

A választás Szigetvár erődjére esett, ahová valamikor szeptember közepén érkeztek meg a török hadifoglyok, összesen 377 fő. Azért csak ennyi, mivel a 414 dubicai fogolyból 20 főt sebesülten és betegen császári-királyi hadikórházakban ápoltak. A korábbi uralkodói döntés értelmében a törökökkel fogságba eső, fegyveres szolgálatot teljesítő, de alkalmatlannak talált keresztényeket (öt főt) az eszéki várba küldték kényszermunkát végezni, a további hét bosnyák keresztényt pedig besorozták a Kaunitz-nyalagezredbe és Morvaországba küldték. Öt dubicai török harcost pedig adott szava mellett elengedtek, hogy gondoskodjon az asszonyok és gyerekek biztonságba helyezéséről.¹⁵

A másik nagyobb kontingens Laudon újabb sikere nyomán került Szigetvárra. A szintén az Una mellett található Novi erődjét 1788 szeptemberében vették ostrom alá a császáriak, de az őrség itt is kemény ellenállást fejtett ki. A szeptember 21-i rohamot vissza is verték, míg végül a császári tüzérség szabályosan rommá lőtte a kicsiny erődöt. Október 3-án Novi kapitulált. Az itt fogságba esett 590 ottomán harcost először az aradi, majd a szegedi várba továbbították, de 74 fő közülük már október 10. körül Szigetvárra érkezett. Az erődbe így október közepére összesen 466 török hadifogoly érkezett.¹⁶ De vajon milyen körülmények közé kerültek?

A szigetvári erőd 1788-ban

Zrínyi Miklós híres erődje 1689 februárjában került vissza keresztény kézre. Ellentétben sok lerombolásra ítélt magyar erősséggel, Szigetvárra egészen a 18. század közepéig kulcsvárként tekintettek nemcsak a Dél-Dunántúl, hanem Stájerország esetleges védelmében is. Az egymást követő várparancsnokok a környék lakosságának robotmunkájára támaszkodva a század elején újjáépítették és korszerűsítették a várat. A később a török hadifoglyok szállásaként szolgáló kazamatákat az 1700-as évek

¹⁵ Joseph Anton Mittrowsky altábornagy jelentése Laudonnak, Ó-Gradiska, 1788. szeptember 3. KA HKR 1788-33-42.

¹⁶ Andrásy százados jelentése a Budai Főhadparancsnokságnak. Szigetvár, 1788. október 13. és 14. Tisztázat. HL GC 1788-16-325. A 377 fős dubicai és a 75 fős novi-i transzport összege azonban csak 451 fő, talán a 466-hoz hiányzó 15 hadifogoly a kórházakból gyógyultán elbocsátott dubicai foglyok, esetleg kisebb csatározások közben elfogott és Szigetvárra küldött török katonák lehetnek.

elejétől több ütemben építették fel.¹⁷ A védelmi funkciók mellett azonban egyre inkább előtérbe került az erőd laktanya szerepe. 1781-től az addig a tiszai vármegyékben újoncozó Károlyi-gyalogezred¹⁸ hadkiegészítési körzetét áthelyezték Baranya és részben Somogy vármegyébe. Az alakulat törzse először Pécsváradra, majd rövid ideig Szigetvárra települt, ahonnan azonban továbbköltözött Pécsre, talán nem függetlenül a vár eladásától.¹⁹

II. József elképzeléseiben ugyanis Szigetvár már nem kapott helyet és elhatározta, hogy a katonaság kivonul az erődből és az épületet áruba bocsájtják. Szigetvár erődjét megvételelre először a mezőváros földesurának, gróf Festetics Lajosnak ajánlották fel, aki rá is állt az üzletre. A katonaság azonban nem ürítette ki azonnal az épületet és a földesúr is csak fokozatosan vette azt birtokba. Az épületekben már nem működött laktanya, a Károlyi-ezred tartalék osztályát²⁰ ekkor Szigetvár mezővárosában kvártélyozták be. Az erődben működött az ezred raktára (*Depositorium*) továbbá tisztek feleségei laktak benne családotul. Az erősség kilenc kazamatájából négyben az alakulattól (és ekkortájt még a Budai Főhadparancsnokságtól is) független szervezatként a cs. kir. Katonai Ellátási Igazgatóság gabonaraktárai és sütődéje működött. Festetics 1788 őszére már megkezdte az egyik kazamata átépítését ököristállóvá, ezért az ottani kályhakat és konyhákat elbontották.²¹ Mivel a szigetvári vár már nem számított katonai objektumnak, a hadsereg bérleti díjat fizetett a raktárak után is. A foglyok beszállásolása tehát egy „civil” épületbe történt, amelynek használata után a hadsereg térítést fizetett.

A hadifoglyok élete Szigetváron

A szeptemberben és október elején az Új-Gradiskából, illetve Noviból a várba helyezett török hadifoglyok az öt üresen álló kazamatában kerültek elhelyezésre, igen mostoha és zsúfolt körülmények közé. Elvileg ezek a földalatti helyiségek 60 fő elhelyezésére voltak alkalmasak, de végül 70-80 embert is kénytelenek voltak egy-egy kazamatába bezsúfolni. A helyhiány miatt a kazamata ajtón kívül is kénytelenek voltak éjszákánként foglyokat elhelyezni, ami őrzés szempontjából aggályos volt. Az egyik épületben az ököristálló miatt már nem volt fűtési lehetőség.

---

¹⁷ GŐZSY 2012. 260.

¹⁸ Alapítva 1741-ben. 1798-tól cs. kir., majd 1918-ig cs. és kir. 52. gyalogezred.

¹⁹ ASCHER 1905. 118.

²⁰ A tartalék osztályok az egyes ezredek hadkiegészítési területén maradtak és állandó keretként főleg az újonckiképzéssel foglalkoztak. NAGY-L. 2013. 39.

²¹ Ez a kép Andrassy százados már idézett jelentéséből rajzolódik ki. HL GC 1788-16-325

Elképzelhetjük az amúgy is nedves kazamatákban uralkodó hőmérsékleti viszonyokat.

A Budai Főhadparancsnokság 1788. október 3-án tudakolta a tartalék osztály parancsnokánál, Andrássy századosnál, hogy volna-e lehetőség további rabok elhelyezésére. Andrássy elsősorban a zsúfoltságra hivatkozva október 13-i jelentésében kétségbeesetten tiltakozott a további fogolytranszportok befogadása ellen. További érvként hozta fel, hogy a hátr községe miatt szerencsésebb lenne a foglyokat beljebb vinni az országba. A százados a gabonaraktárak ellenére az ellátást sem látta biztosítottnak, hiszen a szegedi toborzókerületből folyamatosan érkeznek Szigetvárra az újoncok. Ráadásul, tapasztalt katonák hiányában a hadifoglyokat a jelenlegi katonaállítás során besorozott újoncok és a dezertálás elkerülése végett civilek is őrzik. Bár a jelentés nem részletezi, utóbbiak szigetvári polgárok voltak, akiknek Somogy vármegye parancsára váltásban fegyverrel kellett strázsálniuk a foglyok mellett. A katonaság ezért puskákat osztott ki a városbeli polgároknak, amelyeket aztán a helyiek meg is tartottak, nem kis fejfájást okozva ezzel később a hatóságoknak.²² A *General Commando* újabb felvetésére Andrássy ezúttal úgy érvelt, hogy a török hadifoglyok őrzésével kapcsolatban nem javítaná a helyzetet, ha újabb egy tisztet a megfelelő legénységgel és regruták egy részével áthelyznének máshová a környékre. Nem nagyon van közelben alkalmas hely, ráadásul ekkor már az újoncok dezertálása is fenyegetne – vélte a százados. Az elhelyezési helyzetet sem javítaná, mert a tartalék osztály az elővárosban van bekvártélyozva és nem az elhagyott (*abandonierten*) erődben. Ha az ellátó raktárt és a sütödét az erődéből a városba helyeznék, az sem jelentene megoldást, mert a depozitóriumot és a tisztek feleségeit végképp nem lehetne hova helyezni.²³

Az itt található 466 török elszállásolása a közelgő télben teljesen lehetetlen, a konyhákban és az ajtón kívül is fekszenek – szögezte le a jelentés. Ha mégis úgy határoznak a felettes szervek, hogy Szigetváron teleljenek át a foglyok, azt legfeljebb az udvarra felvert sátrakban tudná megoldani. Újabb foglyok fogadására nincs lehetőség – jelentette ki kereken Andrássy. A százados aggodalma érthető volt, hiszen a foglyok biztonságos őrzése teljesen az ő felelőssége volt, és a szökési esetek általában igen rossz fényt vetettek az ezzel megbízott tiszt személyére. József császár egy

²² Az 1790-es években a mezővárosi magyar és német lakosság polgárőrség-szerű egyenruhás csapatokat hozott létre, amelyeket ezekkel a fegyverekkel láttak el. GÓZSY 2012. 187.

²³ Lásd Andrássy jelentését. HL GC 1788-16-325

galíciai erődből történt fogolyszökés után a fenyítés mellett levonatta az erődparancsnok zsoldjából a török foglyok kalkulált megváltási pénzét.²⁴

A Főhadparancsnokság válaszában viszont arra az álláspontra helyezkedett, hogy elég hely lenne az erődben a foglyoknak, ha a négy kazamatából ki lehetne költöztetni a raktárat és sütődét, ezért az Ellátási Hivatal ottani hivatalnokai egyeztessenek a Helytartótanáccsal arról a felvetésről, hogy együtt keressenek egy új helyet a környéken ezeknek a létesítményeknek. A foglyok pedig mindenképpen maradnak még Szigetváron.²⁵

A Főhadparancsnokság tervei valószínűleg kútba estek a raktárak áthelyezésére, mert még 1788 őszen a szigetvári várban őrzött hadifoglyok létszáma áthelyezés következtében 266 főre csökkent. Kétszáz fő alighanem Győrbe, majd Lipótvárba került.²⁶ A háború végén, a Magyarországon őrzött török katonákról felvett összesítő jelentés szerint a szigetvári létszám 281 főben stabilizálódott. Közülük 1789. december 31-ig az állománytábla tanúsága szerint 20 fő elhunyt. Ez a számok nyelvén azt jelenti, hogy a foglyok hét százaléka nem élte túl a szigetvári fogságot.²⁷ Az is elképzelhető, hogy a hadifoglyok között himlőjárvány pusztított, amely a következő évben a Szigetvárba elszállásolt katonaságot sem kímélte, de a városban is szedte áldozatait.²⁸

A helyieknek, katonáknak és civileknek egyaránt meg kellett tehát barátkozniuk több száz török hadifogoly tartós jelenlétével. A napi négy krajcár ellátmány és az egy adag kenyér igen szűkmarkú ellátmányt jelentett nekik, de mivel az Udvari Haditanács beleegyezett a törököknél lévő pénz átváltásába,²⁹ valószínűleg nem csekély forgalomnövekedést eredményezett jelenlétük a városban. Gózszy Zoltán monográfiája szerint: *„A két évig itt tartózkodó hadifoglyok ellátása komoly bevételeket jelentett, de ez elsősorban az élmezőnyt érintette.”*³⁰ A város másik monográfusa, Németh Béla ugyanakkor azt írja, hogy *„a foglyok csak katonai zsoldot kaptak az államkincstártól, minden egyéb szükségleteiket pedig a megyének házi pénztárából*

---

²⁴ LÁZÁR 2015. 433–434.

²⁵ Buda, 1788. október 18. Fogalmazvány. HL GC 1788-16-325

²⁶ Az Udvari Haditanács anyagaiban nincs nyoma az áthelyezés elrendelésének, a Budai Főhadparancsnokság iratanyaga a második világháborús iratpusztulás miatt sajnálatos módon hiányos az 1788. évre vonatkozóan.

²⁷ Lipótváron ez az arány 5,5 százalékos volt ugyanebben az időszakban, míg Kassán és Munkácsen elérte a 21 százalékot! Utóbbi helyeken 1789. szeptember 1-jétől december 31-ig a 791 foglyból 168 meghalt. Valószínűleg a munkácsi vár „érdeme” a legtöbb áldozat. Lásd a főtáblázat adatait: KA HKR 1790-33-132.

²⁸ GÓZSY 2012. 230.

²⁹ Hadik András haditanácsi elnök rendelete, Bécs, 1788. október 16. HL G. C. 1788-36-88.

³⁰ GÓZSY 2012. 265.

kellett fedeznie, miért is az 1790/91. évi országgyűléshez Somogy megye gravamenjeit előterjesztve, annak 58-ik pontjában Szigetvárra nézve e nehézséget is felhozta, kérve az országgyűléstől annak elhárítását.”³¹

A török foglyok életében II. József 1789. január 31-i rendelete hozott kedvezőtlen változást. A Győrben őrzött dubicai foglyok – akiket Szigetvárból szállítottak a városba – elhagyhatták a kaszányát és a polgárok panasza szerint füstölő pipával a szájukban sétálgathattak fel és alá az utcákon, oldalukon hatalmas szablyákkal és jatagánokkal. Utóbbi a tisztek jogos privilégiuma volt, mivel bátorságuk elismeréseképpen Laudon tábornagy megengedte nekik az oldalfegyver viselését a fogságban is. A győriek panasza szerint azonban nemcsak a tisztek, hanem az összes török „hatalmas késekkel” ijesztgeti a polgárokat. József erre rendeletében rövid úton megtiltotta a birodalomban található összes hadifogolynak, hogy elhagyja az őrzési helyéül szolgáló katonai létesítményt és rendelkezett, hogy a késeket és kardokat el kell tőlük venni és csak akkor szabad rövid időre visszaadni, amikor vallási előírásuk szerint a húst vágják.³²

A rendelet tehát nemcsak a győri törökökre vonatkozott – akiket egyébként hamarosan továbbszállítottak Lipótvárba – hanem minden Magyarországon őrzött hadifogolyra. Szigetváron a hosszú tél után, 1789 tavaszán zendüléshez közeli állapot alakult ki, amint az őrség végrehajtva a felsőbbbségtől érkezett parancsot megtiltotta az erőd elhagyását és a fegyverviselést.

1789 áprilisában Szigetvárról a dubicai parancsnokok, Omer bég és Abdi janicsár aga, illetve Ahmed aga³³ panasszal fordult a budai főhadparancsnokhoz, Vinzenz von Barco lovassági tábornokhoz. Panaszukban leírják,³⁴ hogy Laudon tábornagy Dubica átadásakor megígérte nekik, hogy a szultántól kapott ellátmányt a fogságban is élvezhetik, továbbá az agák megtarthatják minden tulajdonukat, illetve oldalfegyverüket, sőt lőfegyvereiket is. Ha rabtartóik közül valaki szidalmazná vagy bántalmazná egyiküket, esetleg nem kapnák meg járandóságukat, akkor tegyenek erről jelentést Laudonnak. A törökök szerint Szigetvár előző parancsnoka tudomásul vette ezeket a feltételeket és minden szükségessel ellátta őket. *„Mindent megkaptunk, amit akartunk és elégedettek voltunk. Pusztán az*

³¹ NÉMETH 1903. 329.

³² József rendelete kelt Bécsben, 1789. január 31-én. Uralkodói kézirat és az ebből született haditanácsi rendelet (fogalmazvány): KA HKR 1789-33-7.

³³ Beosztása „weletnik”

³⁴ A török nyelvű panaszlevél és fordítása tisztázatban a Magyarországi Főhadparancsnokság 1789. április 27-i jelentéséhez csatolva fennmaradt: KA HKR 1789-33-54.

új parancsnok³⁵ vezetett be most más rendszabályokat, mely szerint minket az erőd kazamatáiba átoittek,³⁶ ahonnan senkit sem engednek ki és ahol mi dupla áron kapunk meg mindent, amihez korábban a városban olcsón hozzájutottunk."

A bég és az agák mellékeltek még egy panaszlevelet, amit egyenesen „A nagy német császárhoz, minden uralkodó közt a legnagyobbhoz” címeztek és amelyben keserű sorsukat ecsetelve maguk, vagyis a dubicai tisztek és a szintén itt őrzött novi-i agák számára egy (extra) adag élelmiszer-porciót kértek.

A szigetvári katonai szerv továbbította a hadifoglyok panaszát Budára, miszerint a Dubicánál foglyul ejtett és Szigetváron elhelyezett 266 török „nagyobb szabadságot” követel és igen feszült a hangulat.³⁷ Válaszában Barco először is utasította a szigetvári katonaságot az őrizet megerősítésére, azért, hogy minden kihágásnak esetleg lázadásnak elejét lehessen venni. Ha valaki büntetésre alkalmat adó kihágást követne el, azt verjék vásra, hogy a többieket az ilyesmitől elrettentsék. Egyébként azonban bánjanak velük „szelíden és méltányosan”, de a törököknek tudomásul kell venni, hogy mint hadifoglyok nagyobb szabadságra nem tarthatnak igényt.³⁸

Az ügy azonban a császár íróasztalára is eljutott. Hadik röviden összegezte³⁹ számára a törökök panaszait, amiket József egyrészt lesöpört, másrészt viszont orvosolni parancsolt: A több szabadságot illetően kijelentette: „Világossá kell tenni ezeknek az agáknak, hogy a mi kezünkön lévő foglyok sokkal humánusabb bánásmódban részesülnek, mint az övéik, ezért jobban teszik, ha befogják a szájukat.”⁴⁰ A császár viszont intézkedett arról is, hogy a foglyoktól a várban kiszolgáltatott helyzetük miatt nem szabad az élelmiszerért irreális, kétszeres árat kérni és ellátásukon javítani kell. Ugyan-

---

³⁵ Andrassy százados a Károlyi-ezred tartalék osztályával elvonult Pécsre. Egyetlen tiszt maradt Szigetváron, a raktár parancsnoka, egy bizonyos Baraty nevű hadnagy, aki nem is a Károlyi-ezredben, hanem az Esterházy-regiment 4. zászlóaljában szolgált.

³⁶ Vagy a korabeli fordítás nem korrekt vagy Andrassy, esetleg a kemény télre és betegségekre való tekintettel áthelyeztette a foglyokat a kazamatákból a városba, hiszen az 1788. év októberében kelt jelentéséből még egyértelműen kiderül, hogy az erőd kazamatáiban helyezték el a törököket.

³⁷ A szigetvári jelentés nem maradt fent a KA HKR 1789-33-54 jelzetű haditanácsi aktában.

³⁸ Barco jelentése az Udvari Haditanácsnak (tisztázat), Buda, 1789. április 27. KA HKR 1789-33-54

³⁹ Hadik feljegyzése a császárnak (tisztázat) Bécs, 1789. május 3. KA HKR 1789-33-54. A császári kézirat rávezetve az elnöki feljegyzésre.

⁴⁰ A császári kézirat rávezetve az elnöki feljegyzésre. A törökök brutalitása a kezükre került keresztényekkel szemben közismert volt. Ennek egyik megrázó leírása: GÖRGEY 1914. 639–643.

akkor kijelentette, hogy a dubicai törökök Laudonnal kötött szóbeli egyességük nem írja felül az általa ez év januárjában és márciusában hozott döntéseket a foglyokkal való bánásmódot illetően. Az írott egyezmény ráadásul nem tartalmaz olyasmit, amit Laudon állítólag megígért a török tiszteknek.⁴¹

Hadik május 6-i parancsában⁴² lényegében szóról szóra megismételte József döntését. A szigetvári foglyok így maradtak a várban 1789 folyamán, szoros őrizet alatt, ám sorsukat illetően remény csillant fel. Michael Joseph Wallis táborszernagy, az Udvari Haditanács alelnökének javaslatára a császár hosszas huzavona után 1789. szeptember 30-án beleegyezett egy nagyobb szabású fogolycsere lebonyolításába. Kisebb léptékű fogolycserére már korábban is sor került, amikor például éppen Szigetvárról a hadifoglyok közül 1789 februárjában négy főt, majd májusban hat főt, szeptemberben pedig 14 főt kellett a horvátországi Károlyvárosba kísélni, hogy ott török fogságból elengedett határőrökre cseréljék ki őket.⁴³ Nagyobb szabású fogolycserétől azonban a császár sokáig elzárkózott. József vonakodásának oka eddig a szabácsi, dubicai és novi-i parolára elengedett törökök (pontosabban muszlim bosnyákok) hitszegő magatartása volt, akik rendszerint nem tértek vissza a császáriakhoz a megszabott idő után. Ekkor azonban a császáriak biztosítékot kaptak, hogy a török fél (vagyis a helyi pasák) hajlandó hadifoglyokat kiadni azok helyett is, akik így eltávoztak. 1789 októberére minden akadály elhárult a fogolycsere elől, melynek keretében császári és török tisztekből álló Kiváltó Bizottság (*Ranzionirung Comission*) alakult és a boszniai Dresnik mellett kijelöltek egy kicserélő helyet is a tranzakciók lebonyolítására.⁴⁴

Szigetvár 1789 folyamán egyelőre kimaradt a nagyobb fogolycseréből. A török foglyok őrzésére a Károlyi-ezred katonáit a Waldeck-ezred tartalékosztályainak dragonyosaival, elsősorban lábadozó betegekkel és sebesültekkel erősítették meg.⁴⁵ 1790. január 6-án a szigetvári raktár parancsnoka jelentette Budára, hogy a lovasság tartalék osztályát (157 fő) elvezényelték, így a foglyok őrzése problémás, mivel ehhez legalább 66 fő lenne szükséges, ami nyilvánvalóan nem állt rendelkezésre. Erősítést kért

⁴¹ KA HKR 1789-33-54 A császári rezolúció rávezetve az elnöki feljegyzésre.

⁴² Hadik utasítása a Főhadparancsnokságon keresztül Szigetvárra. Bécs, 1789. május 6. (fogalmazvány)

⁴³ A fogolycserék feltüntetve a főtáblázat fogyatéki rovatában: KA HKR 1790-33-132

⁴⁴ LÁZÁR 2015. 436-437.

⁴⁵ GÓZSY 2012. 230.

ehhez a feladathoz, amelyet ezúttal inkább gyalogságban, mintsem lovaságban látna célszerűnek. Válaszában a *General Commando* nem tudta megnyugtanni a szigetváriakat, sőt közölte, hogy az eszéki várból az Esterházy Miklós-féle gyalogezred (későbbi cs. kir. 32.) 4. zászlóaljának egyik százada további foglyokat fog Szigetvárra kísérni, de a század a városka környékén marad beszállásolva.⁴⁶

A hadifogoly-kérdés azonban hamarosan megoldódni látszott Szigetvár szempontjából. 1790. január 26-án a Károlyi-ezred raktár-parancsnoksága jelentette Budára, hogy megfelelő őrizet alatt 231 hadifoglyot útnak indított kicserélésre Zágrábon keresztül Sveticába. A jelentés szerint így mindössze 18 fogoly maradt Szigetváron, így az őrség megerősítése egyelőre nem sürgető.⁴⁷ (Ehhez később még a Belgrád körüli harcok következtében érkezett még kb. 30–40 fő.)

A főleg dubicai bosnyákok így 1788 szeptemberétől 1790 január végéig nem kevesebb, mint 17 hónapot töltöttek a szigetvári erődben és a városkában, hol jobb, hol rosszabb körülmények között. A törökökkel való cserügyletet a források tanúsága szerint⁴⁸ megnehezítette, hogy a bosnyák klánok kizárólag saját rokonságukért cserébe ajánlottak fel cs. kir. hadifoglyokat, így voltak foglyok, akik 1791. januárjáig, a meginduló béketárgyalások keretében folytatott általános fogolycseréig a Habsburg-hadsereg kenyerét ették.⁴⁹ Ők nem rendelkeztek olyan beágyazottsággal és rokonsággal, amely eljárt volna ügyükben. A nagyvezír ugyanakkor nem volt hajlandó a Konstantinápolyban tengődő császári hadifoglyok sorsáról tárgyalni egészen 1791 kora tavaszáig.

A szigetvári katonasághoz intézett egyik parancs arra is felhívja a figyelmet, hogy nemcsak török katonák, hanem egész családok is fogságba kerülhettek. Az utasítás értelmében először jegyzéket kellett készíteni a

---

⁴⁶ HL G. C. 1790, Dep. in Oeconomicis. Protocolla 73. ikt. szám: 1790/60. A fő állománytábla szerint az Esterházy-ezred már decemberben átadott 10 hadifoglyot Szigetvárnak. KA HKR 1790-33-132. A helytörténeti irodalom szerint: „1789 márciusában és áprilisában már csupán 50, az elfoglalt Belgrádból elhozott hadifogoly (*Captivi Turcici Belgradiensis*) volt a várban.” GÓZSY 2012. 265. Belgrád elfoglalásakor (1789. október 8.) azonban a császáriak nem ejtettek hadifoglyot, mert az őrség szabad elvonulás fejében kapitulált.

⁴⁷ HL G. C. 1790, Dep. in Oeconomicis. Protocolla. 73. Ikt. szám: 1790/1317.

⁴⁸ A budai főhadparancsnokság a főszereg vagy a horvát hadtest kérése alapján rendszerint konkrét neveket tartalmazó listákat köröztetett a török hadifoglyokat őrző magyar erődök és helyőrségek között, hogy vajon ott találhatóak-e az illetők, és ha igen, akkor indítsa útnak a kicserélési helyre.

⁴⁹ A szabácsi garnizon, 430 fő csak 1791 januárjában szabadult és került kicserélésre a bulgáriai Ruszcsukban. LÁZÁR 2015. 440.

Szigetváron található árva török gyermekekről, majd egy újabb intézkedés született arról, hogy ezeket az árvákat kicserélés céljából a horvátországi hadtest vegye át és szervezze meg elszállításukat a várból.⁵⁰

1790 áprilisának végén ismét elszállítottak egy kisebb transzport hadifoglyot a horvátországi hadtest területére kicserélésre. 1791. február 7-én végezetül az általános fogolycsere-egyezmény keretében Szigetvárról 41 főt előfogaton vittek a Zágráb melletti Remetére, de a szerbiai hadsereg-főparancsnokság még március 7-én is a szigetváriakon „kereste” ezt a 41 foglyot.⁵¹ Az előfogattal történő szállítás sem volt véletlen. Az Udvari Haditanács január közepén utasította Budát, hogy a kölcsönösség jegyében legalább a Szigetvárról és Kassáról útnak indított török hadifoglyok előfogatos szekereken utazzanak a kicserélési helyre, mivel a konstantinápolyi francia követ jelentése szerint a törökök a cs. kir. fogoly tisztek számára lovakat bocsátanak rendelkezésre, a legénységet pedig kocsikon szállítják.⁵² Az utolsó török fogolytranszport távozásával végleg lezárult a szigetvári erőd története, mint katonai létesítményé.

A hadifoglyok ellátása és elszállásolása azonban kifizetetlen számlákat hagyott maga után, az ügy így nem zárult le a polgári és a katonai hatóságok előtt a törökök távozásával. A foglyok elszállítása után jó néhány hónappal 1792 októberében Festetics gróf Somogy megyén keresztül 879 forintot és néhány krajcárt követelt a hadseregtől a törökök után lakbérként és az épületben okozott károk megtérítése miatt.⁵³ A Főhadparancsnokság megkereste Baraty alhadnagyot az ügyben, aki azt jelentette Budára, hogy ő 1789 februárjában vette át a foglyok őrzését, akik ekkor a kazamatákban voltak elhelyezve. Az átvételkor senki sem közölte vele, hogy a megye és Festetics között van-e valami szerződés a lakbérre vonatkozóan vagy sem. A foglyok elszállítása után Somogy megye azonnal, kérés nélkül rendbe hozatta a károkat a kazamatákban, amelyeket a törökök okoztak. Baraty jelentésére alapozva a Főhadparancsnokság visszatartotta Festetics követelését, mondván, hogy az okozott károkat a me-

⁵⁰ A Károlyi-depozitórium 1789. március 6-i keltezéssel küldte a kért jegyzéket a török árvákról. HL G. C. 1790, Dep. in Oeconomicis. Protocolla. 73. Ikt. szám: 1790/2457.

⁵¹ HL G. C. 1791, Dep. in Oeconomicis. Protocolla. 76. Ikt. szám: 1791/1155.

⁵² Az eredeti dokumentumokat az ügyben selejtezték, csak az iratok szűkszavú tartalmi kivonata ismerhető meg a General Commando lajstromkönyveiben. Az Udvari Haditanács utasítása a budai General Commandonak. Bécs, január 15. HL G. C. 1791, Dep. in Oeconomicis. Protocolla 76. Ikt. szám: 1791/455.

⁵³ A Helytartótanács átirata: HL G. C. 1792, Dep. in Oeconomicis. Protocolla 84. Ikt. szám: 1792/6522.

gye már megtérítette, ezért a gróf a törvényhatósággal jusson megegyezésre. A lakbért illetően a katonai hatóságok hallgattak.⁵⁴ Az ügynek azonban további nyoma nincsen sem a Főhadparancsnokság, sem a Haditanács aktái között. A török kor ezzel a kései utójátékkal immáron véget ért Szigetvár számára is.

---

⁵⁴ HL G. C. 1792, Dep. in Oeconomicis. Protocolla 84. Ikt. szám: 1792/455.

Forrás és szakirodalom

Levéltári források

- KA HKR = Österreichisches Staatsarchiv (Wien), Haus-Hof und Staatsarchiv, Kriegsarchiv. Wiener Hofkriegsrat, Hauptreihe.
 HL G. C. = HM Hadtörténelmi Levéltár (Budapest) Cs. kir. főhadparancsnokság (K. k. General Commando) iratai.

Irodalom

- ASCHER 1905 = Adolph Ascher: Geschichte des k. und k. Infanterieregiments Feldzeugmeister Erzherzog Friedrich Nr. 52. Wien 1905.
 DÁVID-FODOR 2007 = Dávid Géza, Fodor Pál (szerk.): *Ransom Slavery along the Ottoman Borders*. Leiden 2007.
 GÖRGEY 1914 = Görgey Albert: Görgey György kapitány jelentése ezredéhez török fogságából. *Hadtörténelmi Közlemények* 15 (1914) 639–643.
 GÓZSY 2012 = Gózszy Zoltán: Szigetvár története a 18. században. Szigetvár 2012.
 LÁZÁR 2015 = Lázár Balázs: Turkish Captives in Hungary during Austria's Last Turkish War (1788–91). *Hungarian Historical Review* 4 (2015) 2. 418–444.
 LÁZÁR 2019 = Lázár Balázs: Az ottomán hadifoglyokkal való bánásmód szabályozása II. József török háborúja (1788–1791) idején. In: Krámlí Mihály, Mészáros Kálmán (szerk.): *Tanulmányok Pollmann Ferenc tiszteletére*. Budapest 2019. 121–128.
 LENKEFI 2000 = Lenkefi Ferenc: Kakas a kasban. Francia hadifoglyok Magyarországon az első koalíciós háború idején 1793–1797. Budapest 2000.
 NAGY-L. 2013 = Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok. Pápa 2013.
 NÉMETH 1903 = Németh Béla: Szigetvár története. Pécs 1903.

Ottoman captives in the fortress of Szigetvár during the war of 1788-1791

The fortress of Szigetvár was reconquered from the Turks in 1689. Almost exactly 100 years later, a few hundred Turkish POW-s (who had fallen into captivity during the siege of Dubica and Novi) were taken into hostage. The captives were guarded there for several months, until their exchange in the early 1790s. The sources of the paper consisted of mostly archival documents. Besides presenting their lives in Szigetvár, the study intends to draw a more general picture on the issue of the POWs during this war.

Keywords:

Szigetvár, Prisoners of War, International law, fortresses, Austro-Turkish wars, Josephinism.

A BALATONBOGLÁRON INTERNÁLT FRANCIA HADIFOGLYOK ÉLETKÖRÜLMÉNYEI ÉS TEVÉKENYSÉGE KÉPI FORRÁSOK ALAPJÁN

A francia hadifoglyok Magyarországon

A második világháború éve alatt Magyarország számos menekültöt fogadott be. Ezek közül a legismertebb a lengyel menekültek több tízezres tömege, akik 1939 őszén érkeztek hazánkba, azonban az már kevésbé köz tudott, hogy a második legnépesebb csoportot a franciák alkották.¹ Az országba érkező külföldi származású katonai menekülteket a hágai és genfi egyezmények előírásainak megfelelően internálták, vagyis lefegyverezték őket – amennyiben rendelkeztek fegyverekkel –, majd szabad mozgásukat korlátozva különböző helyiségeket jelöltek ki számukra kötelező tartózkodási helyként. Eleinte a helyi hadtestparancsnokságok jártak el saját hatáskörükben az internáltakkal kapcsolatban, majd a Honvédelmi Minisztérium 21. osztálya vette kézbe ezt a feladatot, amely gondoskodott az internáltak elhelyezéséről, ellátásáról és őrzéséről. A katonák az államkincstár részéről rendszeresen folyósított zsoldot és teljes ellátást kaptak, aminek köszönhetően a különleges helyzetük ellenére viszonylag kényelmes körülmények között élhettek, a tisztek napi 4-8 pengős juttatása még a táborokon kívüli saját szállás bérlését és az önellátást is lehetővé tette.²

Az 1940-es franciaországi hadjárat során hozzávetőlegesen 1.845.000 francia katona került fogságba,³ akik közül mintegy 1.6 millió embert szállítottak el a Harmadik Birodalom területén található fogolytáborokba.⁴ A visszaemlékezések alapján a hadifoglyok között magyar származásúak is voltak, akik tájékoztatták róla francia nemzetiségű sorstársaikat, hogy szökés esetén célszerű Magyarország felé venniük az irányt, mivel az nem áll hadban Franciaországgal, következésképpen nem köteles kiadni a franciákat a német hatóságoknak.⁵ A németországi hadifogolytáborokból a korábban hadifogságba esett franciák első csoportjai 1940 végén érkez-

---

¹ LAGZI 2015. 323.

² LAGZI 2003. 31–32.

³ ALEXANDRA 2010. 25.

⁴ DURAND 1994. 11., 312.

⁵ BAJOMI LÁZÁR 1984. 156.

tek Magyarországra, ahol a magyar hatóságok internálták őket, bár eleinte még előfordult, hogy a határon elfogott franciákat – egyértelmű felsőbb utasítás hiányában – visszaadták az azokra igényt tartó német vagy szlovák hatóságoknak.⁶ Ebben a kérdésben végül a külügyminisztérium álláspontja győzedelmeskedett, amelynek értelmében internálótáborba irányították a francia szökevényeket.⁷

A francia hadifoglyokat kezdetben az érvényben lévő szabályoknak megfelelően Komáromba kísérték, ahol az erődítményrendszer Igmány- és Monostori-erődje szolgált gyűjtőtáborként az internált személyek számára. Ugyanakkor a komáromi erőd nem volt alkalmas arra, hogy megfelelő körülmények között szállásolja el az egyre nagyobb számban érkező francia hadifoglyokat, ezért megfelelő internálótábor kellett találni számukra. A magyar katonai hatóságok (a HM 21. osztályának munkatársai) – több szóba jöhető helyszín megvizsgálása után – végül a heves megyei Selypen (ma Lőrinci) működő lengyel internálótábor mellett döntöttek.⁸ 1941 őszére több tucat főre növekedett a selypi tábor francia lakóinak száma, ami már kényelmetlenné tette együttélésüket a hosszabb ideje ott tartózkodó lengyel internáltakkal. Ebből kifolyólag 1941 végén a franciák egy részét Gyöngyösre helyezték át, ugyanakkor ezzel párhuzamosan Selypen is maradtak francia internáltak. Az internáltakra vonatkozó rendeletek értelmében a magyar hatóságoktól rendfokozatuk szerint pénzbeli illetményben részesültek (a tiszteknek napi 5 pengő, az altiszteknek napi 1 pengő, a legénységi állományúaknak pedig napi 40 fillér járt),⁹ valamint ugyanazt az ételt kapták, mint a magyar honvédség tagjai.¹⁰ Tekintettel arra, hogy ezt az összeget kiegészítette a budapesti francia katonai attasétól havonta és fejenként kiutalt 300 pengős juttatás, túlzás nélkül kijelenthető, hogy a francia internáltak meglehetősen nagy anyagi szabadságot élveztek.¹¹ 1942 augusztusában döntés született arról, hogy az egyre nagyobb létszámú francia kontingenst (ekkor körülbelül 100 főt) az ipolyvarbói (ma Vrbovka Szlovákiában) volt csehszlovák pénzügyőr laktanyába helyezik át, ahol egy helyen megoldható az elszállásolásuk és hatékonyabban kivitelezhető a

---

⁶ HORTOBÁGYI 2001. 91–92.

⁷ BOROS 1973. 430–431.

⁸ HM HIM HL Pers. 305. Baló Zoltán visszaemlékezése, 2.

⁹ HM HIM HL Pers. 305. Baló Zoltán iratai francia hadifoglyok, 30.

¹⁰ HM HIM HL Pers. 305. 1941. november 18-i rendelet a francia hadifoglyok elhelyezése tárgyában.

¹¹ LAGZI 1975. 169.

felügyelet alatt tartásuk. A kiadott rendelet szerint a költözésnek szeptember 10-ig meg kellett történnie.¹² André Hallier vezérkari ezredes és francia katonai attasé javaslatára 1942 októberében döntés született arról, hogy a franciákat egy önálló internálótáborban helyezik el Balatonbogláron, a hadifoglyokat pedig már október folyamán át is szállították a tóparti településre.¹³

A tanulmány központi kérdését képező témára – az internáltak balatonboglári életkörülményeire – a későbbiekben részletesen is kitérek. 1943 nyarán döntés született a magyar katonai vezetés köreiben arról, hogy a balatonboglári francia internálótábort visszahelyezik Selypre, ahol szigorúbb ellenőrzés alatt lehet tartani annak lakóit,¹⁴ a francia követség tiltakozásának eredményeképp azonban a tábor Selypre költöztetését elhalasztották és végül csak 1944 tavaszán került rá sor.¹⁵ Az ország 1944. március 19-i német megszállása alapvetően befolyásolta az internáltak életét, mivel a német hatóságok már március végén hozzávetőlegesen 100 francia hadifoglyot tartóztattak le és irányítottak vissza németországi hadifogolytáborokba.¹⁶ Ez a fellépés heves reakciót váltott ki a magyar kormány részéről, amely szuverenitására hivatkozva tiltakozott az ilyen akciók ellen, így sikerült elérnie a letartóztatottak egy részének szabadon bocsátását, de a németek ezt követően is folytatták a francia hadifoglyok utáni hajtóvadászatot.¹⁷ A balatonboglári francia internálótábor előző évben elhatározott, majd elhalasztott Selypre költöztetését 1944. május 1-én hajtották végre, miközben a német hatóságokkal megállapodtak, hogy a táborban tartózkodó és munkát végző franciákat az utóbbiak nem háborgatják.¹⁸ Kevésbé bízva a német ígéretben, a magyar és francia vezetőség folyamatosan azon dolgozott, hogy a lehető legtöbb internáltat külső munkahelyekre juttasson ki, ahol el tudnak tűnni a német hatóságok szeme elől. Ennek a tevékenységnek az eredményeképpen a táborban tartózkodó franciák száma folyamatosan csökkent, októberre már csupán

¹² HM HIM HL Pers. 305. 1942. augusztus 25-i rendelet a francia internált katonák elhelyezéséről az ipolyvarbói laktanyában.

¹³ HM HIM HL Pers. 305. 1942. október 17-i rendelet.

¹⁴ HM HIM HL Pers. 305. 1943. július 28-i rendelet a francia internálótábor áthelyezéséről Selypre.

¹⁵ HM HIM HL Pers. 305. Baló Zoltán visszaemlékezése, 6.

¹⁶ BOROS 1973. 435.

¹⁷ ROOS 1984. 103.; Boros 1973. 435–436.

¹⁸ Egy visszaemlékező szerint Utassy ezredes személyesen utazott Balatonboglárra, hogy megnyugtassa az internáltakat, hogy nem eshet bántódásuk, mivel továbbra is a magyar kormány védelme alatt állnak. ACHÉRAY – TOUPÉT 1991. 118.

néhány tucat internált tartózkodott Selypen.¹⁹ November 5-én érkezett meg Horváth ezredesnek, a 21. osztály új vezetőjének – elődjét, Baló Zoltán ezredest leváltották – parancsa, hogy a táborban tartózkodó, illetve onnan munkavégzés céljából távollévő internáltakat gyalogmenetben szállítsák át a komáromi erődbe, ahonnan majd Németországba irányítják őket. A táborparancsnokság ennek a végrehajtását elég sokáig késleltette, hogy a hadifoglyok többsége el tudja hagyni a tábort.²⁰ Végül november 7-én és 8-án összesen 53 francia, belga és holland internáltat irányítottak Komáromba vasúton, akik nagy része menet közben megszökött a szándékosan nem túl szigorú őrizetből.²¹ Ennek köszönhetően a rendelkezésre álló információk alapján úgy tűnik, hogy Komáromból végül egyetlen francia hadifoglyot sem szállítottak vissza Németországba 1944 végén, amiben komoly szerepe volt az alsóbb szinteken tevékenykedő katonák segítő hozzáállásának.²²

A franciák eltűnésében komoly szerepet játszott a magyar lakosság, amely rendkívül vendégszeretőnek bizonyult, illetve számos esetben aktívan közreműködött a hatóságok elől bujkáló hadifoglyok elrejtésében és ellátásában.²³ Emellett a francia internáltak viszonylag jelentős számban tudtak a határon átszökve Szlovákiába távozni és csatlakozni az ottani partizánmozgalomhoz. Az első francia internáltakból álló különítmény (3 tiszt és 5 altiszt) Georges Barazer de Lannurien vezetésével augusztus 15-én érkezett meg a Velicsko ezredes parancsnoksága alatt álló 1. partizándandár központjába, ahol 17-én hozzájárultak a francia alakulat létrehozásához és felfegyverzéséhez.²⁴ A francia század (később zászlóalj) kötelékében végül összesen 203 francia és 33 más nemzetiségű állampolgár állt rendelkezésre szeptember elején,²⁵ akik részt vettek a szlovák nemzeti felkelés reguláris harcaiban, majd az azt követő partizánműveletekben is,²⁶ amelyekre itt most a terjedelmi korlátokra való tekintettel nem térek ki részletesebben.

---

¹⁹ ROOS 1984. 104–105.

²⁰ HM HIM HL VII. Egy. V/45. Macskássy Pál: Hadifoglyok Komáromban.

²¹ HM HIM HL Pers. 113/A. Németh József karpaszományos őrmester 1945. február 5-i jelentése.

²² HM HIM HL VII. Egy. V/45. Macskássy Pál: Hadifoglyok Komáromban.

²³ Vö. BAJOMI LÁZÁR 1980. 22.; HM HIM HL Tgy. 3037. René Eustache visszaemlékezése, 25–27.; SHD GR 13 P 96. Paul Giraud: Les Évadés de Guerre Français en Hongrie (novembre 1956).

²⁴ SHD GR 13 P 96. Groupe de combattants français en Slovaquie (Création, organisation et activité), 2–3.

²⁵ LANNURIEN 1984. 92.

²⁶ SHD GR 13 P 96. Journal de marche du groupe des partisans français en Slovaquie.

A francia internáltak irányítása az ország felszabadítása alatti időszakban a franciák által Budapesten létrehozott De Gaulle Bizottságra hárult, amely ekkor Petráss Lászlónál működött, az Irányi utca 21-23. alatt, majd innen költözött át a Nemzeti Múzeumba a szovjet hatóságok jóváhagyásával.²⁷ A Bizottsággal párhuzamosan megkezdte működését a Francia Katonák Irodája a Bizottság korábbi helyén az Irányi utcában, amelynek parancsnokságát a szovjet hatóságokkal való tárgyalások után René Roos százados vette át.²⁸ Február 5-én érkezett meg a szovjet parancsnokság utasítása, hogy a francia katonáknak Turán kell gyülekezniük, ezért Roos százados 143 fővel vasúton települt át ide.²⁹ A franciák hazaszállítása április 22-én kezdődött meg. A százados parancsnoksága alatt álló különítményt Románián keresztül szállították vasúti úton Odesszába,³⁰ ahonnan két brit hajó (az *SS Monoway* és az *SS Arawa*) fedélzetén térhettek haza Isztambul és Nápoly érintésével Marseille-be, ahol sor került a leszerelésükre, majd pedig a hazatérésükre családjaikhoz.³¹

A francia internáltak élete Balatonbogláron az írásos források alapján

A franciákat kifejezetten jó körülmények között, a Savoy és a Nemzeti Szálló, valamint a Fleiner-villa épületében szállásolták el. A tábor parancsnoka Daróczy Tamás tartalékos főhadnagy (civilben francia nyelv- és irodalom szakos középiskolai tanár) volt, aki kifogástalanul beszélt franciául és mindent megtett annak érdekében, hogy a lehető legjobb viszonyt alakítsa ki a rábízott francia internáltakkal. Ennek jegyében a rendelkezésre álló magyar őrszemélyzet (1 magyar tiszt, 2-3 altiszt és ugyanennyi legénységi állományú katona) fegyelmezési és őrzési célokra való felhasználása helyett a tábor belső rendjének megszervezését a rangidős francia tisztekkel közösen végezte el. Az így kialakított belső rendet megszegő hadifoglyokat a francia katonai attaséval egyeztetve részesítették fenyítésben vagy büntetésben (például szökési kísérlet esetén a komáromi büntetőtáborban vagy a siklósi várban való elzárásra).³²

A francia hadifoglyoknak lehetőségük nyílt arra is, hogy a 21. osztálynál üdülési engedélyt kérjenek, amelynek birtokában Magyarország bizonyos pontjaira utazhattak pihenési és sportolási célból. Ez különösen

²⁷ SHD GR 13 P 96. Journal de Marches et d'Opérations Militaires Français évadés d'Allemagne réfugiés en Hongrie, 1.

²⁸ ROOS 1984. 107.

²⁹ SHD GR 13 P 96. Journal de Marches et d'Opérations..., 5-14.

³⁰ Uo. 56-57.

³¹ PICARD 1953. 343-344.; ROOS 1984. 109.

³² HM HIM HL Pers. 305. Baló Zoltán iratai francia hadifoglyok, 30-31.

nagy mozgásszabadságot biztosított az internáltaknak, akik igyekeztek teljes mértékben ki is használni ezt a lehetőséget. Egyesek közülük helyben házasodva nászútra mentek a hegyekbe, mások ugyanakkor az országból való továbbszökés és az ellenállási mozgalmakban való részvétel lehetőségeit feltárandó Erdélybe utaztak, ami a német hatóságok rosszalását is kiváltotta.³³

A francia internáltak helyzetét tovább javította az a tény, hogy a háborús erőfeszítések növekedésével párhuzamosan fellépő egyre jelentősebb munkaerőhiány az 1942-es év második felében arra készítette a magyar politikai vezetést, hogy megpróbálja elérni az életerős és az esetek többségében szakmával rendelkező franciák munkába állását a magyar gazdaságban.³⁴ Ugyanakkor francia oldalról Hallier ezredes szintén szorgalmazta a franciák bevonását a munka világába, mivel úgy vélte, hogy ez hatékony eszköz lenne az unalom ellen és hozzájárulna a fegyelem fenntartásához, ezért ő maga is közreműködött abban, hogy a lehető legtöbb francia internált részére munkahelyet találjanak.³⁵ Ennek érdekében a francia követségen belül egy új irodát is létrehozott (*Bureau des évadés* – Szökevények Irodája), amely Roger Klein főhadnagy vezetése alatt az internáltak munkába állásának megszervezésével foglalkozott.³⁶

A munkavállalás lehetősége a franciákat is vonzotta, hiszen ennek révén a kényelmes, de hosszú távon meglehetősen unalmas vidéki életet egy sokkal mozgalmasabb életformára cserélhették fel a fővárosban vagy a vidéki nagyvárosokban, ahol sokkal több szórakozási lehetőség volt. Ennek fényében nem meglepő, hogy az internáltak többsége önként jelentkezett munkavégzésre. Az adatok alapján eleinte 760 főből 620,³⁷ később pedig 850-ből mintegy 700 dolgozott különböző munkahelyeken szerte az országban.³⁸ Egy 1944 elején készült kimutatás szerint 680 munkavállaló franciából 459 fő az iparban, 80 fő a mezőgazdaságban, 151 fő pedig egyéb munkakörben vállalt állást.³⁹ A harmadik kategóriába tartozók főként nyelvtanárként helyezkedtek el, középiskolákban (súlyl a gödöllői premontrai gimnázium francia tagozatán), egyetemeken, a vidéki városokban működő Alliance Française kirendeltségeken)⁴⁰ tehetős családoknál

---

³³ LAGZI 1975. 173.

³⁴ Uo. 174–175.

³⁵ HM HIM HL Pers. 305. Baló Zoltán visszaemlékezése, 5.

³⁶ HORTOBÁGYI 2001. 94.

³⁷ HM HIM HL Pers. 305. Baló Zoltán iratai francia hadifoglyok, 30–31.

³⁸ HM HIM HL Pers. 305. Baló Zoltán visszaemlékezése, 5.

³⁹ BOROS 1973. 434.

⁴⁰ HM HIM HL Mgy. M 873. Refuge en Hongrie 1941–1945, 32–34., 41–44.

magántanítóként, valamint a kulturális életben (folyóiratok szerkesztőségénél, könyvkiadóknál), de megtaláljuk őket szaklektorként és idegen nyelvű levelezőként is számos intézmény és vállalat kötelékében, így komoly szerepet játszottak a kétoldalú tudományos és kulturális kapcsolatokban, miközben a gazdasági hasznuk is jelentős volt.⁴¹ Hangsúlyozni kell, hogy a munkába álló franciák kifejezetten nagy szabadsággal rendelkeztek, hiszen kedvezőtlen munkakörülmények esetén felhagyhattak a munkavégzéssel, illetve munkahelyet is válthattak. Ennek tudatában esetenként összetűzésbe kerültek a nagyobb fegyelmet követelő munkáltatókkal, amelyek a munkaszerződések megszüntetését vonták maguk után. Ugyanakkor a munkaerőhiány olyan jelentős volt, hogy a franciákat szakképzettséget nem igénylő posztokon is foglalkoztatták, így például eladóként vagy idénymunkásként, ami lehetővé tette számukra, hogy könnyen találjanak új munkahelyet, egyesek pedig (például a nyelvtanárok) a magyar átlagnál jobb életszínvonalat élveztek a magánórákból befolyó összegeknek köszönhetően.⁴²

A magyar hatóságok egy részét mégis aggasztotta a franciák szinte ellenőrzés nélküli közlekedése az ország területén, ezért a helyzet rendezése érdekében személycserék és szigorítások mellett döntöttek. A túlságosan franciabarátnak tartott Daróczyt – akit a pécsi hadtestparancsnokság is bepanaszolt feletteseinél ezzel kapcsolatban – 1943 februárjában leváltották táborparancsnoki posztjáról, majd megfelelő nyelvtudással rendelkező utód hiányában átmeneti jelleggel júliusáig visszahelyezték a táborba parancsnokhelyettesként,⁴³ de végül másokkal pótolták, akiket alkalmasabbnak tartottak a megfelelően távolságtartó viszony fenntartására⁴⁴ (bár érdemes megjegyezni, hogy az új táborvezetés a továbbiakban is hasonlóan jó viszonyra törekedett az internáltakkal).⁴⁵ A német követés részéről Baló Zoltán tevékenységét is sok kritika érte azért, ahogy a menekültekkel bánt, ezért csupán idő kérdése volt, hogy a németbarát katonai körök mikor lépnek fel ellene. Erre végül 1943 októberében került sor, amikor felmentették a 21. osztály vezetői posztjáról, valamint ezzel párhuzamosan döntöttek a tábor felszámolása mellett.⁴⁶

⁴¹ BAJOMI LÁZÁR 1980. 173–177.

⁴² HM HIM HL Tgy. 3037. René Eustache visszaemlékezése, 27.

⁴³ HM HIM HL Pers. 305. Daróczy Tamás 1947. szeptember 21-i levele Georges de Lannurien-nek, 1.

⁴⁴ Hortobágyi Péter információi alapján ők egymást követve Augusztin nyugállományú őrnagy, Szarka százados, majd Wissnyi-Hoffmann Jenő voltak. HORTOBÁGYI 2001. 103.

⁴⁵ HM HIM HL VII. Egy. F/40. Macskásy Pál: Passuth László és barátja, meg a franciák.

⁴⁶ HM HIM HL Pers. 305. Baló Zoltán visszaemlékezése, 6.

Annak ellenére, hogy a francia internáltak kisebb súrlódásoktól eltekintve kifejezetten jó kapcsolatot ápoltak a helyiekkel, egy 1943 nyarán történt komoly incidens is szerepet játszott a tábor elköltöztetéséről szóló döntésben. Július 10-én ugyanis az internálótábor közelében található leventetábor lakóinak egy része (több tucat fiatal) megtámadták a Nemzeti Szállót, egy részét elfoglalták és követelték a franciák távozását. Az internáltak eltorlaszolták magukat, majd egyikük egy ablakon kiugorva értesítette Varga Bélát, a helyi plébánost, aki a helyszínre sietett, hogy lecsillapítsa a leventéket, de a rendet végül a megérkező csendőröknek kellett helyreállítaniuk. A plébános másnap értesítette az incidensről Keresztes-Fischer belügyminisztert, aki tájékoztatta Kállay miniszterelnököt, ő pedig elrendelte a leventék eltávolítását a településről.⁴⁷ Ugyanakkor ezt követően született döntés a tábor át(vissza)helyezéséről Selypre, amit Baló úgy indokolt Hallier-nek, hogy a lakossággal való esetleges összeütközések elkerülése végett került rá sor, nem pedig a leventékkel történt incidens miatt,⁴⁸ amit legalábbis kételkedve kell fogadnunk.

A tábori élet a képek tükrében

A fényképek a történeti források egy speciális csoportját alkotják, mivel ahhoz, hogy hitelesnek lehessen tekinteni őket, szükséges néhány alapvető információ ismerete és kontextusba helyezése. Ilyenek a keletkezés körülményei – hely, dátum, készítő –, valamint a fennmaradás módja és az esetleges közreadás-publikálás (ha volt ilyen) jellemzői. Emellett figyelembe kell venni, hogy a fotók gyakran nem csupán a készítő szándékai szerinti információkat, hanem számos véletlen elemet is tartalmaznak, ezért a politikai, kulturális, szociális és szubjektív élet nyomait is közreadja. Mindezeket a tényezőket figyelembe véve és a rendelkezésre álló fényképeket alaposan elemezve a szándékos és szándékolatlan információk segítségével jelentősen bővíthetjük a vizsgált témával kapcsolatban rendelkezésünkre álló ismereteinket.⁴⁹

A közelmúltig csupán néhány korabeli fotó állt a kutatók rendelkezésére a balatonboglári tábori életről, és az eltelt közel nyolcvan év miatt nem is tűnt valószínűnek, hogy újabbak fognak előkerülni. Ez a helyzet változott meg, amikor a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Ellenállási

---

⁴⁷ VARGA – KOVÁCS 1980. 372.

⁴⁸ HM HIM HL Pers. 305. Baló Zoltán iratai francia hadifoglyok, 28.

⁴⁹ PILARCZYK – MIETZNER 2010, 3-10.

gyűjteményének francia vonatkozású anyagai között⁵⁰ egy olyan mikrofilmkötegre bukkantam, amelynek elemei egyértelműen egy fotóalbum lefényképezett változatát tartalmazták. Kérésemre a levéltár munkatársai a mikrofilmeket beszkenelték, így kiderült, hogy az anyag az eredetileg feltételezettnél is értékesebb, mivel az album a fényképek mellett számos esetben még az utóbbiakra vonatkozó gépelt magyarázó szövegeket is tartalmazott, amelyek így tökéletesen olvashatóvá váltak és számos hasznos információt adtak közre.

Az egyik képaláírásból egyértelműen kiderül, hogy a fotókat a tábor parancsnokhelyettese készítette, egy helyen még egy ceruzával készült karikatúra is szerepel róla az albumban. Ugyanakkor, ahogy korábban is láttuk, elméletileg több személy is szóba jöhetne, hiszen több alkalommal volt változás a parancsnoki – és így a parancsnokhelyettesi – poszton is. A helyzetet tisztázza, hogy számos fotón Daróczy főhadnagy szerepel,⁵¹ akinek a források tanúsága szerint Littka József tartalékos tüzérhadnagy volt a helyettese,⁵² tehát joggal feltételezhetjük, hogy a képek az ő fotóalbumából származnak.

A magyar hivatalos szervek és a hadifoglyok visszaemlékezéseiből kibontakozó képet jelentősen árnyalják ezek a fotók, amelyek alapján a szokványosnak egyáltalán nem nevezhető internálótábor a kényelmes körülmények ellenére jól átgondolt rendszer alapján működött, és alapvetően katonai fegyelem uralkodott benne. Utóbbi alól csak néhány epizód jelentett kivételt, amelyek azonban jól beleillettek egy kvázi helyőrségi szolgálatot teljesítő katonai alakulat kimenő alatti tevékenységébe, tehát nem erősítik meg azt a csendőri jelentésekből kibontakozó képet, hogy az internáltak ellenőrzés nélkül szabadon jártak-keltek és gyakorlatilag kedvük szerint azt csináltak, amit szerettek volna.

A rendelkezésre álló új képanyag alapján szinte teljes egészében rekonstruálhatóvá válik az internáltak tábori napirendje, illetve megismerhetők a tábor lakóinak életkörülményei. A nap közös tornagyakorlatokkal kezdődött a franciák számára Jean Tomasi hadnagy irányításával, aki az internáltak sportvezetője volt.⁵³ Joggal lehetne feltételezni, hogy a központi irányítástól távol egy üdülőtelepülésen a franciák csupán néhány

---

⁵⁰ A következő jelzet alatt: HM HIM HL VII. Egy. F/43. Francia hadifoglyok Balatonbogláron.

⁵¹ Uo. 12., 14., 17.

⁵² LAGZI 2016. 99.; HM HIM HL VII. Egy. F/40. Macskásy Pál: Passuth László és barátja, meg a franciák.

⁵³ Aki 1944. szeptember 2-án vesztette életét a szlovák nemzeti felkelés harcaiban Ruttka

alaki gyakorlattal letudták a kötelező mozgást, a képek viszont arról tanúskodnak, hogy nagyon komoly edzést végeztek, mivel a szigorú rendben történő felvonulás után igen komoly erőnlétfejlesztő mozgásformákat végeztek, többek között három ember magasságú gúlát hoztak létre az egymás vállára álló katonák. Emellett az is jól látszik a csupán rövidnadrágot viselő internáltakon, hogy többségük nagyon jó fizikai állapotban volt, mivel szinte semmilyen súlyfelesleg nem látszik rajtuk, ugyanakkor a megerőltető feladatokat is könnyedén végezték el pl. nekifutásból át tudták ugrani álló bajtársaikat azok vállán megtámaszkodva.⁵⁴

Az erőnléti gyakorlatok után minden bizonnyal reggelire került a sor, bár erről nem tudósítanak a képek, az viszont kiderül belőlük, hogy a legénységi állomány délig kosarakat font, miközben a tisztek a saját irodájukban végezték el a napi adminisztrációt, tehát a rájuk vonatkozó ügyekben széleskörű autonómiát biztosítottak számukra. Ugyanakkor erre a magyar táborparancsnoksággal szoros együttműködésben került sor, amellyel napi szinten egyeztettek, minden délelőtt megbeszélték az aktuális ügyeket a táborparancsnokkal annak irodájában. Eközben került sor a gyengélkedők ellátására is, amelyet a franciák saját orvosa, Lanusse orvosfőhadnagy végzett el az erre a célra a számára biztosított helyiségben.⁵⁵

Délben közös ebédre került sor a tábor helyszínéként szolgáló szállodák éttermeiben. A képeken egy tipikus balatoni üdülő ebédlője látszik, ahol az előre megterített hosszú asztalok körül ülnek a franciák, akik számára felszolgálják az ételt.⁵⁶ Ez a magas szintű ellátás kétségkívül egyáltalán nem tekinthető tipikusnak egy katonai jellegű táborban, ugyanakkor jól illeszkedik az elszállásolás körülményeihez.

Az ebéd elfogyasztása után az internáltaknak lehetőségük volt ki menni a Balaton partjára, ahol a jó időt kihasználva a strandon napoztak és fürödtek. Késő délután a szálloda közösségi helyiségeiben beszélgethettek, társasjátékokkal játszhattak, illetve a szobájukban olvashattak vagy pihenhettek. A vacsora után este 9-kor volt takarodó, amikor mindenkinek vissza kellett térnie az elhelyezési körletébe (praktikusan a szállodai szobájába).⁵⁷

---

térségében. SHD GR 13 P 96. Rapport du capitaine de Lannurien..., 3.; HALAJ - MONCOL - STANISLAV 2003. 253-254.

⁵⁴ HM HIM HL VII. Egy. F/43. Francia hadifoglyok Balatonbogláron, 1., 30., 36.

⁵⁵ Uo. 12., 15.

⁵⁶ Uo. 4.

⁵⁷ Uo. 10., 19.

A vasárnapi program ettől eltérően alakult. Ezeken a napokon dél előtt díszszemlére került sor, ahol a francia katonák fegyelmezett rendben felsorakozva Franciaország felé fordulva tisztelegtek, majd a tábor magyar és francia vezetői megtekintették az alakzatban álló embereket és meghallgatták a létszámjelentéseket. Ezután francia nyelvű istentiszteleten is részt vehettek a helyi templomban, amit szabadfoglalkozás követett, amelynek során az internáltak elhagyhatták a tábort, lehetőségük nyílt arra is, hogy vitorlázzanak, illetve ismerkedhettek a helyi lakosokkal, ami a képek alapján elsősorban a helyi illetőségű és itt nyaraló magyar hölgyeket jelentette. Volt olyan alkalom is, amikor az egész tábor kirándulni ment Tihanyba, ahol szintén a helyi lakossággal keveredve turistáskodtak.⁵⁸

Mindemellett kulturális és sportprogramokat is szerveztek a táborban. 1943. április 25-én vasárnap a Savoy Szállóban került sor az egyik rendezvényre, amelynek keretében bokszmérkőzéseket tartottak, majd az internáltak francia szonokat énekeltek, végül pedig Dalmady Erzsébet, a Magyar Királyi Operaház tagja magyar nótákat énekelt, a zenei kíséretet pedig a hadifoglyok saját zenekara biztosította. A lefényképezett meghívó tanúsága szerint az 1, 2 és 3 pengős belépődíjakat a magyar és a francia Vöröskereszt javára fordították a szervezők. A meghívással sokan éltek, mivel számos vendég Budapestről érkezett, hogy részt vegyen a francia internáltak által szervezett előadáson. Itt is sor került a műsor elején a francia katonák szemléjére, majd díszmenetére, amelyet számos katonai és egyházi személy mellett többek között Baló és Hallier ezredesek is részt vettek.⁵⁹ 1943. augusztus 1-én vasárnap délután a Nemzeti Szállóban került sor bokszmérkőzésekre, amelyeken a francia internáltak egymással küzdöttek meg népes nézőközönség előtt.⁶⁰

Tekintettel arra, hogy ugyan katonákról volt szó, de internálták őket, a franciák – a parancsnoki feladatokat ellátó tiszteket is beleértve – civil ruhákat viseltek a képeken mind a tábor területén, mind pedig azon kívül. Ebből kifolyólag katonai státuszuk nem derült ki azonnal, ami megkönnyítette a lakossággal való kapcsolatfelvételt, a későbbiekben pedig a német hatóságok kijátszását is. A fotókon csupán két kategóriába tartozó franciák esetében lehet egyenruhát látni, a budapesti francia nagykövetségen hivatalos feladatokat ellátó katonatisztek esetében (mivel ők nem voltak internáltak, hazájuk képviselőjét látták el), illetve a hadifogságból

---

⁵⁸ Uo. 9., 33., 38.

⁵⁹ Uo. 24., 26., 29.

⁶⁰ Uo. 5., 11.

a közelmúltban megszökött és a táborba éppen megérkező katonák esetében, akik ekkor kezdték meg internálásukat és még nem kaptak polgári ruhát. Utóbbiakkal kapcsolatban az egyik képaláírás megjegyezte, hogy Németországból nagyjából tíznaponta érkezett egy-egy új fogolykülönítmény, ami jól magyarázza az internáltak számának gyors növekedését a háború során. Ezen kívül szembeötlő a képeken a frissen érkezettek és a már hosszabb ideje a táborban tartózkodók állapota közti különbség. Az előbbieket szemlátomást elhanyagoltak, borostásak, piszkos és elnyűtt egyenruhákat hordanak, míg az utóbbiak rendezettek, tiszták, frissen borotváltak és jól szabott civil ruhákat (zakót, öltönyt) viselnek. Ami közös mindkét csoport tagjain, az az arcukon tükröződő öröm, hogy bajtársaikkal biztonságos helyen találkozhatnak.⁶¹

Az internáltak és a hivatalosan az őrzésükre kirendelt magyar katonai kontingens tagjai közötti kapcsolatot jól érzékelteti, hogy számos fotón közösen szerepelnek, a képaláírásokból pedig az derül ki, hogy a táborban két párhuzamos parancsnoki struktúra került felállításra. Ugyanúgy volt magyar parancsnok és parancsnokhelyettes, mint ezek francia megfelelői, akik egymást kölcsönösen tiszteletben tartva végezték a dolgukat. Ebből arra lehet következtetni, hogy a magyar vezetés a helyi hatóságokkal való kapcsolattartást tekintette elsődlegesnek, eközben pedig francia megfelelője⁶² gondoskodott az internáltak tábori életének megszervezéséről és irányításáról.⁶³ Annak ellenére, hogy ez a katonai közegben szokatlanul demokratikusnak tűnő munkamegosztás számos kritikát váltott ki a helyi csendőri szervek körében, fontos megjegyezni, hogy erre nyilvánvalóan csak a magyar táborparancsnokság felettes szerveinek tudtával és jóváhagyásával kerülhetett sor, tehát ez a helyzet minisztériumi (vagy magasabb szintű) döntéshozók akaratának megfelelően alakulhatott ki, magasabb érdekeket szem előtt tartva.

A helyi lakossággal kialakított jó kapcsolatra két dolog is utal a képeken. Egyrészt az, hogy a helyi közösség hozzájárult ahhoz, hogy a francia nyelvű istentiszteleteket a helyi templomban tartsák meg, ami jól tükrözi a táborban élő franciák és a helyi lakosok között kialakult bizalmi viszonyt. Ezt minden bizonnyal erősítette az is, hogy az egyház képviselőivel is jó kapcsolat alakult ki, hiszen részt vettek a franciák által szervezett

---

⁶¹ Uo. 8., 33.

⁶² Duroule főhadnagy francia parancsnok és Maruse hadnagy francia parancsnokhelyettes. HM HIM HL VII. Egy. F/43. Francia hadifoglyok Balatonbogláron, 17.

⁶³ Uo. 12., 14., 17.

kulturális eseményeken.⁶⁴ Másrészt pedig az, hogy több képen szerepelnek csinos fiatal magyar hölgyek, akik szemlátomást szívélyes viszonyt ápoltak az internáltakkal.⁶⁵ Utóbbi az a tény is alátámasztja, hogy amikor 1945 tavaszán a turai táborban összegyűjtött franciák vezetése a hazaindulás előtt létszámmellenőrzést tartott, a 437 személy között 71 nő volt.⁶⁶ Tekintettel arra, hogy a házasság megkötésétől kezdve a francia táborparancsnokság francia állampolgárnak tekintette az internáltak feleségeit, feltételezhető, hogy az említett személyek jelentős része a Magyarországon töltött idő alatt francia katonákhoz hozzáment hölgy volt. Ezt az is alátámasztani látszik, hogy a francia parancsnokság által vezetett hadműveleti napló végén 23 olyan házassági anyakönyv található, amelyet a franciák parancsnoka, René Roos százados állított ki annak érdekében, hogy 1945 első felének zűrzavaros időszakában a polgári hatóságok szentesítése nélkül is legalizálni tudja a párkapcsolatokat.⁶⁷ Természetesen számos házasságra teljesen hivatalosan került sor még ezt megelőzően, így valószínűsíthető, hogy a magyar feleségek száma a félszázat is megközelítette vagy akár meg is haladta.

Összegzés

Mint ahogy a fentiekből kiderült, a második világháború során viszonylag nagy számban érkeztek francia hadifoglyok Magyarországra, akik a fennálló diplomáciai viszonyok következtében végül többségükben internálótáborok lakói lettek. Ugyanakkor ez az internálás nem hasonlított azokra a hagyományosan szigorú őrizet alatt álló táborokra, amelyet a fogadóországok általában felállítottak az internáltak részére. Tekintettel a franciák folyamatosan növekvő számára, 1942 végén átszállították őket Balatonboglárra, ahol szállodákban helyezték el őket meglehetősen kényelmes körülmények között. Az internálásnak ezt az időszakát számos írásos forrás örökölte meg, amelynek részletei a szakirodalmi feldolgozásokban is rendre megjelennek.

Mindazonáltal korábban elkerülték a kutatók figyelmét azok a képi források, amelyeket a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár őriz, és amelyek segítségével a korábbinál pontosabban ismerhetjük meg a balatonboglári táborban tartózkodó internáltak mindennapi életét és tevékenységét. Annak ellenére, hogy az ebből az új forráscsoportból származó információk sok ponton megerősítik az írásos dokumentumokból származó adatokat,

⁶⁴ Uo. 9., 29.

⁶⁵ Uo. 34., 38.

⁶⁶ SHD GR 13 P 96. Journal de Marches et d'Opérations..., 39-40.

⁶⁷ SHD GR 13 P 96. Journal de Marches et d'Opérations.

számos ponton árnyalják, illetve részben felül is írják azokat. Bár természetesen néhány kép alapján túlzás lenne messzemenő következtetéseket levonni, tekintettel arra, hogy ezek nem a nagyközönségnek készültek, hanem szigorúan személyes használatra, joggal feltételezhetjük, hogy az általuk közvetített információk hitelesek. Mindezek alapján megállapítható, hogy a kellemes körülmények és a hasonló jellegű táborokhoz képest enyhe szabályok ellenére a francia internálótáborban katonai fegyelem állt fenn, amely azonban elsősorban nem a magyar, hanem a francia táborparancsnokság tevékenységéhez kötődött a két párhuzamos hierarchia között létrejött megállapodás értelmében. Emellett a helyi vezetés nagy figyelmet fordított arra is, hogy az internáltak ne unatkozzanak, így számos programot szerveztek számukra, ami lehetővé tette, hogy fenntartsák a megkövetelt fegyelmet. Minden bizonnyal ez is hozzájárult ahhoz, hogy a politikai viszonyok megváltozása után az internáltak viszonylag gyorsan és fegyelmezetten reagálva tudták elkerülni a német hatóságok általi letartóztatást, egy részük pedig még a szlovák nemzeti felkelés harcaiba is eredményesen tudott bekapcsolódni.

Forrás és szakirodalom

Levéltári források

HM HIM Hadtörténelmi Levéltár:

VII. fondfőcsoport – Gyűjtemények – segédletei.

Ellenállási gyűjtemény nemzetközi vonatkozások.

F/40. Macskássy Pál: Passuth László és barátja meg a franciák. Macskássy Pál: A budapesti de Gaulle Bizottság megalakulásának előzményei. Macskássy Pál: Citoyen de Budapest.

F/43. Francia hadifoglyok Balatonbogláron.

V/45. Macskássy Pál: Holland menekültek Magyarországon. Macskássy Pál: Hadifoglyok Komáromban.

Mikrofilm gyűjtemény.

873. Francia hadifoglyok visszaemlékezései 1942-1947. Personalia gyűjtemény.

113/A. Németh Józsefnek, a komáromi hadifogoly és internáló táborparancsnokának katonai iratai 1941-1946.

305. Baló Zoltán ezredes, a HM 21. (hadifogoly) osztályának vezetője, hivatalos működésével kapcsolatos okmányok 1940-1947.

Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye.

3037. Eustache, René: Francia hadifogoly visszaemlékezés 1942-1949.

Service Historique de la Défense, Vincennes (SHD):

GR 13 P 96. Groupe de combattants français en Slovaquie.

Journal de Marches et d'Opérations Militaires Français évadés d'Allemagne réfugiés en Hongrie

Rapport du capitaine de Lannurien commandant le groupe des combattants français en Tchécoslovaquie au sujet des événements survenus en Tchécoslovaquie entre le mois d'août 1944 et le mois de février 1945.

Irodalom

ACHERAY – TOUPET 1991 = Acheray, Albert – Toupet, Armand: La Brigade Stefanik. Sous commandement russe. Les partisans français de Slovaquie. Paris 1991.

ALEXANDRA 2010 = Alexandra, Alain: Les prisonniers de guerre de la Campagne de France. Un enjeu majeur pour Vichy. In: Genet-Rouffiac,

- Nathalie (szerk.): *Des prisonniers de guerre aux personnes capturées*. Tulle 2010. 25–38.
- BAJOMI LÁZÁR 1980 = Bajomi Lázár Endre: Ego sum gallicus captivus. Francia menekültek Magyarországon. Budapest 1980.
- BAJOMI LÁZÁR 1984 = Bajomi Lázár Endre: Tramontana. Magyar önkéntesek Franciaországban. Budapest 1984.
- BOROS 1973 = Boros Zsuzsanna: Német fogságból menekült francia hadifoglyok Magyarországon a második világháború alatt. *Történelmi Szemle* 16. (1973) 3–4. 429–436.
- DURAND 1994 = Durand, Yves: Les Prisonniers de guerre dans les Stalags, les Oflags et les Kommandos, 1939–1945. Paris 1994.
- HALAJ – MONCOL – STANISLAV 2003 = Halaj, Dusan – Moncol, Lubomir – Stanislav, Ján: Francúzi v Slovenskom národnom povstaní. Banská Bystrica 2003.
- HORTOBÁGYI 2001 = Hortobágyi Péter: Francia hadifoglyok Magyarországon a második világháború idején. *Valóság* 44 (2001) 8. 84–105.
- LAGZI 1975 = Lagzi István: Francia menekültek Magyarországon (Balatonbogláron) a második világháború idején (1942–1945). In: Kanyar József (szerk.): *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv* 6. Kaposvár 1975. 167–192.
- LAGZI 2003 = Lagzi István: Magyarországi lengyel emlékek 1939-ből. *Valóság* 46. (2003) 10. 31–55.
- LAGZI 2015 = Lagzi István: Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939–1941. Budapest – Szeged – Varsó 2015.
- LAGZI 2016 = Lagzi István: Francia menekültek Magyarországon 1940–1945. Dokumentumok. Évadés français en Hongrie 1940–1945. Documents. Szeged 2016.
- LANNURIEN 1984 = Lannurien, Georges de: Une action de guerre mal connue: les combattants français en Slovaquie (avril 1944–février 1945). *Revue historique des Armées* 1984 1. 71–103.
- PICARD 1953 = Picard, René: L'ennemi retrouvé. Conflans-Sainte-Honorine 1953.
- PILARCZYK – MIETZNER 2010 = Pilarczyk, Ulrike – Mietzner, Ulrike: A képtudomány módszerei a neveléstudományi és társadalomtudományi kutatásban. *Iskolakultúra* 20 (2010) 5–6. 3–20.
- ROOS 1984 = Roos, René: Evadé en Hongrie (1943–1945). *Revue historique des Armées* 1984. 3. 96–109.
- VARGA – KOVÁCS 1980 = Varga Béla – Kovács Imre: Lengyel menekültek és francia hadifoglyok Magyarországon 1939–1945. Rádióbeszélgetés. *Új Látóhatár* 31 (1980) 3. 363–375.

**Living conditions and activities of French prisoners of war interned
in Balatonboglár based on pictures**

During the Second World War, Hungary provided asylum to a large number of refugees from other countries. Most of these refugees were Polish, but we also find about a thousand French citizens, who escaped from the prison camps of the Third Reich and then arrived in Hungary between 1940 and 1944. Given the fact that there was no state of war between the French and Hungarian states, these refugees (*évadés*) were not handed over to the German authorities but were interned by the Hungarian Ministry of Defense. Over the years, many different camps had been designated for French internees, but the longest time had been spent in Balatonboglár, where they lived in particularly good conditions. The details of this stay had been published in a number of documents in the past, but the present study seeks to reveal even more precisely with the help of recently discovered pictorial sources the conditions in which the French spent their days in the internment camp in Balatonboglár.

Keywords:

World War II, French prisoners of war, internment, Balatonboglár, image sources.

Szemle

BAGI ZOLTÁN PÉTER: TÜRKENLOUIS – BÁDENI LAJOS (1655–1707)

KRONOSZ KIADÓ – MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT, PÉCS-BUDAPEST
2019. 268 OLDAL

A XVII. század végének sorsfordító eseménye, a török elleni felszabadító háború (1683–1699) történetét számos nagy volumenű feldolgozás taglalja, gondolunk itt a Buda visszafoglalásának 300. évfordulójának apropóján megjelent, máig méltán népszerű szintézisekre.¹ Arra azonban közelmúltig nem akadt példa, hogy a török kiűzésében jeleskedő császári hadvezérek életrajzát magyar nyelven, önálló kötetben dolgozzák fel. A Kronosz kiadó gondozásában, a „Sziluett – Korszerű történelmi életrajzok” sorozatában 2019-ben megjelent Savoyai Jenő életrajzi kötete,² illetve – az ezzel szinte egyidőben kiadott Bádeni Lajos biográfia ezt a hiányt hivatott pótolni. Utóbbi Bagi Zoltán Péter munkája, amely a termékeny hadtörténész immáron harmadik, önálló monográfiája.³ Munkásságát ismerve némiképp meglepőnek tűnhet a témaválasztás, tekintve, hogy a Szerző köztudottan a tizenöt éves háború (1591/93–1606) korának avatott, nemzetközileg is jegyzett szakértője. Mindez azonban láthatólag legkevésbé sem gátolta abban, hogy az olvasó egy közérthető, ugyanakkor tudományos igényességgel és alaposággal megírt kiadványt kaphasson kezébe.

A kötet első fejezeteiben a baden-badeni örgrófi család birtokállományának szövevényes, részletekbe menő kialakulásáról, valamint a főhős családi hátteréről kaphatunk képet. A Szerző – a könyvsorozat célkitűzéséhez is igazodva – számos érdekes, már-már bulvár jellegű információt is megoszt a famíliával kapcsolatban. Példának okáért megtudhatjuk,

---

¹ Nagy László: A török világ végnapjai Magyarországon. (Históriai mozaikok). Budapest 1986.; Szakály Ferenc: Hungaria Eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683-1718. Budapest 1986.; Varga J. János: A fogyó félhold árnyékában. A török kiűzése- Magyarországról. Budapest 1986., valamint R. Várkonyi Ágnes: Magyarország visszafoglalása 1683-1699. Budapest 1987. Előzményként megemlítendő még a Bécs felmentésének tricentenáriumára időzítve megjelent kötet is, úgymint Sugár István: Lehanyatlak a török félhold. Budapest 1983.

² Oross András: EUrópa GÉNiusza. Savoyai Eugén élete és kora (1663-1736). Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs-Budapest 2019. 220.

³ Sorrendben: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Budapest 2011.; Uó: „Én alig voltam erős és rettenetes harcson és viadalon, mint ez vala”: a keresztény és az oszmán főserg harca 1601-ben. Iszkaszentgyörgy 2016.

hogy Bádeni Lajos, vagyis Lajos Vilmos egyik felmenője, Eduárd pénzügyi gondjainak enyhítése érdekében még a korban oly népszerű alkímia tudományát is segítségül hívta, emellett azonban az útonállás prózaibb „mesterségét” is rendre alkalmazta. Lajos Vilmos szüleiről, illetve házasságuk nehézségeiről is olvashatunk, majd ifjúkorának, illetve neveltetésének szegmensei kerülnek előtérbe. Megtudhatjuk, hogy atyja, Ferdinánd Miksa alapos testi-lelki-szellemi neveltetésben kívánta részesíteni fiát, aki végül nem tehetette szerét a neki szánt alapos ismereteknek. A majdani törökverőnek a tervezettnél korábban kellett a gyermekkorból a felnőttkorba átlépnie, ugyanis édesapja egy vadászbaleset következtében 1669 őszén, 44 éves korában elhunyt. A Lajos Vilmos származásáról, családjáról szóló fejezetek ugyan csak a kötet negyedét teszik ki, ám mégis árnyalt képet kapunk belőlük a baden-badeni örgróf családjáról. A família ugyan ősi és előkelő volt, ám távolról sem tartozott a Német-római Birodalom nagyobb hercegségei és fejedelemségei közé, amely megmutatkozott a politikai és diplomáciai szerepvállalásában is. Már Ferdinánd Miksa is meghagyta fiának, hogy ápoljon jó kapcsolatot mind a pápával, mind pedig a német-római császári házzal. Ehhez kapcsolódott az örgrófság külpolitikájának legproblémásabb pontja is, vagyis a Francia Királysághoz való viszonyulás. A maxima mindazonáltal világos volt: a franciákkal történő konfrontálódás elkerülése. Még a devolúciós háború (1667–1668) időszakát követő nehéz időkben is a Baden-Badeni Örgrófság úgy kívánt császárhű lenni, hogy közben semleges maradt a Habsburg–Bourbon konfliktusban. Ezt azonban csak 1672-ig tudta megtenni, amikor is végleg a császár mellett kötelezte el magát.

Bádeni Lajos számára, aki katonai ambíciókat dédelgetett, több családtag is minta lehetett, úgymint nagyapja, illetőleg nagybátyja, Hermann örgróf is, az Udvari Haditanács elnöke. Lajos Vilmos maga is végigjárta a ranglétrát. 1674-ben önkéntesként állt be a császári-királyi seregbe, ahol hamarosan példaképet is talált magának Raimondo Montecuccoli személyében. 1676-ban már *Obrist*, azaz regiment-tulajdonosi kinevezést kapott, három év múltán, 1679-ben vezérőrnaggyá (*Generalfeldwachtmeister*), majd újabb három esztendő elteltével altábornaggyá (*Feldmarschall-Leutnant*)⁴ léptette elő I. Lipót császár (1658–1705). Katonai tehetsége vitathatatlan

---

⁴ A császári-királyi hadsereg hierarchiájára, a korszakban használatos rendfokozatok mi-benlétére bővebben Bagi Zoltán Péter: *Elveszve a fogalmak tengerében*. Győri Tanulmányok, 40. évf. (2019) 39-69.

volt. Az oszmánok jellegzetes vörös köpenye okán csak „Vörös királynak”, a német népnyelv „Türkenlouisnak”, a császári propaganda a „Birodalom pajzsának” nevezte.

A mű Bécs ostromától kezdi el tárgyalni a magyarországi hadszíntér történéseit, majd kronologikus rendben haladva mutatja be a visszafoglaló háború főbb történéseit. Külön figyelmet érdemel, hogy a szerző az események leírásán felül ismerteti az egyes hadmozdulatok előtt a császári udvarban kialakult katonai véleményeket, egymással szembenálló stratégiákat. Lajos Vilmos magyarországi katonai pályafutása II. Miksa Emánuel oldalán kezdődött. Időben előre haladva Bagi Zoltán igyekszik minden olyan esetet bemutatni, amelyben a bádeni örgrófnak szerepe lehetett. Egyebek mellett azt, hogy még „szárnybontogatásai” során, a váci csatában a főparancsnok a jobbszárny irányítását bízta rá. Badeni Lajos katonai pályája során rendre az előrelépés lehetőségét kereste, hogy önálló parancsnokként is bizonyíthassa rátermettségét, olyannyira, hogy utóbb – a nála tehetségtelebber bajor választófejedelemmel karöltve – egyre inkább riválisa lett Lotharingiai Károlynak. Buda 1686-os visszavásában mutatott érdemeinek köszönhetően kapta meg első önálló parancsnoki megbízatását. Ezt követően a Dél-Dunántúlon ért el sikereket, ahol az év őszén megadásra kényszerítette Simontornyát, majd visszafoglalta Kaposvárt is. Sikerei jutalmaként 1686 decemberében tábornaggyá (*Feldmarschall*) léptették elő.

1688-ban a boszniai hadjárat alkalmával a Szerző ismét vázolja az erőviszonyokat, illetve a parancsnokságért folytatott küzdelmet, amelyet végül II. Miksa Emánuel nyert el, míg Lajos Vilmos, mintegy kárpótlásul, önálló sereget kapott. A nagy lehetőséget azonban a következő, 1689-es esztendő hozta meg számára. Miután ugyanis XIV. Lajos a Szent Liga sikerei láttán hadat üzent a Német-római Császárságnak, I. Lipót császár mind Lotharingiai Károlyt, mind pedig II. Miksa Emánuel a Rajna vidékére volt kénytelen rendelni. 1689. április 6-án „Türkenlouis” így elérte hön áhított célját: a császár kinevezte magyarországi főparancsnokká. Örömét azonban beárnyékolhatta, hogy a legnagyobb harcértékű csapatokat a nyugati hadszínterre vezényelték, így csak egy erősen lecsökkent létszámú kontingens maradt az örgróf irányítása alatt. Mindennek ellenére Lajos Vilmos bebizonyította, hogy alkalmas a főparancsnoki feladatra, valamint, hogy kiváló stratégia: visszafoglalta a Balkán északi részét, csapatai egészen Szkopjéig nyomultak előre.

Az 1690-es esztendő már nem volt ilyen sikeres számára. Egyrészt egy tehetséges és újonnan kinevezett török nagyvezír, Köprülü Musztafa

újjászervezte az oszmán hadsereget, másrészt Thököly Imre kuruc csapatai és oszmán-tatár segédhadak élén betört Erdélybe, aminek következtében Badeni Lajos fő erőit kénytelen volt a fejedelemségbe vezényelni. A nagyvezér így könnyedén visszafoglalhatta az alig két évvel korábban elvesztett Belgrádot. Az oszmánok sikerszériája azonban nem tartott sokáig: 1691. augusztus 19-én, a szalánkeméni csatában Bádeni Lajos élete legnagyobb győzelmét aratta: 80 000 emberrel legyőzte Köprülü közel 100 000 főt számláló hadseregét, a harcban maga a nagyvezír is elesett. Érdemeiért az ütközetet követően az 1690. áprilisában elhunyt Lotharingiai Károly helyett főparancsnok-helyettesnek nevezték ki, ami azt jelentette, hogy az uralkodó, mint legfőbb hadúr után Badeni Lajos birtokolta a legmagasabb katonai rangot a Habsburg Birodalomban.

A pfalzi örökösödési háború (1688–1697) eseményei, Lotharingiai Károly halála, illetve II. Miksa Emánuel távozása miatt – többek közt III. Vilmos angol király javaslatára – 1693-ban a császár visszahívta Lajos Vilmost és szűkebb pátriájába, a Rajna-vidékre küldte hadakozni a franciák ellen. A török front parancsnokságát előbb Erős Ágost szász választófejedelem, majd Bádeni Lajos unokafivére, Savoyai Eugén vette át. A rajnai fronton a harcok egészen 1697-ig elhúzódtak, amikor is megkötötték a rijswijki békeszerződést, amelynek értelmében Franciaország lemondott minden, a Rajna jobb partján fekvő területről. Ezt követően az örgróf visszatért ősei tartományába, amelynek székhelyét Badenből Rastattba helyezte át. A spanyol örökösödési háború (1701–1714) alatt ugyan újra hadba szállt, ám 1705–1706-ban katonai karrierje az új uralkodóval, I. Józseffel (1705–1711) támadt nézeteltérése miatt végleg lezárult.

Az utolsó fejezetekben Bagi Zoltán politikusi mivoltát előtérbe helyezve igyekszik bemutatni Lajos Vilmost, minthogy – hangsúlyozza a Szerző – nem szabad elfeledkeznünk a tényről, hogy a „Vörös király” nemcsak katona, hanem a Baden-Badeni Örgrófság ura is volt egyben. Leírása alapján személyiségéről is árnyalt képet alkothatunk, hiszen amellett, hogy köztudottan lobbanékony természetű férfi volt – erre az egyes fejezeteiben bőven találunk példát – gondos és szerető férj, illetve családapa is volt. A Szerző kitér arra a kevésbé ismert tényre is, miszerint – a korábban már említett, rangemelkedés iránti vágytól fűtve – az örgróf kísérletet tett a lengyel korona (!) megszerzésére Bécs felmentője, III. Sobiieski János halálát (1696) követően.

Összegzőképpen elmondható, hogy az ismertetett Bádeni Lajos életrajz igyekszik a teljesség igényével bemutatni a hadvezér életútját, kiemelt figyelmet fordítva a visszafoglaló háború eseményeiben játszott

szerepére. A hiánypótló biográfiában a Szerző objektíven ismerteti a hadmozdulatokat, a korabeli politikai csatározásokat, illetve azoknak a hadszíntérre gyakorolt kihatásait, miközben mindvégig igyekszik fenntartani az kényes egyensúlyt a popularitás és a tudományos igényesség között. A kötetben elhelyezett ábrák és rajzok kellően informatívak, a történések vizualizálásában releváns szerepet töltenek be, ám számuk már-már eltúlzott. A mű néhány levéltári forrás mellett elsősorban (külföldi) szakirodalom felhasználásával készült, ám ez mit sem von le annak értékéből. Erényei között említhető a kötet végi szerfelett pontos és alapos névmutató is. Öröndetes tény, hogy a kereskedelmi forgalomban is kapható kiadvány bárki számára könnyen hozzáférhető. Az olvasó nemcsak a magyar történelem kiemelkedő eseménysorának történetébe kaphat betekintést, hanem egy kevésbé ismert résztvevőjének az élettörténetét is megismerheti e kellően színvonalas, ugyanakkor olvasmányos módon írt kötetből.

Baráth Zsolt

A Munkabizottság hírei

A TAGSÁG ADATAI

Elnök:

VÉGH FERENC

PhD, egyetemi adjunktus

PTE BTK Történettudományi Intézet, Közép- és Korajújkori Történeti Tanszék

7624 Pécs, Rókus u. 2. M épület Tel.: 72/503 600/23512

vegh.ferenc@pte.hu

Titkár:

BENE KRISZTIÁN

PhD, habilitált tanszékvezető egyetemi docens

PTE BTK Romanisztika Intézet, Francia Tanszék

7624 Pécs, Ifjúság u. 6. D épület Tel.: 72/503 600/24954

bene.krisztian@pte.hu

Tagok:

DÁVID FERENC

PhD, egyetemi adjunktus

NKE, Nemzetbiztonsági Intézet, Katonai Nemzetbiztonsági Tanszék

1083 Bp., Ludovika tér 2. Tel.: 1/432-9000/29-421

david.ferenc@uni-nke.hu

FAZEKAS FERENC

PhD, egyetemi adjunktus

PTE BTK Történettudományi Intézet, Régészet Tanszék

7624 Pécs, Rókus u. 2. M épület Tel.: 72/503 600/23534

fazekas.ferenc@pte.hu

FISCHER FERENC

Dsc, egyetemi tanár

PTE BTK Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék

7624 Pécs, Rókus u. 2. M épület Tel.: 72/503 600/23501

fischer.ferenc@pte.hu

HARAMZA MÁRK

PhD, történész

Janus Pannonius Múzeum

7700 Mohács, Liget utca 43.

haramza.m@gmail.com

LANGÓ PÉTER

PhD, tudományos segédmunkatárs

MTA BTK Régészeti Intézet, Magyar Őstörténeti Témacsoport

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. Tel.: 1/224 6700/4156

lango.peter@btk.mta.hu

PÉDERI TAMÁS

doktorandusz

PTE BTK Történettudományi Intézet, Közép- és Koraujkori Történeti Tanszék

7624 Pécs, Rókus u. 2. M épület

st.toma.st@gmail.com

POLGÁR BALÁZS

PhD, régész-muzeológus

Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Tárgyi Gyűjteményi Osztály

1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4. Tel.: 1/3251600/44003

balazs.polgar.him@gmail.com

VARGA J. JÁNOS

MTA doktora/DSc

Eötvös Loránd Kutatási Hálózat BTK Történettudományi Intézet

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történeti Doktori Iskola

7400 Kaposvár, Ady Endre u. 12-14. II. em. 11.

varjos30@gmail.com

VISY ZSOLT

MTA doktora, professor emeritus

PTE-BTK, Régészet Tanszék, 7624 Pécs, Rókus u. 2.

doktori programvezető, PTE-BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, 7624

Pécs, Rókus u. 2.

visy.zsolt@pte.hu

RENDEZVÉNYEINK

Hadtörténet korszakokon át. Újabb kutatások eredményei a Dél-Dunántúlról

tudományos konferencia
a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottság
Hadtörténeti Munkabizottsága
és a
Paksi Városi Múzeum
közös szervezésében

Időpont: 2017. november 30, 10.00-17.30
Helyszín: Paksi Városi Múzeum
Paks, Deák Ferenc u. 2-4.

10.15 Köszöntők

Szabó Péter
Paks Város Polgármestere

Dr. Végh Ferenc
PAB Hadtörténeti Munkabizottság elnöke

Dr. Váradyné Péterfi Zsuzsanna
múzeumigazgató, Paksi Városi Múzeum

10.30-11.05 Ünnepi díszelőadás, konferencia nyitóelőadás

Dr. Végh Ferenc
*Hadszintér vagy hátország?
A Dél-Dunántúl a török korban*

11.05-11.15 Szünet

11.15-12.35 I. szekció: ókor és kora középkor

Dr. habil. Fekete Mária:

„... a fényes fegyvereket felövezte magára” Új típusú védőfegyverek a Dél-Dunántúlon a Kr. e. VII. században

Dr. Fazekas Ferenc:

Militaria Lussoniensi – római fegyverek és katonai felszerelés Lussoniumból (Paks-Dunakömlőd)

Dr. Siklósi Zsuzsanna - Dr. Langó Péter:

10. századi lelőhely Balatonújlak-Erdő dűlőn és a temető 6. sírjának egyedi tegez kialakítása

Haramza Márk:

SINIGELRINIS – Egy feliratos kard a Száva medréből

12.35-12.55 Vita

12.55-14.00 EBÉDSZÜNET

14.00-15.00 II. szekció: késő középkor-újkor

Nagy Balázs:

A mohácsi vész következményei az érem- és kincsleletek tükrében

Dr. Várady Zoltán:

A császári hadsereg jelenléte Tolna megyében a 17-18. század fordulóján

Kiss Márton:

Egy derék kurucból gonosz machinátor? Horváth Ferenc simontornyai várkapitány „karrierje” a Rákóczi-szabadságharcban

15.00-15.20 Vita

15.20-15.40 Szünet

15.40-17.00 III. szekció: modern kor

Dr. Négyesi Lajos
Emlékjelek a Duna mentén

Dr. habil. Bene Krisztián
A Szabad Francia Erők Tolna megyei önkéntesei

Dr. Dávid Ferenc:
*„Kossuth címer és vattakabát” – a Honvéd Karhatalom tevékenysége
Baranyában 1956/1957.*

Dr. Nagyné Hudák Krisztina:
*A délszláv háborúk és a kulturális örökségvédelem ügye: szezion és fazon
vagy nem is annyira?*

17.00-17.20 Vita

17.20-17.30 Zárszó

„Képi forrás és hadtörténelem korszakokon át”

tudományos konferencia
az MTA Pécsi Akadémiai Bizottság Hadtörténeti Munkabizottsága
és a
PTE BTK Történettudományi Intézetének
közös szervezésében

Időpont: 2018. november 21. (szerda) 9.30-16.00

Helyszín: PTE BTK Történettudományi Intézet
Pécs, Rókus u. 2.

Köszöntő

10.00 – 10.10 **Dr. Végh Ferenc**
(MTA PAB Hadtörténeti Munkabizottság, elnök)

Megnyitó

10.10 – 10.20 **Prof. Dr. Sashalmi Endre**
(PTE BTK TTI, egyetemi tanár, intézetvezető)

Előadások

I. Szekció

Levezető elnök: *Dr. Kiss P. Attila*

10.20 – 10.40 **Dr. Fazekas Ferenc**
(PTE BTK TTI Régészeti tanszék, egyetemi adjunktus)

Katona- és fegyverzetábrázolások a késő római korban: képi ábrázolások
vs. régészeti valóság

10.40 – 11.00 **Dr. habil. Nagy Levente**
(PTE BTK TTI Régészeti tanszék, egyetemi docens)

A Gender Studies módszertani alkalmazásának lehetőségei és korlátai a
római hadtörténet képi forrásainak értelmezésében, a Traianus oszlop
egyik emblematis ábrázolása alapján.

11.00 – 11.20 **Haramza Márk**

(PPKE BTK TTI, doktorjelölt; Janus Pannonius Múzeum):
A kardkészítés és kardhasználat középkori képi forrásai

11.20 – 11.40 **Péderi Tamás**

(PTE BTK TTI, doktorjelölt)
Középkori orosz krónikák illusztrációi mint hadtörténeti források

11.40 – 12.00 Hozzászólások, vita

12.00 – 13.00 Ebédszünet

Előadások

II. Szekció

Levezető elnök: *Prof. Dr. Varga J. János*

13.00 – 13.20 **Dr. habil. G. Etényi Nóra**

(ELTE BTK TI, egyetemi docens)
Vizuális információ értéke a visszafoglaló háború (1683-1699) német
kiadású röplapjain

13.20 – 13.40 **Dr. Végh Ferenc**

(PTE BTK TTI, egyetemi adjunktus)
Folyami hadihajók ábrázolásai a kora újkorban: egy rekonstrukció
kérdőjelei

13.40 – 14.00 **Polgár Balázs**

(HM HIM, tudományos munkatárs)
Forrás-kép: a képi ábrázolások és a csatatér-régészet

14.00 – 14.20 Hozzászólások, vita

14.20 – 14.30 Szünet

Előadások

III. Szekció

Levezető elnök: *Dr. habil. Hornyák Árpád*

14.30 – 14.50 **Somogyi Győző**

(*Magyar Művészeti Akadémia, grafikus, festőművész*)

A rekonstrukció művészete

14.50 – 15.10 **Dr. Ferwagner Péter Ákos**

(*SZTE BTK TI, egyetemi adjunktus*)

Magyar Katonák Palesztinában a képi források tükrében, 1916-1918

15.10 – 15.30 **Dr. habil. Bene Krisztián**

(*PTE BTK RI, egyetemi docens*)

A Balatonbogláron internált francia hadifoglyok életkörülményei
és tevékenysége képekben

15.30 – 15.50 Hozzászólások, vita

Zárszó

**„Fejezetek az egyetemes és a magyar hadtörténetből”
tudományos konferencia**

A Szigetvári Várbaráti Kör
és a
az MTA Pécsi Akadémiai Bizottság Hadtörténeti Munkabizottsága
közös szervezésében

Időpont: 2019. november 15. 14.00-17.40
Helyszín: Molnár Imre Városi Könyvtár
Szigetvár, Mártírok útja 1.

Köszöntő
14.00 – 14.10
Dr. Vass Péter
(Szigetvár város polgármestere)

Dr. Végh Ferenc
(*MTA PAB Hadtörténeti Munkabizottság, elnök*)

Megnyitó

14.10 – 14.20
Csikány Tamás ezredes, egy. tanár levezető elnök
(*Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar*)

Előadások

14.20 – 14.45 **Langó Péter tudományos munkatárs**
(*MTA BTK Régészeti Intézet*)
Az Aspres-i sír és a 10. századi magyar kalandozások nyugat-európai
háttere

14.45 – 15.10 **Boda Mihály tanszékvezető egyetemi docens**
(*Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar*)
Katonai erények Zrínyi korában

15.10 – 15.35 Németh Balázs egyetemi tanársegéd

(Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar)

Az első szigetvári magyar királyi honvédek és első hátultöltő puskájuk

15.35 – 15.55 Kávészünet

Előadások

15.55 – 16.20 Kaiser Ferenc tanszékvezető egyetemi docens

(Nemzeti Közszolgálati Egyetem Nemzetbiztonsági Intézet)

A Császári és Királyi Haditengerészet az első világháborúban

16.20 – 16.45 Hornyák Árpád egyetemi docens

(Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Intézet)

Szerb hatalom Baranyában 1918-1921

16.45 – 17.10 Végső István történész, országos titkár

(Clio Intézet / Honismereti Szövetség)

Kerékpárokkal a háborúban –

a m.kir. Balogh Ádám honvéd kerékpáros zászlóalj története

17.10 – 17.30 Vita

17.30 – 17.40 Elnöki zárszó

E SZÁMUNK SZERZŐI

BARÁTH ZSOLT	Pécsi Tudományegyetem, doktorjelölt
BENE KRISZTIÁN	PhD Pécsi Tudományegyetem, habilitált egyetemi docens
FERWAGNER PÉTER ÁKOS	PhD, Szegedi Tudományegyetem, egyetemi docens
KONKOLY SÁNDOR	okleveles geográfus, Pécs
LÁZÁR BALÁZS	PhD, Hadtörténeti Intézet és Múzeum
NAGY-L. ISTVÁN	PhD, Gróf Esterházy Károly Múzeum, Magyarországkutató Intézet, tudományos főmunkatárs
TÓTH ÁKOS	történész, Siófok
VARGA J. JÁNOS	MTA doktora, ny. egyetemi tanár, tudományos tanácsadó
VÉGH FERENC	PhD, Pécsi Tudományegyetem, egyetemi adjunktus
VÉGSŐ ISTVÁN	történész, Clio Intézet

SZERKESZTÉSI ÚTMUTATÓ

1. Szövegformázás

Terjedelem:

- tanulmányok esetében optimálisan 40.000 „n” (szóközökkel)
- közlemények esetében 20-30.000 „n” (szóközökkel)
- rezenziók/ismertetések esetében 5-8.000 „n” (szóközökkel)

Formátum: A/4

Margó értékek: Alul: 2 cm Fent: 2 cm Bal: 2 cm Jobb: 2 cm

Lábléc/fejléc nincs

Betűtípus: Book Antiqua 12-es méret, lábjegyzetben 10-es méret.

Sorköz: Normál (1-es)

Elválasztó program kikapcsolva.

Bekezdések

- Szöveg balra rendezve.
- „Enter” csak új bekezdés előtt használható.

Kiemelés: csak dőlten, idézetek mindig dőlten.

Idézés formátuma: „....”

Idézetbe megjegyzés szúrása kapcsos zárójelben: [normál betűvel]

A grafikus file-okat külön file-ba tegye és annak printelt változatát is mellékelje.

A fotókat, rajzokat, térképeket vagy egyéb **illusztrációkat** terjedelmi okok miatt nem tudunk közölni.

(A **századokat** ARAB számmal írja, kivéve, ha könyv/cikk címében szerepel.

2. Bibliográfia, jegyzetek

A szöveg végén helyezze el a hivatkozott művek jegyzékét a szerzők nevének (ennek hiányában a cím első szavának) **magyar abc szerinti betűrendjében**, a jegyzeteket szolgáló **rövidítések jelzésével** az alábbiak szerint:

2.1.1. A szerzők vezetéknevét NAGYBETŰVEL írja, a keresztnévet írja ki, idegen nyelvű publikáció esetén (akkor is, ha a szerző magyar) vesszővel válassza el a vezetéknevtől.

2.1.2. A szerző neve után kettőspontot (:) tegyen. A publikáció címe után pont kerüljön.

2.1.3. A kiadó nevét tüntesse fel.

2.1.4. Ha a kiadó több székhelyű, csak az első kettőt tüntesse fel.

2.1.5. A folyóirat-köteteket arab, a könyvköteteket római számmal jelölje.

2.1.6. Tanulmányok, cikkek esetén a könyvsorozatok, folyóiratok, lapok címét kurziválja.

2.1.7. Az oldalszámot csak a szám jelezze, rövidítést (l., o., p., pp.) ne használjon.

2.1.8. Több oldal idézése esetén a kezdő és a záró oldalszám rövidítés nélkül szerepeljen, tehát pl. 123–126, és NE 123–6, vagy 123–26.

2.1.9. A kéziratok keletkezési évét és általában nem publikációban (pl. hivatalos kiadványok, dokumentumok) található adatokat [ ]-ban közölje.

2.1.10. Példák a különböző műfajú munkák felsorolására

Könyvek:

GERECZE 1893 = Gerecze Péter: A pécsi székesegyház, különös tekintettel falfestményeire. Budapest 1893.

DUNCAN-JONES 1982 = Duncan-Jones, Robert: The Economy of the Roman Empire. Quantitative Studies. Cambridge 1982 (Az index-szám jelöli a 2. kiadást)

ANDRÁSFALVY 1975 = Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. (Tanulmányok Tolna megye történetéből VII.) Szekszárd 1975.

Cikk, fejezet tanulmánykötetben:

SIPOS 1994 = Sipos Péter: Őrségváltás szavazócédulákkal – 1935. In: Földes György, Hubai László (szerk.): *Parlamentari képviselőválasztások 1920–1990*. Tanulmányok. Budapest 1994. 149–180. (Többkötetes mű esetén a kötet jelzésével: pl.: I: 27–32., III: 179–211.)

Cikk folyóiratban:

HOLLER 1996 = Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. *Századok* 130 (1996) 4. 907–964.

Cikk újságban:

KOCSIS 1937 = Kocsis László: Szőnyi Ottó. Az élő ember. *Dunántúl* (Pécs) 1937. november 14., 4.

Szócikk lexikonban:

FONT 1994 = Font Márta: Nyesztor krónika. In: Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest 1994. 498.

v a g y

"Szőnyi Ottó" In: *Révai Nagy Lexikona*. 21. k., Bp. 1935, 781. (Itt u.i. a szerző ismeretlen.)

Kézirat:

RAVASZ ms. = Ravasz János: *Pécsi Tudományegyetem (1923–1950)*. Kézirat (JPTE Központi Könyvtár). Pécs, [1983]

2.1.11. Több azonos vezetéknevű szerző esetén a rövidítésekben is tüntesse fel a keresztnév kezdőbetűjét (KISS G. 1994; KISS M. 1994)

2.1.12. Ugyanazon szerző ugyanazon évben megjelent munkáinak jelölése: NAGY 1995a; NAGY 1995b

2.2. A jegyzeteket **lábjegyzetbe** szerkessze az alábbiak szerint:

2.2.1. Az irodalmi hivatkozásokat kizárólag a bibliográfiában jelzett rövidítésekkel kérjük.

2.2.2. Levéltári hivatkozások esetén

2.2.2.1. kérjük megadni a rövidítések jegyzékét, pl.:

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltár = MNL
BML

főispáni bizalmas iratok = főisp. biz

stb.

2.2.2.2. a konkrét hivatkozások esetén csak a rövidítéseket alkalmazza

2.2.2.3. az iratszámok pontos megjelölésével (amennyiben iratszám nincs, a csomón, dobozon belül, adja meg az irat címét, műfaját és keltezését: pl. X.Y. főszolgabíró leve N.N. főispánhoz - 1927. március 2.)